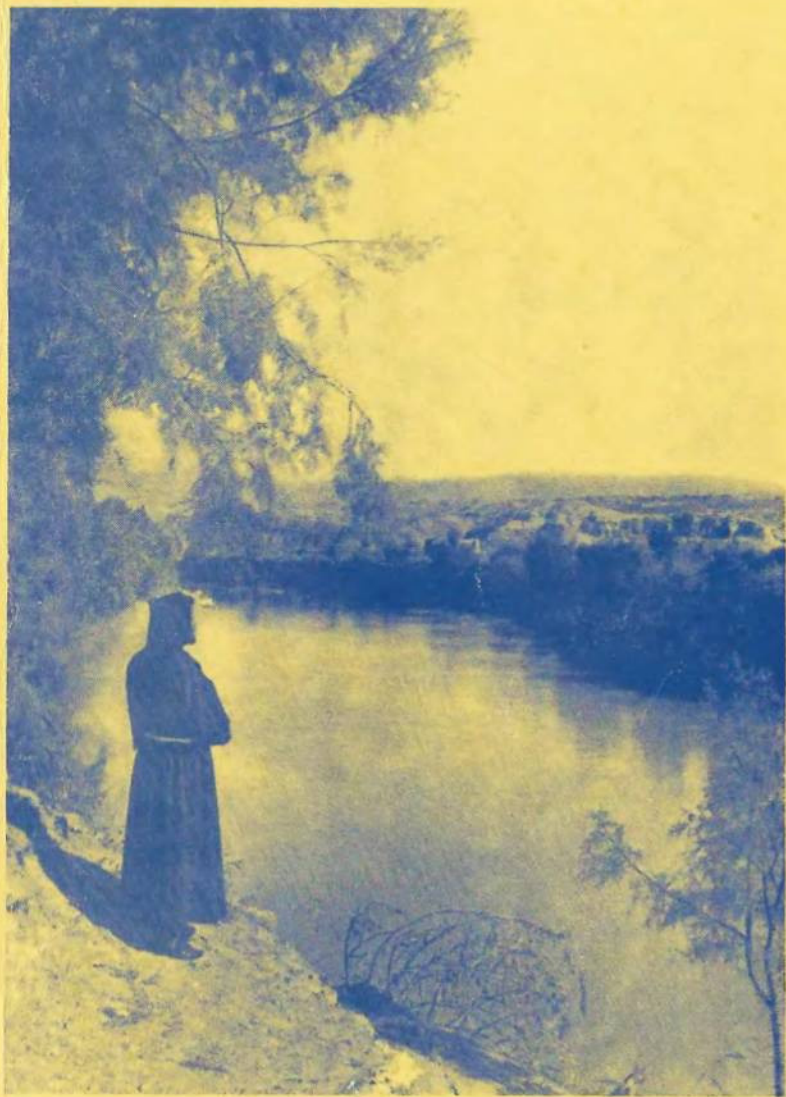

о. д-р юрій федорів

СВЯТА ЗЕМЛЯ

СВЯТА ЗЕМЛЯ

о. Д-р ЮРІЙ ФЕДОРІВ

СВЯТА ЗЕМЛЯ

СПОМИНИ ПАЛОМНИКА

ВИДАВНИЦТВО О. О. ВАСИЛІЯН

Торонто

Р. Б. 1959

Ч. Орд. 100 а—58

Дозволяється друкувати.

Торонто 7-го серпня

† Ізидор
Єпископ

Printed in Canada

В С Т У П

Про Святу Землю маємо відомості від 2 тисяч літ перед народженням Ісуса Христа. Господь Бог у своїй премудрості в особливіший спосіб опікувався тією землею, говорив до її мешканців через патріархів і пророків, а вкінці сам прийшов на світ у людському тілі, принести всьому людству спасіння.

Читаємо в Св. Письмі Старого Заповіту, що 2140 року перед Христом Авраам прийшов до Палестини, тодішнього Канаану, на Божий наказ, щоб зберегти віру. Від того часу починається історія доби Патріархів, які правили вибраним народом аж до часів приходу Месії. Від того й походить назва Обіцяної Землі, що на ній мав народитися Спаситель світу, Ісус Христос.

200 років пізніше, читаємо в Святому Письмі, що внук Авраама, Яків, вибирається до Єгипту, до свого сина Йосифа, якого Боже Провидіння поставило першим господарським урядником могутнього фараона. Упродовж 430 років побуту Якова у Єгипті, його родина з 70-ти осіб розрослася в великий народ, із якого 600.000 могло носити зброю. Тоді на Божий наказ пророк Мойсей випровадив цей нарід із Єгипту, і повів його знову до Канаану, до обіцяної Землі.

Коли цей народ став грішити відступством від правдивої віри, Господь посилав на нього кари, щоб так удержати їх при вірі. Проте караюча Божа рука була милосердна для них, бо рівночасно Бог посилав їм учителів, званих суддями, і та доба їх історії, яка протривала 500

літ, дістала назву доби суддів. Останнім жидівським суддею був Самуїл, який поєднав ізраїльський нарід із Богом і з Божого доручення настановив першим ізраїльським царем Савла. Наступником Савла був цар Давид, автор прекрасних псалмів-молитов. Цей великий цар об'єднав Палестину, поділену на 12 частей, якими володіло 12 поколінь Якова, переміг усіх ворогів Палестини, зробив Єрусалим столицею країни, створив сильний уряд, який зумів поставити ізраїльське царство на належному становищі. По смерті царя Давида наступником став його син цар Соломон. Він визначався знатним розумом, побудував Єрусалимську святиню, що стала осередком релігійного життя в краю, заключив союз із Єгиптом і Фенікією. Проте через поганське оточення, Соломон під кінець життя став поганином, за що Господь покарав цілий нарід поділом Палестини на дві частини: Царство Ізраїльське під кермою царя Єровоама зі Самарією і Царство Юдське під кермою царя Юди зі столицею Єрусалимом. За політичним розламом пішов і релігійний. Народ попав у поганство і як кару за те Бог дозволив на поневолення обидвох царств: асирійці заняли Ізраїльське, а халдейці Юдське царство, столицю Юди збурих і знищив цар Навуходоносор, а весь народ забрав до вавилонської неволі. У вавилонській неволі ізраїльтяни перебули повних 70 літ. Щолиш перський король Кир здобув Вавилон у 538 році і тоді дозволив жидам повернути до Палестини під проводом Зоровавеля. Жиди скоро відбудували державу і поставили нову Єрусалимську святиню. Палестина, немов забавка, переходила з рук до рук різних наїзників, врешті здобули Палестину римляни, які не нищили жидівського народу і навіть лишили йому самоврядування, а на короля видвинули Ірода Ідумейця, жидівського походження.

За його часів приходить на світ Месія Ісус Христос, Спаситель світу.

У 70-ому році по народженні Христа, жиди підняли повстання проти римлян, але римляни здобули і спалили Єрусалим, а жидівський народ розійшовся по всьому світу та донині блукає, як вічний скиталець.

По 200 роках римського панування Палестина переходить під володіння візантійських цесарів і аж за цесаря Константина Великого змінює своє обличчя. Мати цесаря, св. Олена, посвячує своє життя і майно, щоб віднайти християнські святощі знищені поганами, а знайшовши, повертає їм первісний характер почитання. Цесар Константин Великий приймає християнство і проголошує його публичною релігією та на основах християнства розбудовує не тільки Палестину, але цілу свою велику імперію.

Опісля знову Палестина підпадає під впливи поган: персів, єгиптян та арабів, які зневажають християнські святощі. Це викликає реакцію всіх християнських країн Європи, які спільно виправляються в хрестоносні походи, щоб звільнити Святі Місця з-під музулманського панування.

Ще востаннє Годфريد з Буййону, провідник хрестоносних походів, здобув Єрусалим 1099 р. і заложив там Єрусалимське Королівство, яке зачало буйно розцвітати. Там постали тоді три лицарські ордени: Йоанітів, Темпларіїв і Марієвітів. Проте незгода й упадок обичаїв довели Єрусалимське Королівство до впадку і над ним запанували знову музулмани.

Коли зброя виявилася безсильною, тоді Чин Францисканців зачав сторожити над Святими Місцями, як над найвищими скарбами і береже їх і сьогодні. Свята Земля перейшла 1517 року під панування турків, яких у 1908 році христия-

янські держави приневолити дати Святим Місцям релігійну свободу.

Однак багато змінила те положення світова війна, коли то Англія перемогла турків і отримала від Ліги Націй мандат над Святими Місцями. Англійці старалися задержати "статус кво", себто такий стан, який застали, щоб не дразнити музулманського світу. Так перетривало аж до другої світової війни, якої сподівання завели багато щирих християн.

Тоді Палестину розділено між арабів і жидів, які даліше держать у своїм посіданні Святі Місця. З огляду на політичні границі паломникам дуже утруднюється прощі до Святих Місць.

Сама згадка про Святу Землю наповняє душу якимись незвичайними почуваннями, повними радості й спокою. Кожного дня читаю Святе Письмо, що вчить Божественної науки, яка завершилася на Святій Землі, про Христа Спасителя, що жив, навчав, умер і воскрес на Святій Землі і Якого сліди і святині збережені в великій пошані сьогодні. То й не диво, що я постановив відбути знову прощу до Святої Землі. Ця постановова сповнилася й увінчалася дійсністю в 1957 році.

У 1954 році я також відбував прощу до Святої Землі, однак ця проща була неповна, бо я міг відвідати тільки одну частину святих місць; тільки ті, що були в Новому Єрусалимі, який належить до Ізраїля. У Новому Єрусалимі є менше пам'ятних історичних місцевостей із життя й діяльності Христа Спасителя, зате більше є в Старому Єрусалимі і в його околицях, що належать до арабів. Щолиш в обох моїх прощах я оглянув майже всі дорогі пам'яткові місця, що записані в Святому Письмі як місця важливих подій. В осени 1957 року, коли я відбув ще одну прощу до Святої Землі, мав я щастя бути в Старому Єрусалимі, на Гробі Господньому та

інших місцях, де Христос творив чуда, був суджений Пилатом, страждав паруги й муки, вмирав і третього дня воскрес, як було й написано у пророцтвах. Був я тоді також і на місцях, де були опісля тяжкі переслідування християн, де було глибоко в скальних печерах заховане хресне дерево, що його віднайшла цісарева св. Єлисавета.

Відвідав я і святе місце в Назареті, де Ангел Господній благовістив Пресвятій Богородиці материнство Спасителя, і святе місто Вифлеєм і маленьке село Аїн Карім, де родився Іван Христитель, свояк Богоматері і де жила тета Пресвятої Богородиці Єлисавета. Був я також і в Гетсеманському Саді, де Христос молився перед своїми страстями, був і на Оливній горі, звідки Христос вознісся на Небо в сороковий день по своєму воскресінню, був і на тих пам'ятних місцях, на яких Христос творив чудеса, де установив Тайну Вечерю і де відбулося Сошествя Святого Духа на Апостолів.

По дорозі до Святої Землі вступав я до вічного міста Риму, поклонитися кайданам св. Петра, відвідати чотири римські базиліки за відпущення гріхів моїх і тих, що колинебудь просили мене помолитися, чи відслужити в їх наміренні св. Літургію, щоб відбути спільну авдієнцію у Святішого Отця й отримати його благословення.

Після прощі до Риму постановив я вступити на чернечу гору Атос, куди так часто відбувалися прощі з колишньої України і де приготувалися до великих місій Христових в Україні св. Антоній Печерський і пізніші великі діячі на Христовій ниві. Там, на Атонській горі, я поклонився святим мощам великих учителів і святителів церковних, і багатьом мощам святих мучеників, преподобних та інших ісповідників за св. віру. Вправді, сьогодні чернеча гора Атос не є в зв'язку зі св. Апостольською Столицею, але ченці цієї св. гори все в своїй історії держалися Апо-

столянської Столиці так довго, як довго держалася її Україна за наслідників великого князя св. Володимира. Атонські ченці і досьгодні втішаються екземпцією, яку отримали за свою вірність Апостольській Столиці від папи Іннокентія III.

Тому, що Українська Церква багато завдячує св. горі Атос у своїй історії і навіть у декількох місцях наших богослужбних книг, виданих св. Апостольською Столицею, є згадка, як відбуваються своє церковне правило на св. горі Атос, я постановив написати окрему книжечку про Атос і описати, як виглядає ця св. гора сьогодні, як відбуваються на ній своє правило ченці та як вони живуть, та при тому подати хоч коротеньку історію їхньої чернечої республіки.

Крім чернечої гори Атос, я бував іще в Атонах, на знаному Ареопагу, де апостол Павло першою своєю проповіддю навернув три тисячі поган на християнство. Вступав я також до Константинополя, куди їздила перша українська княгиня-християнка св. Ольга у справах св. Церкви і звідки великий наш князь Володимир прийняв Христову віру.

До Святої Землі їхав я літаком, бо цей спосіб прощі був для мене ще найбільш підходящим. Вправді, можна було їхати кораблем, але майже всі кораблі є на послугах туристів, які відбувають свої прогулянки більше для своєї плотської чим душевної насолоди. Отже, щоб їхати кораблем із Риму до Святої Землі треба найменше один тиждень і заплатити треба часом більше, як за літак. Літаки європейських спілок їдуть тільки до Бейруту в Сирії, а з Бейруту треба їхати автобусом до Єрусалиму, або приватною таксією через столицю Сирії Дамаск, бо іншої дороги до Єрусалиму немає. Однак, коли хто зголоситься на арабський літак, який одиноко їде з Бейруту до Єрусалиму, ця літакова ком-

панія приймає такого богомольця на літак безплатно з Бейруту до Єрусалиму і назад до Бейруту.

Я також скористав із тієї добродійности одного арабського літака, яким через Дамаск і Амман заїхав до Єрусалиму. В дорозі стрінувся я з римо-католицькими ченцями Францисканами,

Римська дорога з Єрусалиму до Дамаску, на якій І. Христос з'явився Савлові (св. Павлові). Так виглядає ця дорога тепер.

яким Апостольська Столиця доручила повнити сторожу Божого Гробу в Єрусалимі. З ними заїхав я до їх дому для паломників під назвою "Каза Нова". Звідси я мав спроможність відвідувати ті святі і пам'ятні місця, про які тут буду писати.

В ДОРОЗІ ДО НАЗАРЕТУ

Із Єрусалиму можна роз'їздити по околиці омнібусами, або приватними таксівами, які тут не тяжко наняти. Омнібусами роз'їздити не дорого, тільки не всюди омнібус їде. Є місцевості, з недоступними для омнібусів дорогами і часом у віддаленій місцевості тяжко за таксівку. Тому краще вже взяти таксівку в Єрусалимі, яка завезе і в найдальшу закутину. Паломники радять собі так, що 5-6 люда спільно винаймають таксівку, яка возить їх на бажані місця.

Я вдвійку з одним священником вибрався таксівою з Єрусалиму до Назарету. Гарною, асфальтовою дорогою поміж скальними й високими горами ми обидва за яких 8 годин заїхали до Назарету. Перед самим виїздом повчив нас один Францисканець, що в дорозі до Назарету відмовляють звичайно паломники псалом 136 "На ріках Вавилонських". Це прекрасна літургічна пісня, знана нам із утрені, яку співаємо в часі Великого і Святого Посту. Кожне містечко й село, що їх подорозі стрічаємо, є згадане в Святому Письмі Старого чи Нового Заповіту. Проїхавши яких 5 км., стрічаємо узгір'я, на якому було колись збудоване місто Габаа, де народився перший ізраїльський король Савло і в котрому він заложив свою столицю. Дальше стрічаємо село Аната, колись Анатот, із якого походив один із великих пророків, Єремія. На 8-му км. стрічаємо містечко Ель-Рам, збудоване на руїнах колишнього міста Рама, знаного з того, що пророк Самуїл збудував був там колись великий жерт-

венник і видавав у цьому місті засуди на проступників. У Святому Письмі згадується, що плач матерей, які оплакували своїх невинних дітей, що їх Ірод велів повбивати, сподіваючися вбити між ними і Христа Спасителя, що плач тих матерей чути було з Вифлеєму аж до Рами. Около 15 км. від Єрусалиму в напрямі Назарету є стародавні криниці, з яких старозавітні

Водоноша в Назареті

ізраїльтяни в дорозі з Єрусалиму через Самарію до Юдеї затримувалися на нічліг, користаючи зі згаданих керниць. На цьому місці ще й нині знаходяться руїни давньої святині, збудованої на пам'ятку того, що на цьому місці Пресвята Богородиця завважила брак дванадцятилітнього Ісуса в повороті з єрусалимської прощі до Назарету. 1 км. далше стрічаємо оселю Беїтін, давнє біблійне Ветель, де патріярх Авраам розстався зі своїм братом Лотом і бачив у сні драбину, яка сполучувала землю з небом. У дальшій дорозі на 44 км. стрічаємо на горі село Каріот, звідки походив Юда, який зрадив Христа

Спасителя і видав його жидам за заплаатою 30 срібняків. Ідучи дальше, на 64 км. стрічаємо криницю патріярха Якова, при якій пізніше стрінув Христос Самарянку та виявив їй її гріхи.

Дещо дальше в напрямі Назарету бачимо високу на 868 метрів гору Гарізім, що на ній були самаритяни збудували славному святиню, яка мало що не дорівнювала славі Єрусалимської святині.

На тому місці, де колись стояло старовинне місто Сихем, стоїть сьогодні гарне містечко Наблус із 20.000 мешканцями, між якими живе 550 християн і 150 самарян, решта ж музулмани. У місті є цікава самарянська святиня-синагога, а в ній стоїть багато прикрашений орнаментикою старовинний звій Мойсеевого закону, писаний спеціальними знаками; знавці кажуть, що цей звій походить не пізніше, як із XII сторіччя.

У віддалі яких 100 км. від Єрусалиму стрічаємо серед урожайних зелених піль оселю Дотгаїн, де колись у Старому Заповіті брати продали Йосифа єгипетським купцям.

У дальшій дорозі стрічаємо на 110-му км. містечко Дженін, де Христос Спаситель уздоровив колись 10 прокажених, із яких тільки один прийшов Христові подякувати.

Около 130 км. від Єрусалиму видно гору Тавор, на якій Христос переобразився, і село Наїм, у якому Христос воскресив молодця, що його несли на марах до гробу. На цьому місці пишасться сьогодні гарна капличка на пам'ятку цього Божого чуда. Гора Тавор рівна і ніяк не виглядає на природну гору, а робить враження, що вона штучно вирівняна з усіх сторін.

Кожна місцевість має там свою історію від непам'ятних літ, кожна стопа землі тут свята, освячена чудами нашого Спасителя. Дорогою проміж кручі, понад глибокі обриви, скорим бігом доїздимо до Назарету. Було вже досить темно,

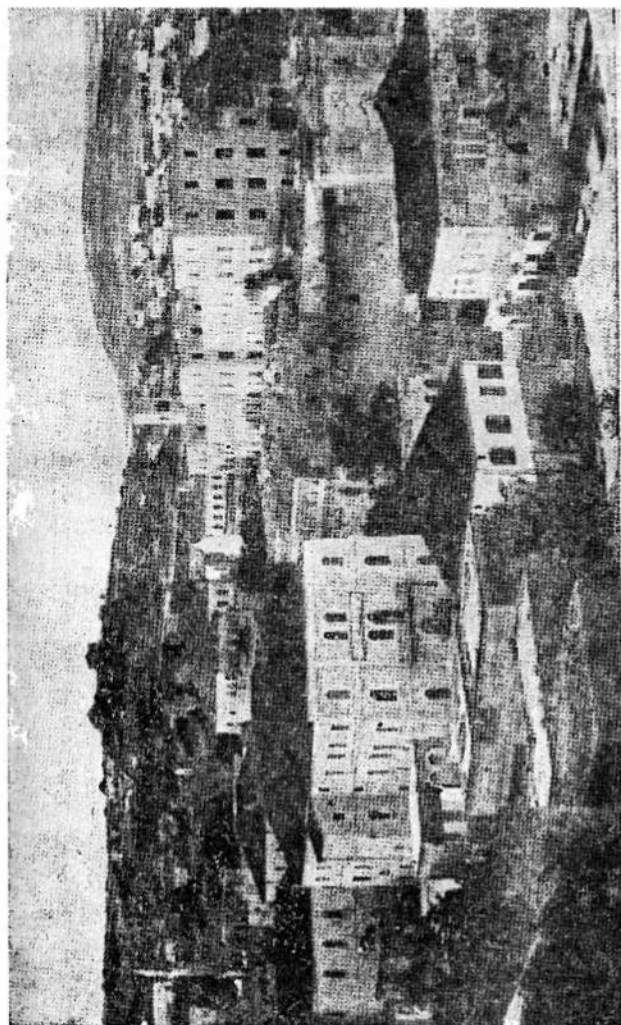
Дівчина з Назарету. Одежа багато вишивана

як ми в'їхали в це місто, то й не можна було докладно його оглянути.

Недалеко гори Тавор мій візник затримався набрати пального. До мене підступила в той час жінка середнього віку і просила, щоб я забрав її до Америки. Вона говорила по-польськи, а я відповів по-українськи, що я не американець і не можу нікого брати до цієї країни. Ця жінка далше просила мене забрати її до Канади, бо вона християнка і їй тяжко тут жити між жидами. Вона заявила, що закінчила була ще в Західній Україні гімназію Рідної Школи. Мої оправдання, що не можна спроваджувати нікого крім своєї родини, не заспокоїли її. Проте я все ж таки записав собі її адресу, яку опісля віддав Отцеві М. Стекові, Уставу Студитів, щоб він, який мав частіші комунікації з жидами в Західній Україні, занявся її справою.

В часі її розмови, зблизився до нас один жидовин і моя співрозмовниця помітно перейшла відразу на іншу тему. Опісля пояснила мені, що жиди переслідують там християн і вона могла б стратити свою працю в уряді. На мій запит, чи багато тепер живе в Ізраїлі християн, вона відповіла, що може одна п'ята частина, однак мало хто признається до християнства, зі страху перед переслідуваннями. Майже всі християни і нехристияни бажали б виїхати донебудь з Ізраїля, найрадше до Америки або Канади. Опісля по повероті зі Святої Землі до Канади, я отримав кілька листів від осіб із Ізраїля, з проханнями подати їм поміч приїхати до Канади. Всі ті листи я передав о. Маркові Стекові, та не знаю, що він зробив у тій справі.

По короткому відпочинку ми виїхали далше в напрямі до Назарету. Я почувався щасливим, що ось-ось побачу місто, де жила Пресвята Богородиця зі своїми родинами і те святе місце, де відбувалося Благовіщення. Проте на землю сховався уже сумерк. Хоч візник дуже поспішав, не

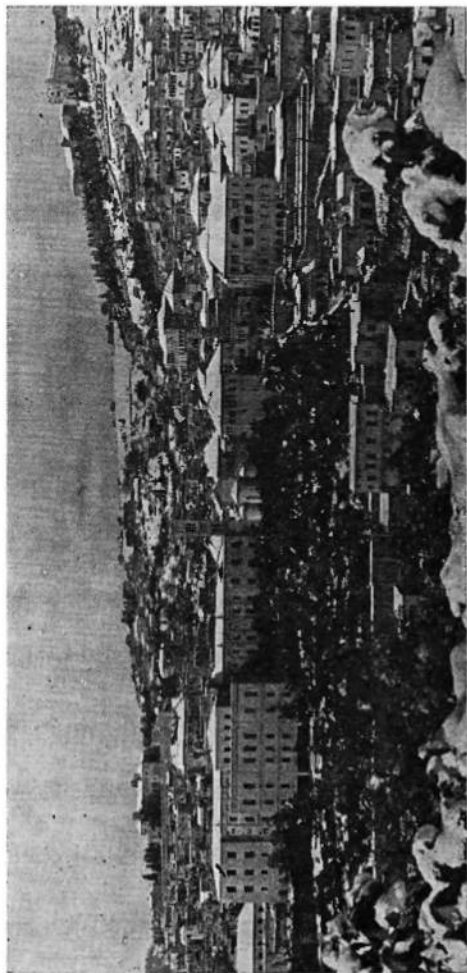

Вид на Назарет

довелося нам за дня заїхати до цього міста. Ми тільки з височин нашої дороги могли бачити невеличке місто, яке не зробило на нас великого враження. Містечко бідне, побудоване в кїтловині, дуже старе, тільки церковна вежа, що зноситься високо вгору, свідчить про величній храм Благовіщення.

**Типова для Сходу, вузька
вуличка в Єрусалимі**

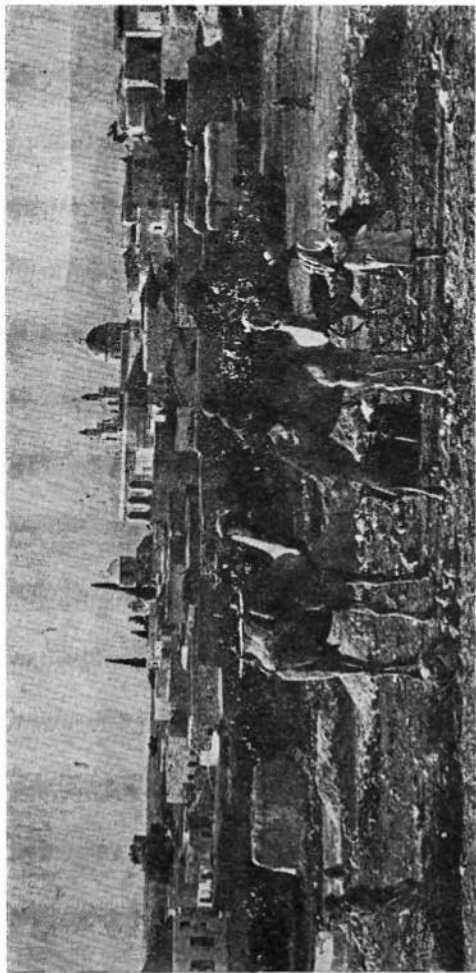

Назарет у знім

НАЗАРЕТ

З'їздимо кам'яним шляхом у кїтловину, де лежить містечко Назарет. Уже пізно по заході сонця і тільки контури старих будівель видно. Їдемо до храму св. Благовіщення Богоматері. Там при ньому великий монастир оо. Францисканів. Вони приймають нас, приміщують у своїх келіях, а потім ведуть до прекрасної святині Благовіщення. Під святилищем міститься кімната-печера, де жили богобойні батьки Богородиці Йоаким і Анна і де Архангел Гавриїл звістив благу вість про рожество Спасителя. Наш провідник, брат Францисканець провадить нас уділ по 17 сходових ступнях до церковного підвалля. Сходи камінні такі витерті, що ледве вже замітні.

Входимо до першої кімнатки, званої каплицею Архангела Гавриїла. У ній стоять два престоли. По правім боці присвячений св. Йоакимові, по лівім Архангелові Гавриїлові. Нас огортає молитовний настрій і самі уста вимовляють слова молитви. Чуємо приявність Святого Духа. Оглядаємо це святе помешкання, яке нічим не різниться від бідних хатин тамошніх мешканців. Із кімнати, в якій ми є тепер, веде короткий коридор під луковим склепінням до другої кімнати, в якій Архангел благовістив Пречистій Діві Марії. Ось під стіною місце, де стояла затоплена в глибокій молитві Богомати. Сьогодні тут престіл, а на ньому служать Служби Божі священники-паломники з цілого світу. З боку престолу закрита кратами криниця в скалі. Вона мала витриснути в час Благовіщення. Там, де стояв Ар-

Кана в Галилей, місце першого чуда Ісуса Христа, яке Він зробив на прохання Своєї Матері, Пречистої Діви Марії.

хангел Гавриїл, місце закрите мармуровим стовпом одягненим у мідяну бляху, щоб недостойна людська стопа не топтала місця, де стояв представник безплотних Сил, який зачав розмову з Дівою Марією словами: "Радуйся, обрадованная, Господь з Тобою, благословенна Ти в женах". Пречиста Діва Марія немов здивувалася, що має значити це поздоровлення, а Архангел Гавриїл продовжував: "Не бійся, Маріє, Ти знайшла ласку Божу. Ти зачнеш і народиш Сина, якому ім'я буде Ісус. Він буде великий і Сином Всевишнього назветься. Йому дасть Господь престіл Давида і буде царювати в домі Якова на віки, а царству його не буде кінця". Здивована Марія сказала: "Як це станеться, коли я мужа не знаю?" Архангел відповів: "Дух Святий зійде на Тебе і сила Вишнього осінить Тебе. Те, що народиш, буде Святе і назветься Сином Божим."

Ще в ранніх віках християнства ця печера, в якій жила Пресвята Богородиця зі своїми батьками, була у великому почитанні. Одначе святиня, яка нині там збудована, нещодавнього походження. Вправді, була там давня святиня-базиліка, збудована в IV столітті завдяки жертвенності наверненого жида з Тиверіяди графа Йосифа, якої руїни донині стоять побіч теперішньої святині. Вартісніші останки тієї святині знаходяться в монастирському музеї; до них належать багаторізьблені капітелі базилікових колонад, останки старовинної мозаїки й інші цінні пам'ятки. Базиліка мала 75 метрів довжини і 30 метрів ширини і, як усі святині, була звернена вівтарем до сходу. Свята печера Богоматері була зараз біля базиліки і навіть підлога базиліки прикривала святу печеру. В часах хрестоносних походів не було вже базиліки графа Йосифа з Тиверіяди, вона лежала в грузах. На її місці побудовано знову величаву базиліку в 1263 році, однак турецький султан Бібарс велів зрівняти

її з землею. Аж у 1620 р. віддано Францисканцям цей терен святої печери, на якому вони здвинули нинішню святиню. Про це так оповідають: губернатор Галилеї жив у великій дружбі з ігуменом Отців Францисканців у Назареті. Губернатор у 1730 році вибирався на прощу до музулманської місцевости Мекка. Він закликав ігумена і сказав йому, що вибирається до Мекки, отже ігумен може скористати з його відсутности й вибудувати святиню. А треба знати, що в часах турецької окупації не вільно було будувати жадних будинків без дозволу уряду. Християнських церков взагалі не вільно було будувати. Одначе, звичаєве право було таке, що будинок чи церква, збудований без перешкоди, не мусів бути зруйнований і оставався. Ігумен скористав із ласкавости турецького губернатора і продовж короткого часу збудував нинішню святиню Благовіщення.

Одначе ця святиня далеко не дорівнювала давній базиліці збудованій гр. Йосифом із Тиберіяди, ні навіть іншим сучасним величнім храмам інших місцевостей Святої Землі. Кілька століть жевріла ідея вибудувати прекрасну святиню в честь Благовіщення Богоматері. Аж розпочали її будувати перед кількома роками. Цю величаву святиню світа будують усі народи, щоб так бути учасниками величнього монументу в честь Благовіщення Богоматері на цьому святому місці.

Брат Францисканець пояснив нам історію цього святого місця, лишив нас двох на молитві в печері Богоматері і просив прийти скоро на вечерю. Нам і молитися було тяжко по тім, що ми саме довідалися. Думки наче вернулися дев'ятнадцять сотень років назад. Ми немов бачили очима душі святі події, які відбувалися на цьому місці. Нам вчувався мелодійний звук розмови Архангела Гавріїла з Пречистою Дівою Марією. Голод відійшов від нас, дарма, що ми ще

тільки ранком дещо з'їли. Я вийняв свій часослов і спробував читати Акафист Благовіщення Пресвятої Діви Марії. Кожне слово акафисту було тут живе й актуальне. Я ще ніколи так широко не молився, як тут. Немов бачив усю містерію Благовіщення.

Час минав, години йшли за годинами. Брат не діждавшись нас, іщераз просив на вечерю. А було вже пізно вночі около півночі. В 4-тій год. ранку ми служили вже Службу Божу в Печері Благовіщення, щоб дати можливість іншим отцям-паломникам відслужити по нас Службу Божу. Раненько виїздили ми з Назарету, оглядаючи його в сутінках замряченого ще поранку. Ось, показує нам візник криницю Пречистої Діви Марії при шляху, що веде до Тиберіяди. Ще сонце тільки сповіщає день, а при цій криниці вже рух, уже з усіх сторін міста спішать назаретські дівчата й жінки черпати воду. Чому — питаю — так рано вони воду беруть? Візник, радий моїй цікавості, відповідає, що це одинока криниця в Назареті. Вона дуже давня і правдоподібно ще Пресвята Богородиця брала з цієї криниці воду. А тимчасом цілими роями ходять жінки в мальовничих строях, несучи на своїх головах повні збанки води.

Населення Назарету переважно християнське. На всіх 8 тисяч людности християн живе там ок. 5 тисяч, а магометан ок. 3 тисячі. Жидів дуже мала там горстка, яка себе майже не проявляє.

Тією самою дорогою вертаємося з Назарету, щоб мати змогу оглянути й інші святі місця. Крутими серпентинами виїздимо на узгір'я, то знову з'їздимо вниз. На одному з тих узгір пристаємо. Наш візник виступає з таксівки і показує нам дорогу, яка веде до Кани Галилейської, де наш Спаситель зробив перше чудо, замінюючи воду в часі весілля у вино. Від цього чуда

зачинається публичне життя Спасителя. За Каною — пояснює візник — є поле колосків, через яке йшов свого часу Христос із апостолами, а вони, зголоднілі, зривали колоски, теребили й їли зерно в суботу. Ген у далені ледве видніє Гора Блаженств, у якої підніжжя накормив Спаситель чудесним способом п'ятьма хлібами і двома рибами 5 тисяч людей, не вчисляючи жінок

Греко-католицька церква у Вифлємі

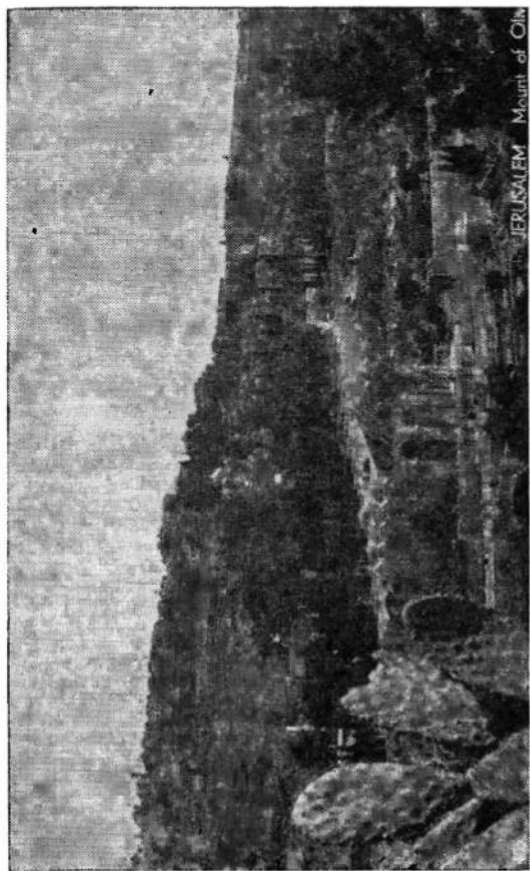
і дітей. На самій горі сам Спаситель давав "триденні реколекції" незліченому множетву народу, яких змістом є 8 блаженств: На вид цієї гори немов причувається нам Його святі слова:

1. Блаженні вбогі духом, бо їх є Царство Небесне. 2. Блаженні ті, що плачуть, бо вони будуть потішені. 3. Блаженні лагідні, бо вони посадять землю. 4. Блаженні голодні й жадні справедливости, бо вони наситяться. 5. Блаженні милостиві, бо вони будуть помилувані. 6. Блаженні чисті серцем, бо вони Бога узрятъ. 7. Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться.

8. Блаженні гонені за правду, бо їх є царство небесне.

Ці 8 блаженств — це немов конституція Небесного Царства, яке наслідять усі ті, що будуть зберігати цю конституцію.

Ми не їдемо далеко на північ у напрямі Тиберіади, Кани і Гори Блаженств, але чимскорше вертаємося знову в Єрусалим, щоб там поклонитися Святим Місцям, щоб там накормити свої душі духовною і такою щедрою поживою. Наша таксівка мчить у напрямі святого міста, на вид якого радіє в мене душа.

Єрусалим. Вид на Оливну Гору.

ЄРУСАЛИМ

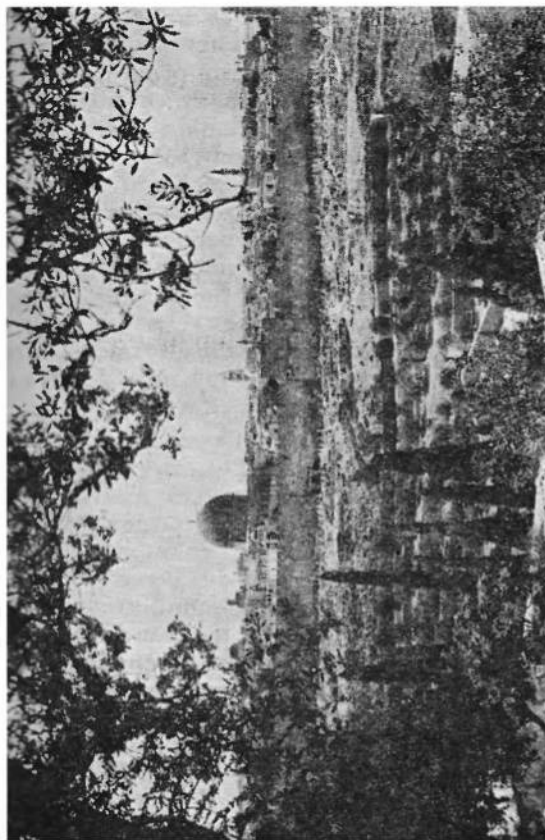
Уже видно його з деяких місцевостей нашої дороги. Це місто сягає своєю історією в сіру давнину, 2 тисячі років перед Христом. Цар і пророк Давид зробив його своєю столицею й рівночасно осередком релігійного життя. Місто Єрусалим лежить у самій середині Святої Землі розбудоване на сімох горбках, яких висота сягає до 750 метрів понад позем Середземного моря.

Сьогодні Єрусалим виглядає багато інакше, як у давнину. Це місто кілька разів було збудовано та відбудовуване. Найбільше змін поробив у ньому цісар Гадріян, який відбудував місто 135 р. по Хр. Нині Єрусалим ділиться на дві дільниці: Старий і Новий Єрусалим. Старий Єрусалим оточують іще давні мури, Новий лежить поза мурами і з кожним роком розбудовується. Старий Єрусалим ділиться на кілька дільниць, які замешкують різні віровизнання: християни, вірмени, музулмани й жида. Мури міста мають шість старих брам: Брама Яфська, Сіонська або Давидова, св. Степана, Ірода, Дамаська і Нова. На мурах є башти, що в старину хоронили місто перед ворогом.

Єрусалим — місто святе не тільки для нас, християн, але також є воно святим і для жидів і для музулман-арабів. Музулмани й жида — це два народи посвоячені своїми предками, що записано в біблійній історії, проте Господь розсіяв жидів по світі та позбавив їх тих святих

місць. Нині араби й жиди — належать до найбільших ворогів.

Святий Єрусалим уже в ранніх віках християнства притягав до себе з усіх сторін паломників, які з великими трудами, в пості й молитвах, ішли на Святу Землю до Святого Міста, щоб поцілувати сліди Спасителя і зложити поклін усім святим місцям.

Вид на Єрусалим

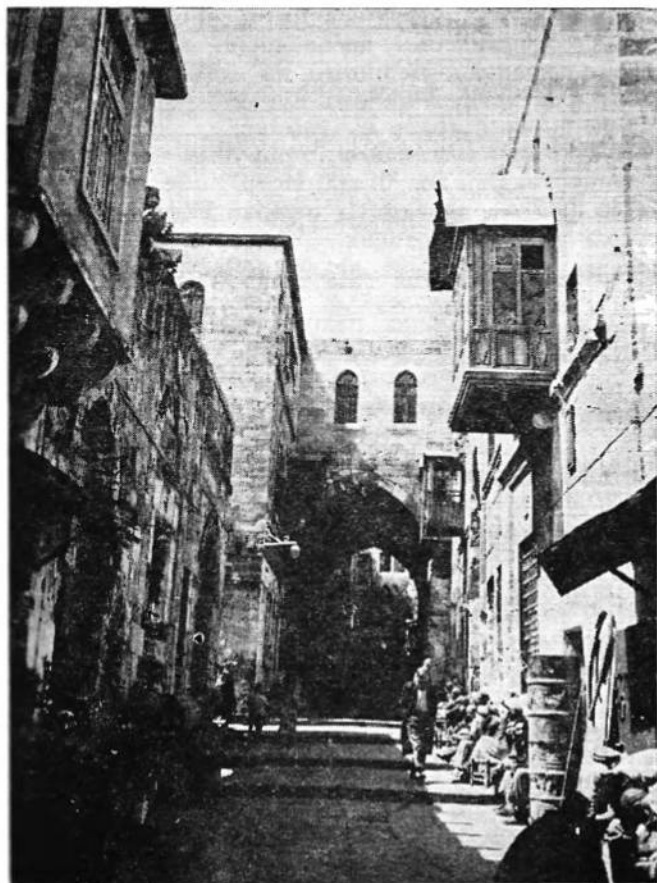
Найважливішими й найдорожчими святими місцями в Єрусалимі є для паломника Божий Гріб, Гора Сіон, Гора Морія, Долина Йосафата й Оливна Гора. Але на тих місцях побудовано ніні святині, монастирі, а то й інші будинки так, що ми не можемо бачити первісного їх вигляду.

Коли я в'їздив до Єрусалиму, був у мене святковий настрій. Я почував себе дуже щасливим, що Господь допоміг мені стати на цю Святу Землю. Подорозі до міста оглядався направо, наліво і всюди тільки бачив сірий однолитий камінь. Урешті з віддалі яких двох кілометрів заясніло Святе Місто Єрусалим. Туди рвалася моя думка, туди тягнуло мене серце. Він на такій самій твердій, жорсткій скалі, як оцей гостинець. Він із такого твердого каменя збудований. Здалека видніють маєстатичні округлі копули, купаються в сяйві заходячого сонця, червоніють золотим багром та пригадують історію цього святого міста. А там ізбоку видніє Гетсеманія, місце кривавої молитви Спасителя, місце Юдиної зради. В оливних галях купається декілька маєстатичних церковних копул-бань, а з-між них багрянє в сонці сірий камінь...

Таксівка в'їздить на вулиці Єрусалиму. Оглядаю і з дива не можу вийти. Все, що я дотепер бачив, покрите каменем і скалами. Рідко де можна побачити кусок управної рілі чи зеленої лєвади. Тверда ця Свята Земля, як віра перших християн, тверда, як увесь закон Божий.

Чував я, що колись, заки паломник ступив ногою на Святу Землю, перше цілував її, бо вона свята, бо тут жив наш Божественний Спаситель, тут відбулося відкуплення всього людського роду через страсті, смерть і славне триденне воскресіння Христа Бога нашого.

Наша таксівка стає перед однією із брам старого Єрусалиму і ми висідаємо. В середину старого міста годі в'їздити. Тут вузькі вулички, а

Вулиця в Єрусалимі

часто й підвищення сходовими ступнями, так що ходити тут можна тільки пішки. Входимо вузькою вуличкою в місто. Попід мурами маленькі крамнички, а під ними крамарі зі своїм бідним крамом. Крамарі припрошують паломни-

ків, щоб у них дещо закупити. Товари — здебільша християнські девоціоналії: хрестики, образки, вервички, медалики та всякого роду виробу для християнського культу, дарма, що їх продавці самі араби-музулмани.

Вузькими вуличками прямусмо до Отців Францисканців, до "Каза Нова". Це приміщення для паломників під їх опікою. Йдемо все вгору по вуличних сходах. Часто входимо у вузенькі вулички, де ледве можуть обминутися дві особи.

Стрічаємо й інших паломників із далеких закутин земної кулі. Всіх привела сюди одна ідея, цінності не матеріальні, а високої духової вартості. Перед нами будинок, наше пристановище.

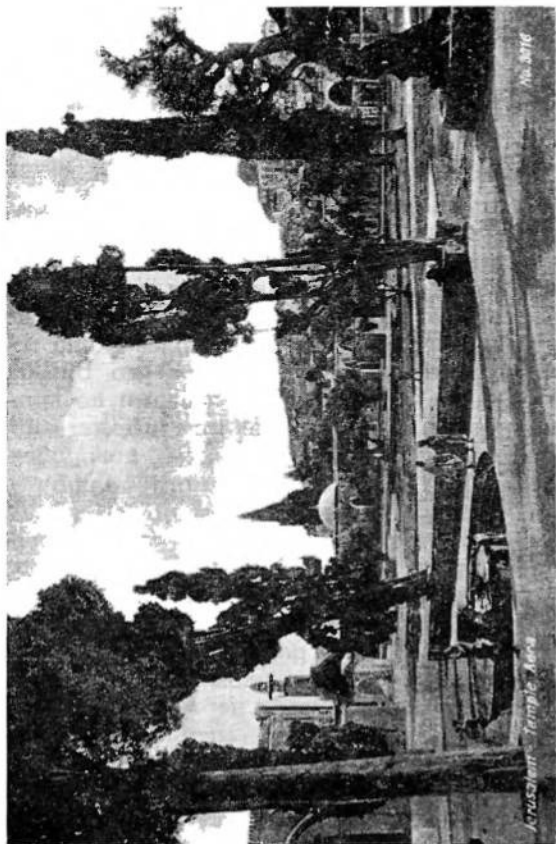
КАЗА НОВА

Входимо туди дещо вже змучені й застаємо вже нових, усе свіжих паломників. Вони у вестибюлі сидять усі на долівці і вивчають на картах святі місця, плянують розклад завтрішніх занять. Багато їх не повернули ще з поїздок до Єрихону, над Мертве море, до Вифлеєму, на гору Христових спокус, до Гетсиманії до Витанії й інших св. місць. Ідуть туди таксіvkами по кілька разом, бо омнібуси не все і не всюди доїздять. У розмові з францисканцем довідуюся, що секретарем "Кустодії" Божого Гробу є францисканець польського походження о. д-р А. Борковський. Я постановив його відвідати і розпитати докладніше про тутешнє життя та про можливість відвідати всі святі місця, також із тими по ізраїльському боці.

Отець А. Борковський радо прийняв мене, але повідомив, що вночі проголошено виїмковий стан, і продовж якогось часу не вільно ніде виходити. Також запропонував мені поїхати разом із одним отцем францисканцем польського походження до Вифлеєму, бо той отець іще там не був, а в двійку буде йому відрадніше. Я радо згодився. Якось іще таки того самого дня о 3-тій год. пополудні відкликано виїмковий стан так, що ми обидва мали змогу поїхати таксіvkою до Вифлеєму.

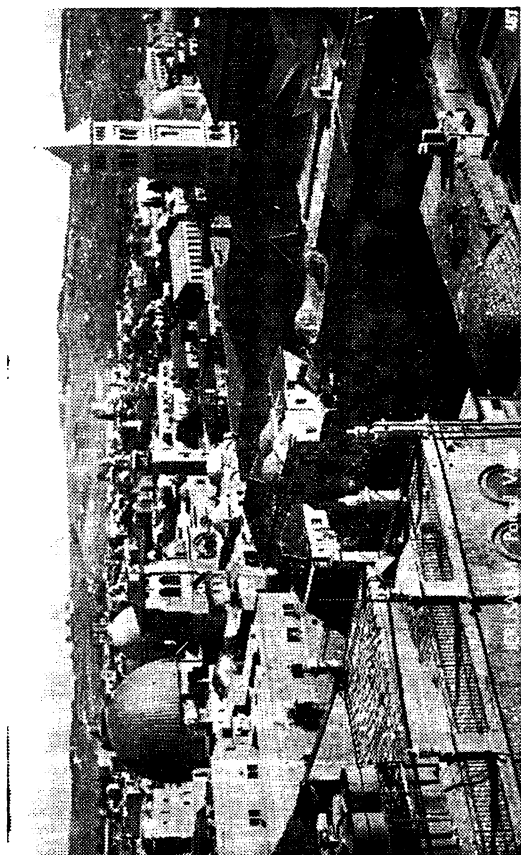
Єрусалим багато вирізняється від інших міст не тільки європейських, але й азійських. Це святе місто збудоване на твердій і нерівній скалі. До

"Каза Нова" треба йти східцями, які часто стри-
чається на вулицях Єрусалиму. Одиноко може

Стрічаємо й інших паломників із далеких закутін
земної кулі (33 сторінка)

ними ходити, крім людини, тільки популярний
у Єрусалимі осел.

Єрусалим багато дечим вирізняється від інших міст (стор. 33)

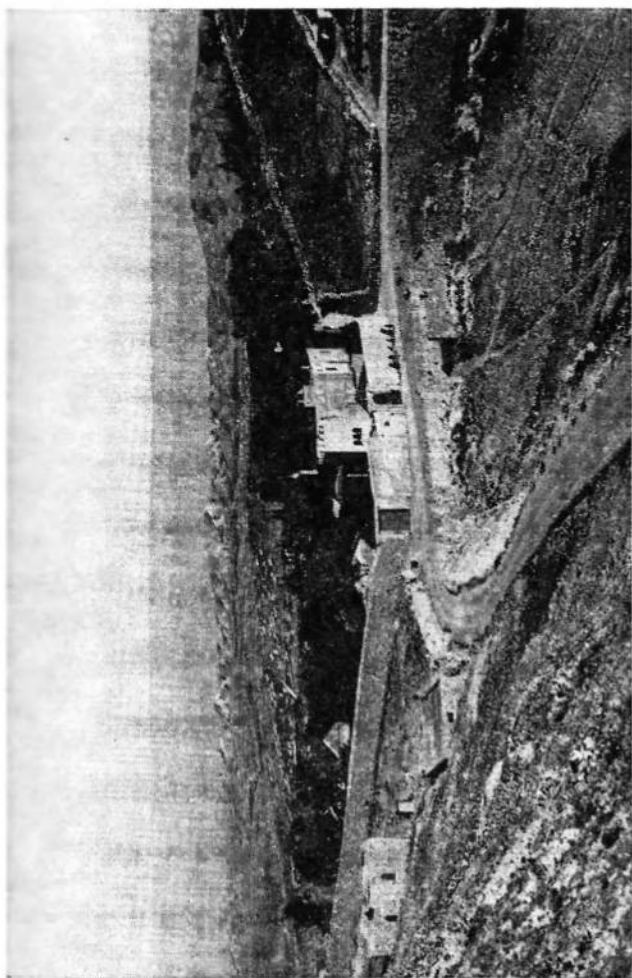
ВИФЛЕЄМ

Це невеличке містечко на саму вже згадку збуджує в душі радісні почування. З нього ж вийшов Спаситель світу і воно оспіване в найрадісніших піснях-колядах усього християнського світу. Нема Різдва без радісної згадки про Вифлеєм, нема літургичної відправи, в якій би не оспівувано цієї радісної події зі згадкою про Вифлеєм.

Сьогоднішній вид Вифлеєму дуже принадний і милий і вже здалека манить око паломника. Місто розложене на узбіччях двох горбовин, купасться в зелені оливних гаїв, замаєних могутніми темнозеленими кипарисами. З-посеред тих

Вифлеєм із південного заходу

Дорога з Єрусалиму до Вифлєсму

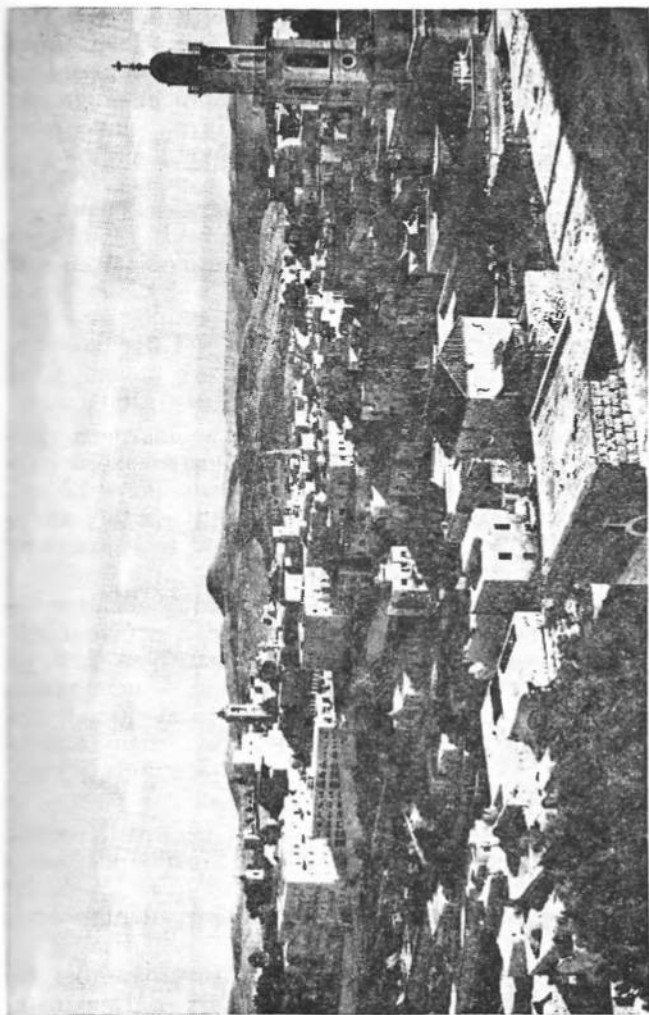
вінків мило всміхаються могутні копули церков, дзвіниць і каплиць, між якими немов у шовках біліють мешкальні доми з біло-кремового каменя. Твердий камінний ґрунт, на якому спочиває не тільки місто Вифлеєм, але й усі міста Святих Місць — кажуть про твердість і силу віри, яку приніс Ісус Христос уперше на цій саме землі.

Вифлеєм виїмково лежить у врожайній околиці і вже в давнині називали це містечко Ефрата, т. зн. урожайне. Назва Вифлеєм арамайська і значить у нашій мові "дім хліба".

Історія Вифлеєму багата в народини у ньому біблійних осіб: тут народився Спаситель, однак

Гріб Рахилі в дорозі з Єрусалиму до Вифлеєму

Над містом панує величава базиліка Христового Різдва, найстарша церква світу (стор. 40)

іще перед Його Рождеством народилися тут Іонатан, Елімелех, Ноємі, Руть, Обед і Ісая, батько царя Давида, що з його роду походив Ісус Христос. Церковний історик Анастасій пише, що один із перших намісників св. Петра, папа римський Еварист, теж народився був у Вифлеємі. Св. Еварист управляв Церквою в роках 100-109 і вмер мученичою смертю за цісаря Траяна.

В часах хрестоносних походів у 1099 р. християнські війська здобули Емаус. Тоді мешканці Вифлеєму запросили Готфрида з Буйону, провідника виправи, щоб увійшов із військом до Вифлеєму, а в 1101 році Бальдвін I був коронований у Вифлеємі на християнського короля Святої Землі.

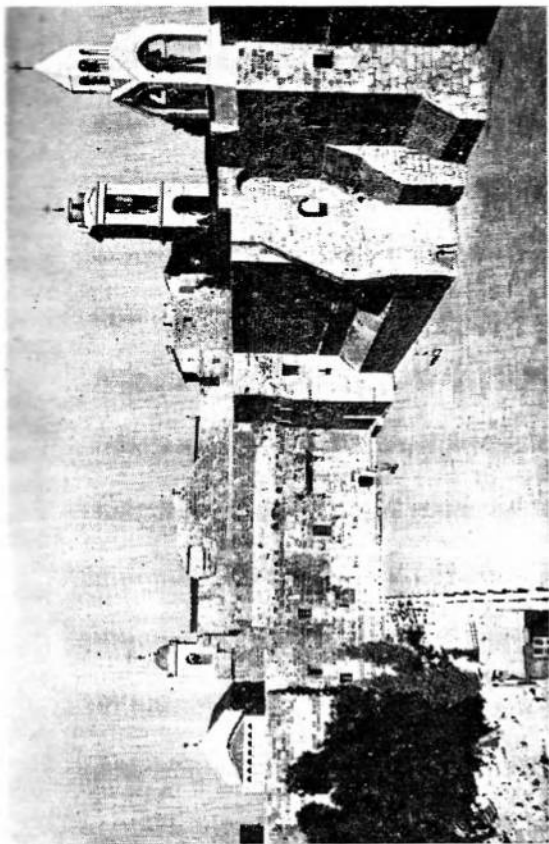
Сьогодні населення Вифлеєму в більшості християнське. На основі статистики латинського патріархату з передвоєнних часів живе там 12 тисяч мешканців, із яких було понад 6 тисяч католиків, решта ж магометани та інші віровизнання; цікаве, що нема там жидів.

Мешканці Вифлеєму займаються головню дрібним промислом. Є там кілька малих робітень медаліків, хрестиків, вервичок та інших девоційних виробів. Виробляють їх переважно з перловини, з оливного дерева та з чорного каменя, який добувають із Мертвого Моря. Вифлеємці відрізняються від інших своїми мальовничими уборами, головню жінки.

Над містом панує величава базиліка Христового Різдва, яка має бути найстаршою церквою світу. Базиліку збудувала св. Олена в 326 р. на тому самому місці, де була печера народження Христа Спасителя.

Нічого не знав би світ про Вифлеєм, як би в ньому не прийшов був на світ Богочоловік. Народився Він не в людському житлі, а в печері за містом, де пастирі захищали своїх овець у час негоди. Виглядало, що сталося воно припадково,

бо Мати Божа Марія, знайшлась у Вифлеємі саме в час перепису населення. Місто було переповнене пришельцями й усі місця нічлігу були переповнені. Утомлені Йосиф із Марією знай-

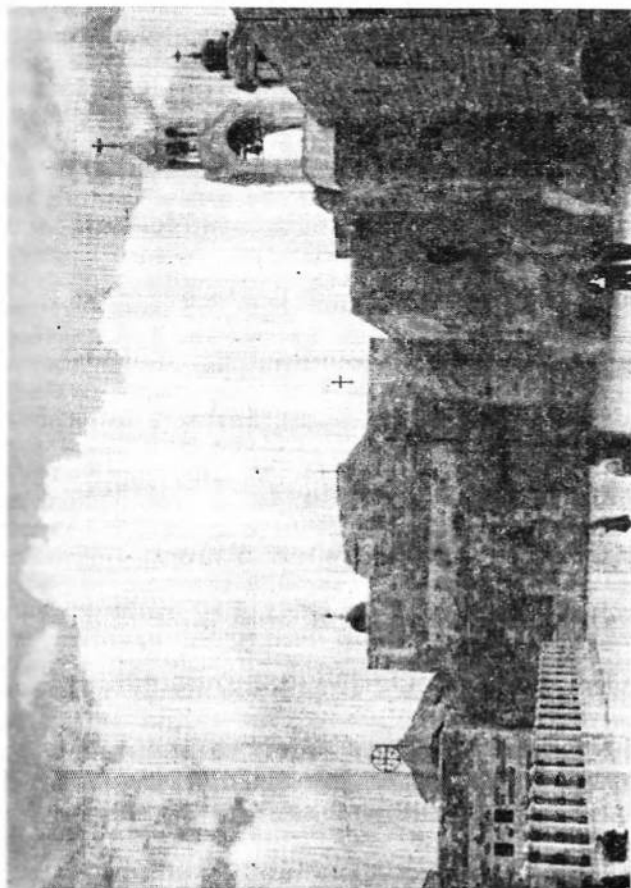
Базиліка Різдва Христового, зліва ж видніє парохіяльна церква св. Катерини

шли собі дуже слабо засоблений нічліг у згаданій печері для звірят. Але з хвилиною приходу на світ Спасителя — ця печера стала більше

славною й почитаною від величних царських палат, часто й золотом прикрашених...

Щоб затерти всякий слід місця народження Христа, цісар Адріян велів засипати цю печеру землею та посадити на тому місці гай, присвячений поганському божкові Адонові. Проте пам'ять про святу печеру ніколи не затерлася. Мимо тяжких переслідувань християни добре пам'ятали про місце народження Божого Сина і коли християнство дістало свободу, св. Олена, мати цісаря Константина Великого, легко довідалася про місце, присипане землею. Веліла відкопати загребані цінності і побудувати 326 р. над цєю печерою величаву базиліку. Цю базиліку перемінив дещо цісар Юстиніян у 531 році. Під час нападу персів на Вифлеєм напасники не знищили цінної святині тільки через те, що на її мурах пишались малюнки трьох царів, одягнених у перські одежі.

Іззовні святині видніє в камені знак великого порталю, через який колись можна було входити в храм, та нині порталъ замуrowаний. Остає тільки низька й вузька хвіртка, через яку може ввійти ледве одна особа, і то мусить згинатися. На мої запити, один із братів, який був моїм провідником, пояснив мені, що цей "празничний порталъ" замуrowано ще за часів цісаря Наполеона Бонапарте. Французька імперія за володіння Наполеона розросталася здовж і вшир. Коли Наполеон увійшов до Святої Землі, яку досі навіть цісарі цілували, то він не тільки не склонив своїх колін перед відвічними святощами, але забажав на коні в'їхати до Божого храму. Спрямував свого коня через маєстатичний порталъ на очах великої кількості різного народу. Однак німа звірина станула на самій брамі і не могла йти далі мимо всіх зусиль цісаря: якась невидна сила її не пускала. Народ, що бачив цю історію, ждав, що воно далі буде, чи поведеться богохульство. Але кінь таки не міг увій-

Базиліка Різдва Христового, зліва монастир оо. францисканців і нічліговий дім для паломників

ти до святині і засоромлений Наполеон мусів завернути. Люди сподівалися, що Господь зішле зараз кару на зухвальця; але Бог довготерпеливий і карі не посилав. Щолиш далеко пізніше прийшли вістки, що війська Наполеона знемагають, що їх здесяткувала люта сибірська зима, що великі їх сили затонули в ледяних хвилях ріки Березини... Від того часу зачався відворот військ Наполеона й упадок його імперії. Величню входову браму таки зараз замуровано, щоб набудуче не посмів ніхто зневажити святого місця. Залишили тільки малу хвіртку, щоб ледве одна людина могла ввійти до Божого храму, і то схиливши перед тим свою голову.

Входиться до храму найперше через темний притвір, поділений на три часті, а з притвору можна входити звичайними широкими дверима до базиліки. Величня і колись пишна базиліка, поділена чотирьома рядами колюмн із зеленого мармору на п'ять нав. У кожному ряді є по 12 колюмн, а всіх разом 48. Довжина базиліки 57 метрів, ширина 26 метрів. Стеля прикрашена гарними різьбами, а стіни в долішній половині вилонені білим мармуром. У горішній частині видно ще старовинні мозаїки в золоті, які походять із часів св. Олени. На мій запит, де решта тих вартісних золото-мозаїкових прикрас, відповів мені брат-францисканець, що якимсь чином вони нині в... Москві. Яким чином вони там знайшлися, не вмів пояснити, сказав тільки, що москалі мають на те багато способів...

Базиліку прикрашає іконостас високої мистецької вартости.

ВИФЛЕЄМСЬКА ПЕЧЕРА

Ця найцінніша святість містечка Вифлєсму знаходиться зараз під святилищем згаданої вище найстаршої базиліки світу. З базиліки із двох боків біля дияконських воріт, де часто бувають крилоси, ведуть вузькі сходи вділ, до печери. Свята печера довга на 12 метрів, широка на 4 і висока на 3 м. Підлога й стіни печери виліжені білим мармуром; стіни поверху покриті брунатним плющем. Денне світло туди не доходить, то й освічують печеру 52 срібні лампади, які звисають над місцем народин і яслами Спасителя.

До святої печери ведуть подвійні сходи з базиліки: одними паломники входять, другими виходять. Зараз біля східних сходів є під стіною малий вівтар, освічений висячими лампадами, а під ним на камінній долівці видніє 14-раменна велика срібна зоря. Над зорею овальний напис у латинській мові: "Тут народився Ісус Христос із Пречистої Діви Марії". Під другою стіною напроти місця народження — є ясла, що в них Богородиця зложила Ісуса після народження. Сьогодні ясла дещо вжолоблені в стіну й заховані залізними кратами перед безконечними поцілунками вірних; так зберігається їх перед знищенням. Склепіння вижолобленої печери з сивої скали. При склепінні маленький престолік, на якому можна відслужити св. Літургію. Престолік спертий на трьох колюмнах із зеленого мармору; над ним сяють вічні лампади. Ясла це звичайна кам'яна плита, яка була колись обліп-

лена глиною з усіх боків, щоб кинена звірятам їжа не висувалася на боки. Колись — оповідають — на цій камінній плиті було ще кілька дощинок, які мали теж подібне завдання. В пізнішому часі, як це довідуємося з житій святих, ті дощинки перевезено до Риму і вміщено їх, як великі святощі, в базиліці "Санта Марія Маджоре".

З усього світу приходять паломники поклонитися святому місцю народин Спасителя. Одними сходами входять — другими виходять, тільки задержуються на молитви при місці народження і при яслах. Їх обличчя затоплені в молитві, їх думки біля незбагненого, великого Бога, який проте приняв вид людської дитини, щоб дати їм небесну ласку й науку. Дальші паломники мусять ждати в черзі, щоб могти в свій час поцілувати зорю і стати перед місцем народження і зложення в ясла Спасителя. Так мають час зібрати свої думки й застановитися над цими вічними, ніколи не проминаючими правдами, та щиро-щиро помолитися.

В тій же каплиці є ще один вівтар, посвячений Трьом Мудрцям із далекого Сходу, які принесли свої дари: золото, кадило й миро (Мт. 2, 11).

Побіч печери Різдва Господнього є ще й інші печери, зв'язані з Рождеством Христовим. Одна з тих печер посвячена св. Йосифові, якому в сні Божий ангел велів забрати ранком Матір із Дитятком та втікати до Єгипту (Мт. 2, 13). Друга печера посвячена невинним хлопцям, з-латинська звана "інноценцієм", до якої схоронилися були перед Іродом матері з немовлятами. Проте і тут знайшли їх вояки і постинали невинним хлопцям голови. В дальшій знову печері є гріб св. Євсевія з Кремони, учня св. Єроніма. Інші печери посвячені св. Павлі, св. Євстахії і св. Єронімові. В останній той святець, св. Єронім, написав пояснення до св. Письма та усталив переклад св. Письма, зв. Вульгата, якого сьогодні

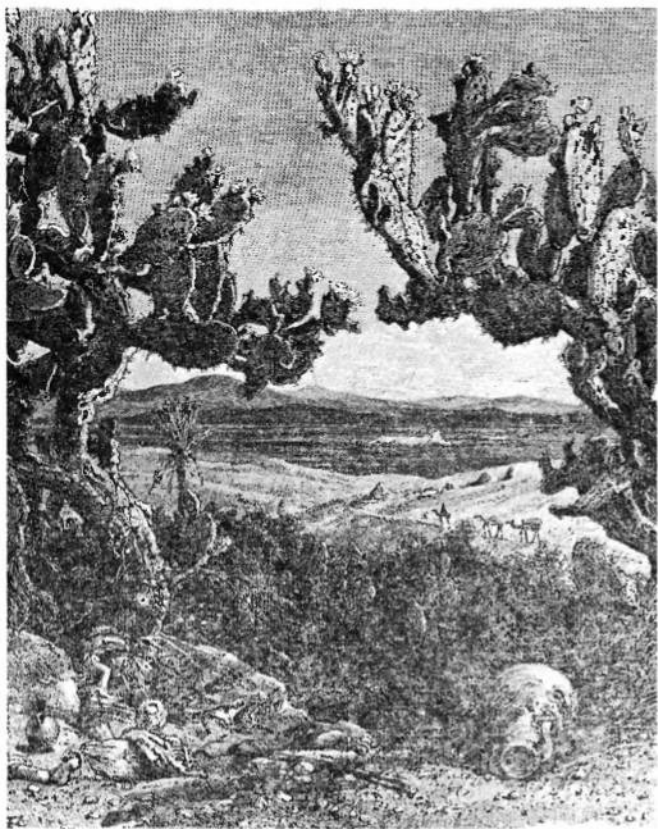
зживає Католицька Церква. У цій печері св. Єронім і вмер у 420 р. Давніше в цих печерах знаходили душевний спокій і щастя члени знатних аристократичних і королівських родин, які

**Зараз біля східних сходів є під стіною малий віт-
тар, освічений висячими лампами (стор. 45)**

відрікалися земних вигод і розкошів, щоб у по-
близу печери народження Спасителя докінчува-
ти своє життя.

Тепер у злуці з базилікою Народження Спа-
сителя є парохіяльна католицька церква св. Ка-
терини, яку ведуть оо. францисканці.

Поле пастирів немов купається в зелені (стор. 49)

ПОЛЕ ПАСТИРІВ

З базиліки народження Христа вийшли ми бігтю дорогою на "Поле Пастирів". Була неділя. Жаркий, погідний день. Я не мав провідника на те Поле пастирів, бо всі брати-францисканці були заняті при церкві. Щоб усежтаки з кимсь бути, я попросив на провідника одного 10-літнього хлопчика, що був учнем католицької школи оо. францисканців. Але і цей малий араб не схотів мене проводити туди сам, а пошукав для себе товариша в такому ж самому віці і аж тоді пішли ми на "Поле Пастирів". Віддалене від базиліки яких 5 км, це поле лежить у долині. Немов купається в зелені, яка виринає все вгору або оливними верхами дерев, або яскравими зеленими чубами кипарисів.

Скоро з своїм провідником сходив я зі святого узгір'я, минаючи часто вифлеємські церкви, що тонули в звуках молитов і кадильному димі. Вулиця, якою ми переходили, була вкрита відділами арабського війська, що саме робило вправі. Військо все, як і арабська поліція, з отяжіленими і грубими хустками на головах, дарма, що на дворі спека. Скоро по камінному гостинцеві наближаємося до пишної церкви, що здалека вже жовтіє свіжим, новим кремовим каменем. Це церква Пастирів, яку щоліш у 1955 р. докінчили за жертвенні гроші канадських католиків. Довкола святині покрита яскравою ріснею широка площа, що займає ок. 5 гектарів; уся задротована. Стаємо перед залізною брамою і дзвонимо. За хвилину виходить старий-старий

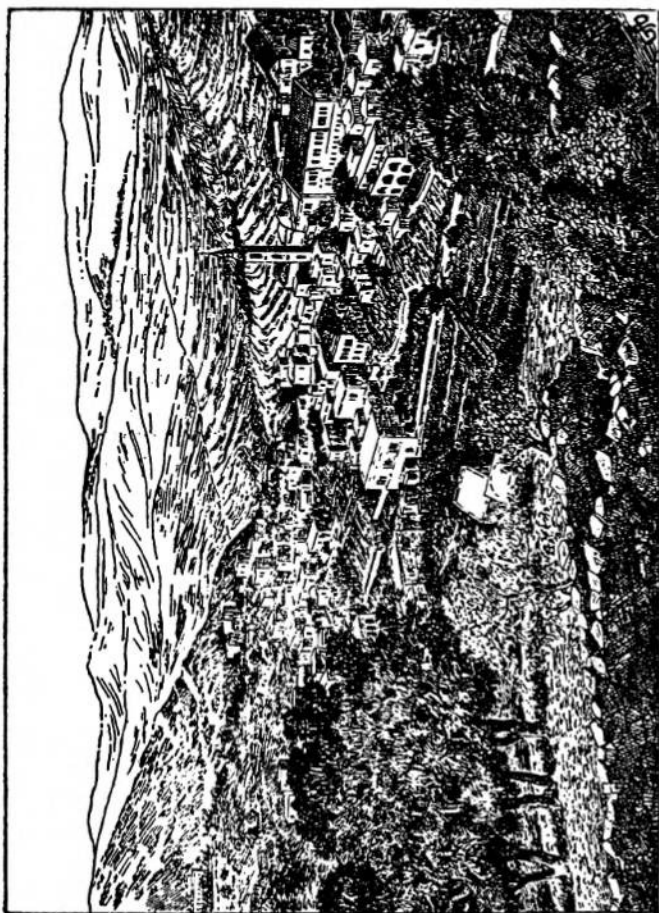
араб-сторож, отвирає нам браму та просить по-арабськи ввійти. Пільною доріжкою входимо на церковне подвір'я і простуємо до церкви. над якої входом видніє по-латині напис: "Слава во вишних Богу і на землі мир і в чоловіцїх благоволеніє" (Лк. 11, 14). На цьому місці в часі народження Христа-Бога ангельські хори звістили пастирям радісну новину небесною піснею, якої напис бачимо перед собою.

Ступаємо в нутро храму Божого, і відмовляємо молитви, а потім оглядаємо святиню. Вона щолиш скінчена. побудована в округлій формі (ротунда) у візантійському стилі, закінчена вгорі естетично оформленою банею. Напереді і по-під стінами з боків п'ять престолів, із мармурів різної барви. Підлога також виложена мармуровими плитками. В цій святині робиться мило на душі і сама молитва виповняє душевні почування. Слова ангольських хорів — що перші заспівали цю небесну пісоньку, а яку ми все на кожній утрени колись співали: "Слава во вишних Богу..." — тут такі живі і такі повні змісту, так порушують душевні почування й оживляють їх... Хлопчики не звертають уваги на моє захоплення. Їм усе те старе і звичайне. Вони учні католицької школи, яку ведуть францисканці і добре знають все те, над чим я так глибоко застановляюся. Один із них тягне мене за руку і з церковного порога показує ген у далені Мертве море й Моавські гори. Моя увага немов уривається і переходить на інший факт цеї святої Землі. Там, де в далені видніє Мертве море, розцвітало колись буйне й безжурне життя, дарма, що грішне й непоправне. Там, де нині хвилює море — було в давнині п'ять грішних міст, із яких на перше місце вибивалися тодішньою цивілізацією Содом і Гомора. Нині вони прокляті враз із їхніми культурними досягненнями. А там побіч Мертвого моря видніють Моавські гори, між яки-

чи кочував ізраїльський нарід у своїй мандрівці, втікаючи з єгипетської неволі.

Хлопчина перериває мої думки новими своїми показами. Вказує на гостинець, який веде до Єрихону. Цей шлях перетинає дорогу потічка Кедрон, який знаний нам із того, що Христос після Тайної вечері переходив до Оливного городу на молитву через отой потічок.

Сонце майже в зеніті і ми, ще по короткій молитві, вписуємося в притворі храму Пастирів у книгу гостей та вертаємося до монастиря оо. францисканців у Вифлеємі. В дорозі попри одну з церков чуємо прекрасну мелодію якоїсь візантійської відправи. Отже вступаємо до тієї церкви на молитву. Відправляють Службу Божу греків-католиків східнього обряду. Застаємо саме Великий вхід, який відбувається тут у повній красі й дуже величаво. Але наш час короткий то й відходимо, щоб іще нині виїхати до Єрусалиму.

Омнібус в'їздить у кітловину, в якій лежить містечко Аїн-Карім (стор. 53).

АІН КАРІМ

Утомлені дорогою, вертаємося знову до Єрусалиму, оглядаючи в душі різні місця Старого й Нового Заповіту, а другого дня раненько сідаємо до омнібусу і їдемо до Аїн-Карім, місцевості народження найбільшого пророка і Предтечі Христового св. Івана Хрестителя. Омнібус мчить у північному напрямку скалистими узгір'ями та, проїхавши яких 7 км., в'їздить у китловину, в якій лежить містечко Аїн-Карім.

Виступаємо з омнібусу й ідемо спершу разом із другими прочанами, але ті якось подорозі розгублюються. Розпитуємо, де церква св. Івана Хрестителя. Показують нам високу копулу базилики. У противному напрямі лежить джерело Пресвятої Богородиці, близько дому св. Єлисавети, що її відвідала Пресвята Діва після Благовіщення.

Святиня св. Івана Хрестителя стоїть на тому місці, де стояв колись дім Захарії, Іванового батька. Святиня перебудована зі старої в VI ст. По короткій молитві сходимо вділ по 7 ступнях із білого мармору, в печеру народження цього святого постника. Природну печеру освітлюють дямпади, що звисають із лукуватого склепіння. У їх світлі бачимо кілька плоскорізьб із життя Ісусового Предтечі. В одній із стін печери вмуровано камінь, на якому святець мав проповідувати покаяння. Колись цей камінь стояв вільний, та прочани своїми поцілунками так його постирали, що ледве половина осталася; то тепер вму-

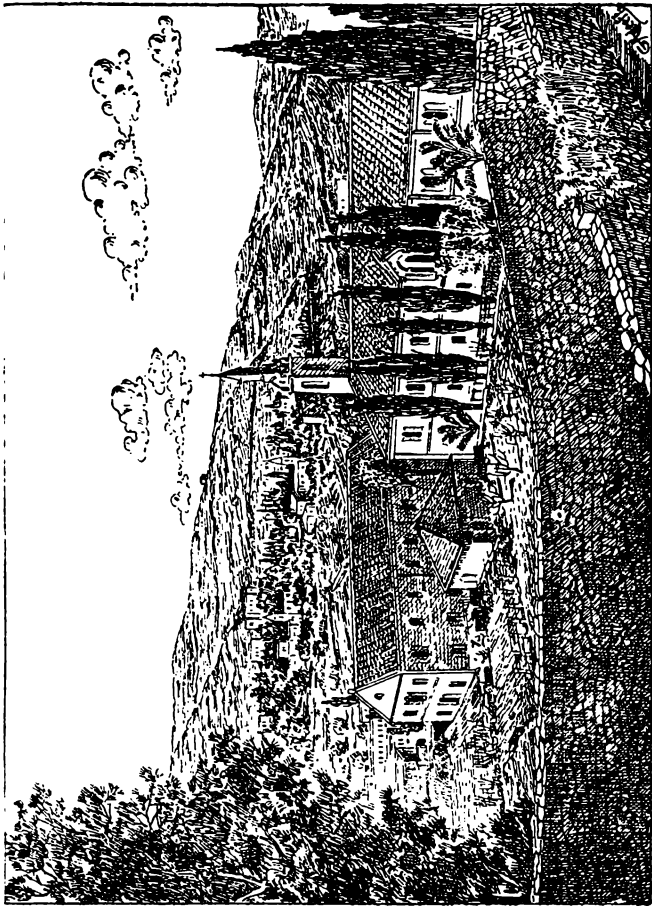
ровано його в стіну і прочани можуть його хіба пальцем крізь залізні крати досягнути.

По молитві виходимо з церкви, відвідати другу святиню, збудовану на місці дому Єлисавети, тети Богоматері. Йдемо камінистою китловиною щогось потічка і за кілька мінут оглядаємо джерело Богородиці, яке є недалеко церковці, збудованої в честь відвідин Єлисавети Марією. Це джерело пам'ятає ще Богоматір, до якого Вона ходила по воду, живучи три місяці в своїй тети. Принагідний провідник пояснює нам, що тут стоїть конвент Сіонських Пань, а там монастир "Білих Отців".

ЦЕРКВА НА МІСЦІ, ДЕ БОГОМАТИ ВІДВІДАЛА ЄЛИСАВЕТУ

Входимо врешті до невеличкої церковці і відмовляємо ту прекрасну пісню, якою привітала Марія Богомати свою тету Єлисавету, а яку ми донині співаємо в кожній утрени: *"Величит душа моя Господа і возрадовася дух мой о Бозі і Спасі моєм..."*, а далі другу молитву, яку вперше надхнена Духом Святим Єлисавета проспівала: *"Благословенна Ти в женах і благословен плод чрева Твого..."* Церковця славна тим, що тут зберігається частина скали, під якою схоронився був у часі різні молодців ровесник Спасителя св. Іван Хреститель.

Повні свіжих вражень і переживань вертаємося в напрямі омнібусу. З правого боку на каменистому терені бачимо напис на залізній брамі: *"Русская Православная Миссія"*. Звертаємо в напрямі брами, щоб і цю русску місію відвідати. Доріжка пнеться вгору проміж скельні обриви й по 15-ти мінутах стаємо перед маленькою і незначною капличкою, з якої чути згармонізований спів. Було це в неділю після полудня. Зі змісту пісні пізнаємо, що відправляється утренья. Входимо і стаємо біля порога каплиці. Капличка майже порожня. Біля престолу стоїть старенький священик, а в правому крилосі сидить около 30 черниць і без диригента прекрасно співають стихирини на *"хвалитнех"*, по-старослов'янськи. Ждемо до кінця утрени. Черниці виходять, виходимо й ми. Перед каплицею пробуємо їх дещо випитувати. Черниці обступили нас, декот-

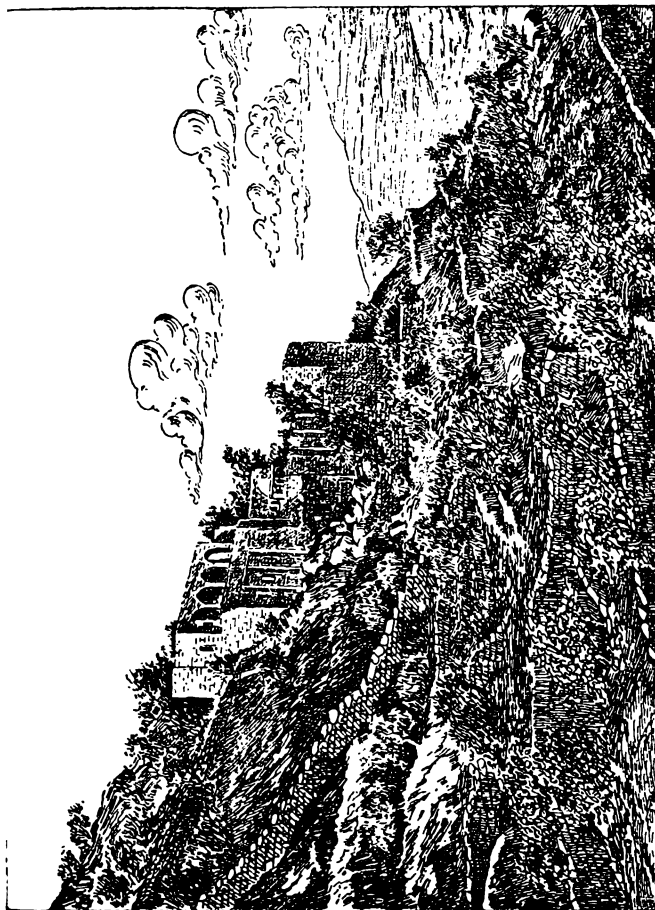
Церковця славна тим, що тут зберігається частина скали, під якою схоронився був у часі різні молодців ровесник Спасителя св. Іван Хреститель (стор. 56)

рі й розплакалися з радості, що почули українську мову: вони вже 40 літ її не чули. Питаємося звідки котра. На всіх 38 є "русских" тільки три з Московщини. Решта всі з українських областей, а три з Галичини і ми не могли дізнатися, як вони сюди попали. Навіть не знають ріжниць між католицькою і православною Церквами! Вони дуже раді, що ми відвідали їх каплицю і просили нас на-завтра на св. Літургію. Московські черниці відійшли, осталися при нас тільки ті з України. Більшу частину утрени читали. Вони вже старі і не можуть цілої співати.

Розпитуємо черниць, скільки Аїн-Карім має населення і довідуємося, що ледве 1800 мешканців, а з них тільки 350 католиків. Прощаємося, але черниці хочуть нас відвести ще до брами. Розстаємося і спішимо до зупинки омнібусу, щоб ще завчасу вернутися до Єрусалиму.

Було вже досить пізно і відходив останній омнібус до Єрусалиму. За кілька хвилин ми стояли в ньому. Сісти не було де; весь віз переповнений дітьми шкільного віку. Поміж дітьми декілька старших, видно — вчителі або виховники. В омнібусі повно гамору й дитячої втіхи. Діти дисципліновані й послухні своїм жидівським виховникам. Кожна вказівка виховника паде на них жовнірським приказом. Діти коряться і з пошаною виконують, що було приказане. Так — у послуші старшим — виховують жиди в Палестині своїх дітей; не те, що поручають нам в Америці... Ось, діти втихають на момент і омнібус дзвенить від дитячого співу. Співають усі якусь патріотичну єврейську пісню про Єрусалим.

А омнібус мчить понад глибинні провалля. Шофер майже весь час дає сигнали трубкою, бо дорога крута, щоб не стрінутись де вночі з якимсь возом. Ще кілька мінут і в'їздимо в Єрусалим, у нову дільницю. Старий Єрусалим у посіданні арабів, ворожих жидам. Вже видно, як

**А омнібус мчить понад глибинні провалля
(стор. 58)**

Єрусалим освітлений, жовтіє кремовими будівлями. Всі доми нові, хоч давно збудовані, всі мають рівні дахи, з-поміж яких тут і там виринають гарні копули церков. В'їздимо в місто, омнібус стає на своєму місці. Виступаємо і йдемо в напрямі Каза Нова, де вже ждуть нас Отці Францисканці. Вони раді, що ми відвідали Аїн-Карім.

Брат чеської народности радить нам, що ще можемо завтра оглянути. Укладаємо плян відвідати старозавітні гебрійські гроби, що лежать ген поза новим Єрусалимом. Скоро ранком служимо св. Літургію й виходимо далеко за місто. Вдорозі стрічаємо поміж гарними й чепурними будівлями повно відпадків цегли й каміння, часом цілі сутичі сміття. Не дивуємося, бо знаємо єврейську натуру. На одному з таких сутичів спиняємось. Брат показує нам гробівець саме серед цього, може найбільш занечищеного смітника. Це гробівець царя Ірода, того, що переслідував Ісуса Христа зараз після відвідин Трьох Царів. Свіtimo свічку і входимо всередину, але уважно, бо тут повно гидкого бруду тай стікає туди всяка нечисть. Гробівець став тепер каналом, на жаль, без відпливу того бруду.

СТАРІ ЄВРЕЙСЬКІ ГРОБІВЦІ

З відразою лишаємо опущений і зневажуваний гробівець та йдемо поза Єрусалим. Там уже де-що зеленіє. Ось узгір'я, в якому ковані старовинні єврейські гроби. Вся гора ними вкрита. Переходимо попри них, немов вулицею попри доми. Майже до кожного вступаємо через отвори, немов у двері. Біля отворів ускалі ковані басейни, до яких спливає з камінної гори вода. Вона тепер не до вжитку. Колись ця вода була колюча. Входимо у середину гробів, до їх передсіньку. Тут ковані з каменя фотелі й лавки, часом із камінними подушками. На самому фронті стоять часто величезні амфори з каменя. Нас овиває настрій другого світу. Нащо ті всі виробы — родиться питання. Нащо вкладано так багато такої дбайливої праці, майже мистецької. Для кого це все споряджено? Чи тільки для померлих, яких ніхто вже не побачить, чи може приходили тут члени родини, щоб бути з померлими? Оці амфори таких великих розмірів — певне на вино або воду, тільки не знати, хто з тих приносів користав. Живі, чи може жертва для мертвих?

Йдемо зі свічками вглиб гробівця. Схиляємо голови через низькі двері, входимо до дальших кімнат. Вони звичайні, без меблів, тільки попід стінами стоять якісь урни. По долівці розкинені людські кості. Через кімнати можна йти даліше і даліше, тож кімнат у глибині скали більше й більше. Часто сходимо кілька сходів униз і знову кімнати. Одначе, тільки входові кімнати при-

крашені величними амфорами, камінними фотелями, ліжками й подушками з каменя. Це гостинні кімнати для відвідувачів. Великі камінні басейни при вході служили мабуть для живих членів родини померших, які приходили до них в гості. Багатокімнатні гробівці вказують, що тут цілі покоління одного роду мали свої гробівці. Один гробівець мав аж 72 кімнати, які розгалужувалися все вправо, вліво і вниз.

Виходимо перед ті гробівці, які всі виковані у склоні камінної гори. Все тут камінне, все вказує на твердість віри і науки Христової.

Поворотом плянуємо програму завтрішнього дня. На першому пляні: оглянути гору Сіон. Ця свята гора має свої великі цінності: кімната Успення Богоматері, Вечерник, де Христос споживав Тайну Вечеру, Гріб Давида і пр.

ГОРА СІОН

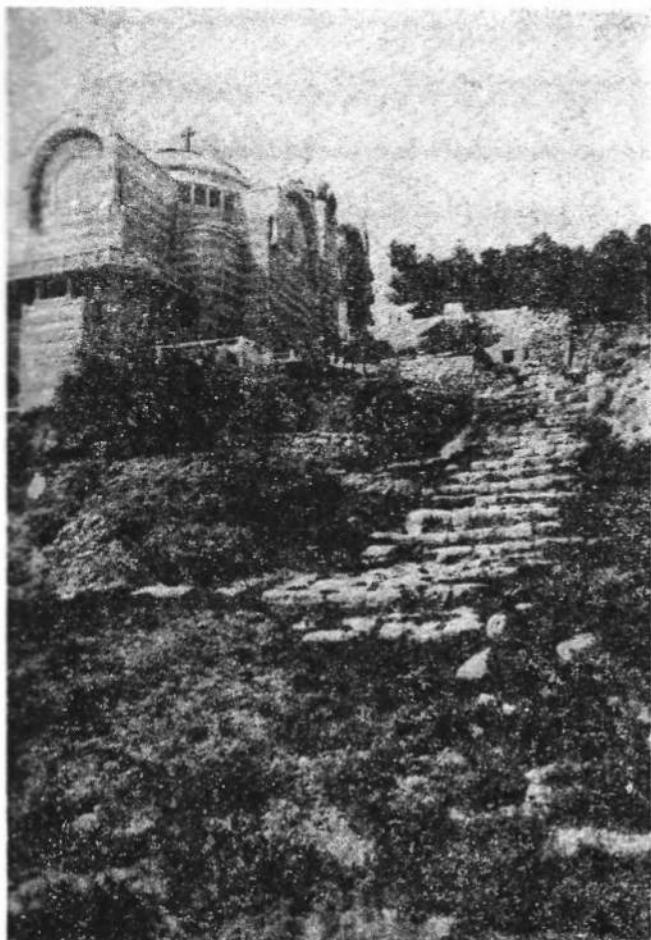
У Старому Заповіті гора Сіон уходила за святу Гору, про яку говорили пророки. У Новому Заповіті для нас християн гора Сіон є горою святою тому, що на ній Христос Спаситель установив Пресвяту Євхаристію на Тайній Вечері. Кімната, в якій Христос споживав Тайну Вечеру є там і досьгодні. Це горниця над гробом царя Давида, про яку Христос сказав до апостолів Петра й Івана таке: *"Підіть і приготуйте нам їсти пасху. Ось, коли ввійдете у місто, зустрине вас чоловік, що нестиме збанок води. Ідіть слідом за ним до того дому, куди він увійде і скажіть господареві дому: Учитель мовить тобі: Де світлиця, де спожую пасху з моїми учнями? І покаже він вам горницю велику і прибрану, там приготуйте. Вони, пішовши, знайшли, як Він казав їм, і приготували пасху. (Лк. 22. 8-13).*

Зараз поблизу горниці, де Христос установив Тайну Вечеру, є кімната, в якій уснула Пресвята Богородиця. Над тією кімнатою веліла св. Олена збудувати величавий храм, який лучив кімнату Тайної Вечері, так званий Вечерник, із кімнатою Успення Богоматері. Ця величава базиліка була колись чи не найкраща святиня світу зв. "Гагія Сіон" або Сіонська Базиліка. Однак перси зрівняли її з землею і не остало по ній сліду.

1898 року німецький цісар Вільгельм II підчас своєї прощі на св. Місця купив від турецького уряду частину ґрунту з печерою, де вснула

Пресвята Діва Марія і подарував німецьким ченцям - Бенедиктинцям, які за допомогою Католицької Акції вибудували прекрасну святиню над печерою, де вснула Богомати, церкву в честь Успення Божої Матері. Ця святиня має круглу форму і вибудована на зразок величавої святині в Аквізграні (Ахен).

Недалеко Вечерника є дім Анни і Каяфи, тодішніх жидівських архиєреїв, до яких приведено Ісуса, щоб вони видали на Нього засуд. Анна не бажав вмотуватись у несвої справи та навіть не хотів чути про вину, яку закидували жиди Спасителеві. У домі Каяфи Христос Спаситель став перед Синедріоном, то є перед Найвищою Жидівською Радою.

Церква св. Петра з Галліканту. Біля церкви з-права видно дорогу, яка не змінена ще з часів Ісуса Христа, якою мав Він іти. Схожа на кам'яні сходи.

СВЯТИНЯ В ЧЕСТЬ ПЕТРА З ГАЛЛІКАНТУ

В тому часі, коли Каяфа переводив перед сходом сонця слідство над обвинуваченим Ісусом — із подвір'я з-поміж різнородної товпи доносився голос Петра, якого опісля Христос зробив зверхником Апостолів. Петро тричі закликався, що не знає Христа... Якраз у той час Христа випроваджено, Він почув голос Петра *"і Господь обернувшись, поглянув на Петра. І згадав Петро слово Господнє, як сказав йому: Перше, ніж заспіває півень — тричі відречешся мене."* (Лк. 22; 61). На цьому місці, де Петро тричі відрікся Христа Спасителя, а потім змив свій проступок гіркими сльозами *"плакася горко"* (Лк. 22; 61), пишається нині прекрасна святиня в честь св. Петра з Галліканту. Ця святиня є під опікою Отців Асумпціоністів і має немов два поверхи. Долішній, на-пів у землі, посвячений Петрові, горішній Христові-Судді, що буде нас судити на страшному суді.

Вертаємося пізнім вечером до Отців Францисканців. Навіть нема доволі часу застановитися над тим, що ми оглядали. Усе в поспіху, щоб стало часу оглянути якнайбільше святих місцевостей. Щоразу застаємо все свіжих прочан із далеких країн: Австралії, Аргентини, Венесуелі, Бразилії, Перу, Чіле, Мексику і т. п. Приїздять сюди духовні різних віровизнань, приїздять вельможі і прості люди. Всі вони рівні перед Богом, усім їм дорога ця земля.

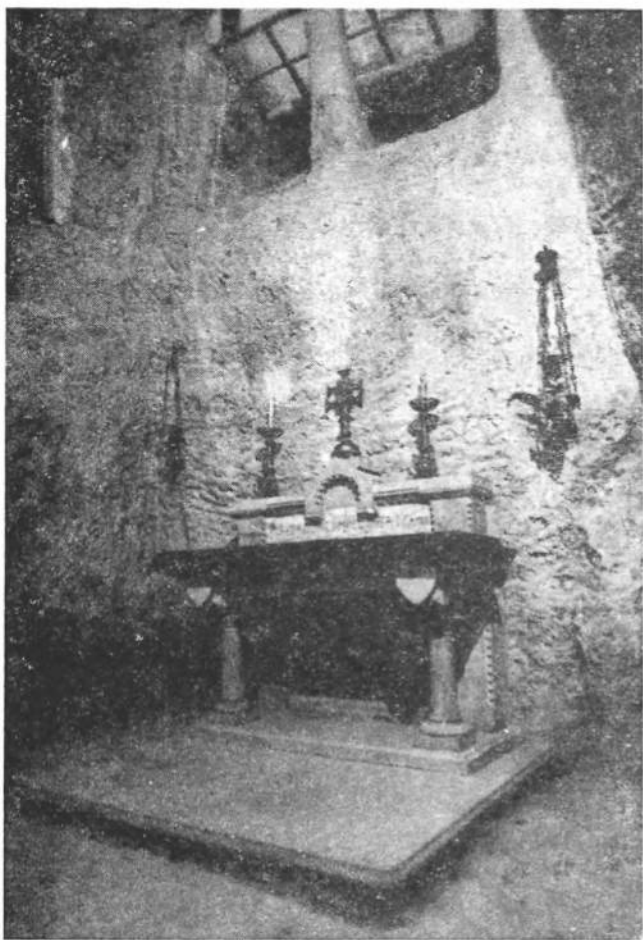
Тільки при їдженні можу трохи поговорити з тими паломниками. Пробую говорити різними мовами, які знаю. Багато розмовляє французькою й англійською мовами. З духовними розмовляє латиною. Довідаюся, хто куди їздив. Всі під одними враженнями небувалої святости.

По вечері бачу у вестибюлі дві жінки, що вже другий день сидять і розмовляють. Одна з них питається, де діваються в день усі паломники. Пояснюю, що роз'їздяться оглядати святі місця. Вона не знає, як це робити. Кажу, що завтра ранком, ідучи на Божий Грїб, я їх повідомлю. Вони вдячні радо годяться, бо самі безпорадні. Обі вони сирійського походження. Дочка з Америки приїхала до Сирії відвідати маму і звідти обі приїхали поклонитися святим місцям.

Уже в третій годині ранку чути церковний грецький спів. Православні греки служать утре-

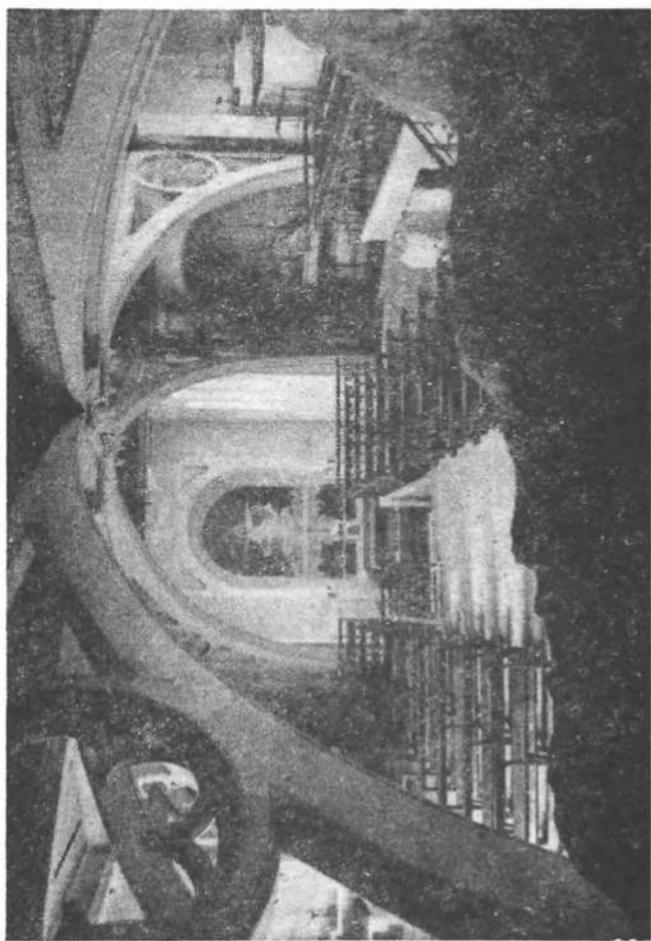
На цьому місці, де Петро тричі відрікся Христа Спасителя — пишається нині прекрасна святиня в честь св. Петра з Галліканту. (стор. 66)

Печера, в якій Ісус Христос перебув ніч у Каяфи

зо на Божому Гробі. Раненько йду до церкви Божого Гробу служити св. Літургію. Сирійки ідуть зі мною. Провідника не маємо, але сподіваємося долучитись до якоїсь групи і почути в ній пояснення.

По св. Літургії я побачив, що один із шкільних братів пояснював глядачам забудування базилики Божого Гробу. Я й сирійки долучилися слухати тих пояснень. Брат був арабського походження і я його пояснень не розумів. Розуміли сирійки і ця з Америки передавала мені пояснення англійською мовою. Згодом ми долучилися до якоїсь африканської прогульки, якої провідницями були дві сирійські черниці. Сирійки, що прийшли зі мною, долучилися до цієї групи і я знову міг користати з цього пояснення в англійській мові. Ми зразу пішли на Голготу.

Нутро церкви (св. Петра в Галліканті)

Православний грецький священник під час утрені

ГОЛГОТА

Голгота — це невеличке узгір'я, недалеко єрусалимських мурів, на якому тяжко страждав і невинно помер наш Спаситель. Це узгір'я мало в час смерти Христа вигляд людського черепа і тому названо його Голгота, себто людський череп.

Вже в перших віках християнства це місце страстей і смерті Спасителя мало велике почитання у християн. Цісар Гадріян хотів знищити віру й культ перших християн, то й велів покрити весь терен Голготи грубою верствою насипу, а на самій горі насадити парк, серед якого велів збудувати статуї поганських божків Юпітера й Венери.

Це негідне й святотатське діло Гадріяна протривало аж до 325 р. В цьому році цісар Константин Великий велів усунути насип та відшукати святі місця. У пам'яті народу заховалися Святі Місця, то й скоро їх відгребано і на них Константин велів збудувати дві величаві святині: одну на місці смерті Спасителя, звану "Мартіріум", другу на місці воскресіння Христового, звану "Анастазіс". У нутрі святині "Мартіріум" знаходилася гора Голгота з дорожнім хрестом, прикрашеним золотом і дорогими каменями, а в "Анастазіс" знаходилася та частина скали, в якій був викований Божий Гріб. Обі святині були злучені з собою широким портиком-коридором.

Зі знищенням Єрусалиму й інших міст персами, обі ці святині впали жертвою варварів

614 року. По тій руїні покривала їх груба верства румовії упродовж багато років, аж ігумен монастиря св. Теодосія взявся до відбудови цього святого місця. Його заходами відбудовано святиню "Анастасіс", але в багато менших розмірах, як був її збудував цар Константин. Та й ця святиня не довго вдержалася, бо її знищено знову в часах хрестоносних походів. Усе таки по 40 роках щераз її відбудовано.

Сьогоднішня базиліка Божого Гробу збудована хрестоносцями в 1130-1149 рр. Упродовж свого віку вона задержала тільки в головних зарисах свій колишній вигляд. Нині вона ограблена з колишніх дорогоцінностей і попсована пізнішими добудівками.

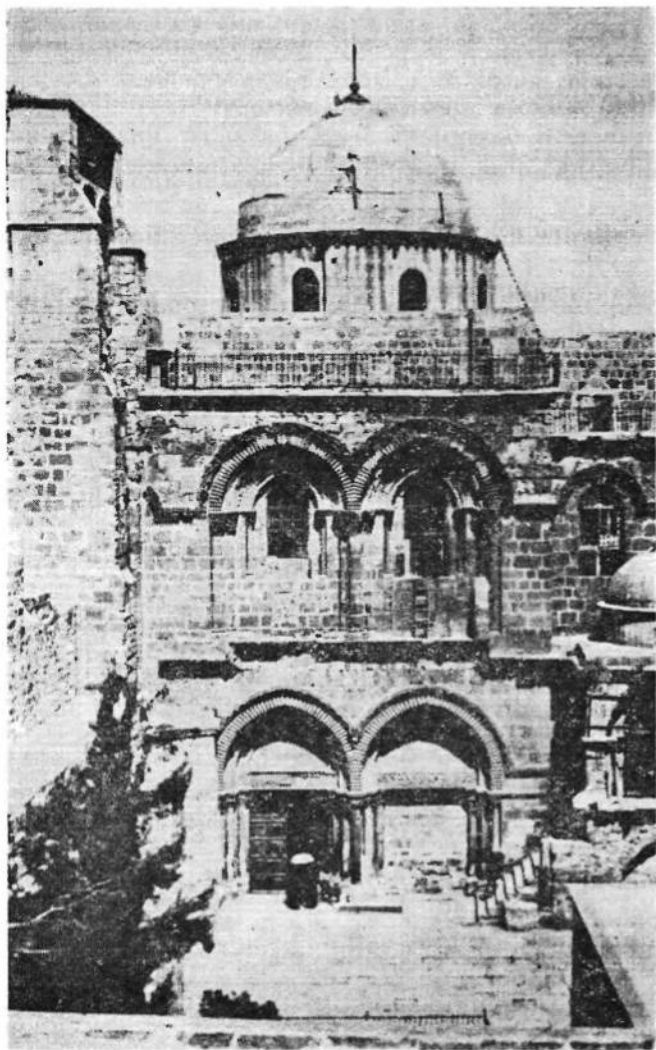
В цій святині Божого Гробу міститься Гріб Христа Спасителя, гора Голгота і багато інших дорогих кожному християнинові пам'яткових місць. Найбільше ушкодила святиню велика пожежа, що була в 1808 р.

Перед входом до базиліки є невеличке подвір'я, широке на ок. 16, а довге на ок. 25 метрів. На це подвір'я сходимо вділ трьома ступнями. Подвір'я викладане камінням. На краях подвір'я видно ще сліди Константинової базиліки, багато обширнішої від сьогоднішньої.

Порталь базиліки зберігся в пізньо-романському стилі. Прикро вражають широкі руштування з залізних штаб, які підпирають базиліку. Вони стягають стіни базиліки і піддержують їх іще від часів великого землетрусу в Палестині з 1934 року. Святі місця були тоді під протекторатом англійців і ті в той спосіб старалися захоронити базиліку від знищення землетрусом.

Сумний, дуже сумний настрій розбуджує сучасний вид цієї святої базиліки. Стоїть вона занедбана і не видно дбайливої руки, яка б тим святим Божим храмом могла заопікуватися. Вправді аж три віровизнання є тепер господаря-

ми цієї базилики, але кожне з них на рівних правах старається зберегти "статус кво" і одне од-ного не допускає до якихнебудь улiпшень. Остан-німи часами господарі домовляються в справі побудови монументальної базилики над Божим Гробом.

Сьогоднішня базиліка Божого Гробу, збудована хрестоносцями в 1130-1149 рр.

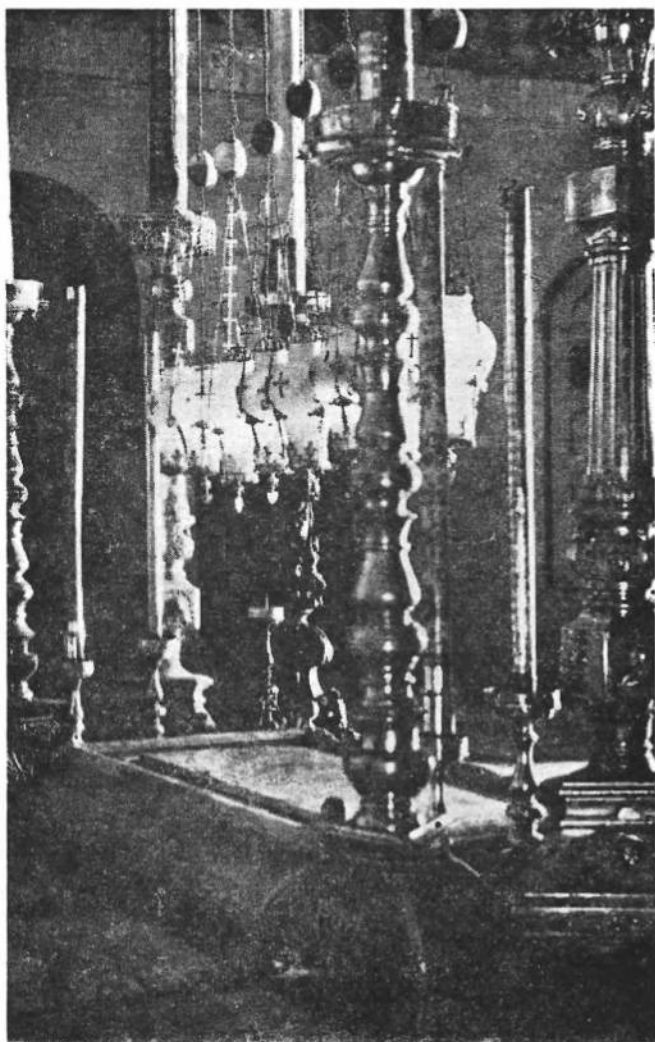
БАЗИЛІКА БОЖОГО ГРОБУ

Як уже згадано, збудували цю базиліку хрестоносці (1130-1149 рр.) в округлій формі т. зв. ротонди, в пізньо-романському стилі. Внутрі базиліки, попід стінами розміщені масивні колюмнади, що немов підпирають велику церковну купулу. Поміж колюмнадами і стіною досить широкий коридор. Вхід до базиліки тільки один через подвійну браму, над якою в такій самій формі двоє вікон. Одну з тих брам замуровано ще в часах Салядина.

Прикро вражає широке ліжко в притворі базиліки з лівої сторони, дарма, що вистелене диванами. Без запиту провідник пояснює, що це ліжко мусулманської сторожі, яка день і ніч пильнує християнських святощів та має ключі від базиліки. Історія цієї сторожі сягає в давнину, ще до часів Салядина*), що переміг хрестоносців і віддав опіку над Божим Гробом двом заслуженим мусулманським родинам: Юди і Нусебе. Їхні наслідники держать сторожу коло базиліки Божого Гробу до сьогодні.

Кілька кроків на одному поземі за порогом є камінна плита рожевої барви довга на 2.70 метрів і широка на 1.30 метрів. Нею прикрито місце, на якому було зложено тіло Христа Спасителя, де Йосиф з Ариматеї і Никодим намастили Його дорогим миром. Св. Письмо пише про цю подію так: *"...прийшов один багатий чоловік з Ариматеї, на ім'я Йосиф, що й сам навчався в*

*) Салядин * 1137 † 1193, султан Єгипту і Сирії.

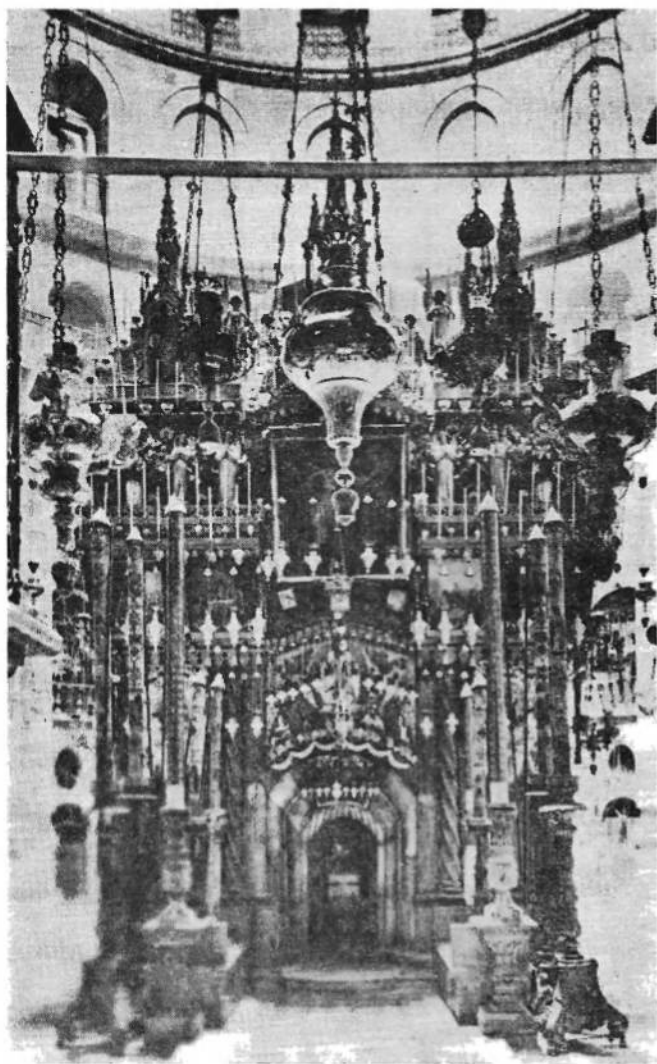
**Плита помазання миром, на якій зложено й нама-
щено миром Тіло Христа Спасителя**

Ісуса. Він прийшовши до Пилата, просив тіла Ісусового. Пилат тоді звелів видати тіло. І взявши тіло, Йосиф обвинув його чистою плащаницею..." (Мт. 27-57, 59).

У давнину на цьому місці стояв невеличкий храм посвячений Пресвятій Богородиці. Коли прийшлося розширювати базиліку Божого Гробу, треба було його збудувати. Плита, якою прикрито місце, де помазано тіло Христа миром, була в давні часи виложена мозаїкою, однак, коли вже стала дуже повитирана й понищена, прикрито місце мармуровою плитою чорної барви, а в часі пожежі 1808 р. замінено чорну на плиту нинішньої барви. Це місце називається "миропомазанням". Над ним день і ніч горять канделябри й оливні лампади, а вірні навколішках довкола нього відмовляють молитви. Це ж перше місце, що пригадує паломникам смерть Христа Спасителя.

Недалеко від того місця видно звисаючі засвічені лампади над округлою мармуровою плитою, огороженою залізною огорожею. Наш провідник пояснює, що на цьому місці стояла Мати Божя, коли знімали тіло Спасителя з хреста. З нею стояли ще й дві інші Марії: Марія Магдалина і Марія Клеопова.

Посередині базиліки стоїть Божий Гріб. Тут нема електричного освітлення тільки оливне, або свічкове, як хто з паломників принесе в жертву свічку. Божий Гріб, як уже згадано, відсічено від решти скали і споряджено над ним капличку в бароковому стилі. Власником базиліки Божого Гробу є всі народи світу, як це вирішено на женецькій конференції 1922 р. Божий Гріб є під опікою трьох віровизнань: католиків, нез'єдинених греків і нез'єдинених вірмен. Іншим віровизнанням не вільно служити на Божому Гробі якихнебудь богослужень.

Посередні базиліки стоїть Божий Гріб

БОЖИЙ ГРІБ

Божий Грїб стоїть на першому пляні з тих місць, що до них упродовж довгих століть спішили паломники з поклоном. Наш перший паломник Данило так описує прощі на Святу Землю: *"...Дошедше увидіти Єлеонську Гору і Свята Святых і Воскресеніє Церков ідіже єсть Гроб Господень — зсідають с конь вси людіє і поставляють кретци і ту поклоняются святому Воскресенію на вид града. І бивает тогда радость велика всякому християнину видівше святой град Єрусалим і ту слезам пролитіє бивает от вірних человек. Никто же бо может не прослезитися, узрив желанную ту землю і міста святая вида, ідіже Христос Бог наш претерпі страсти нас ради грїшних. І ідуть всі пішіи с радостію великою ко граду Єрусалиму... (Житіє і хожденіє Данила, стор. 8).*

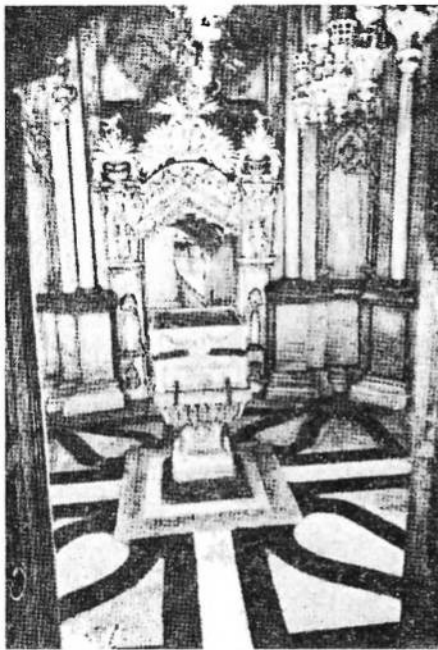
У Святому Письмі читаємо, що по смерті Ісуса Христа Йосиф з Ариматеї просив Пилата, щоб видав тіло Спасителя, а коли дістав, намастив його пахучим миром і похоронив у новім гробі, висіченім у скалі, що була в Йосифовім огороді недалеко Голготи.

Сьогодні Божий Грїб виглядає зовсім інакше. Вдавнину відсічено ту часть скали, що в ній був викований гробівець, у якому зложено тіло Спасителя: так створено з тієї частини скали малу каплицю. Решту скали усунено, а каплицю обмуровано мурами в формі ротунди, що нині називається Базилікою Божого Гробу; вдавнину

називали її Базиліка Христового Воскресіння.
(Житіє і хожденіє Данила).

Каплиця Божого Гробу виглядає досить естетично, висічена з однородного каменя. Вхід до самого Гробу через низенький отвір так, що людина навіть низького росту не може ввійти просто, а мусить низько схилити голову, або приклякати і входити на колінах.

Із фронту видніють чотири колумни і три ікони, перед якими горять ніколи негасаючі лампади. Нутро каплиці поділено на дві частини. В передній частині мав стояти Ангел Господній по Христовому Воскресінню, щоб сповістити ми-

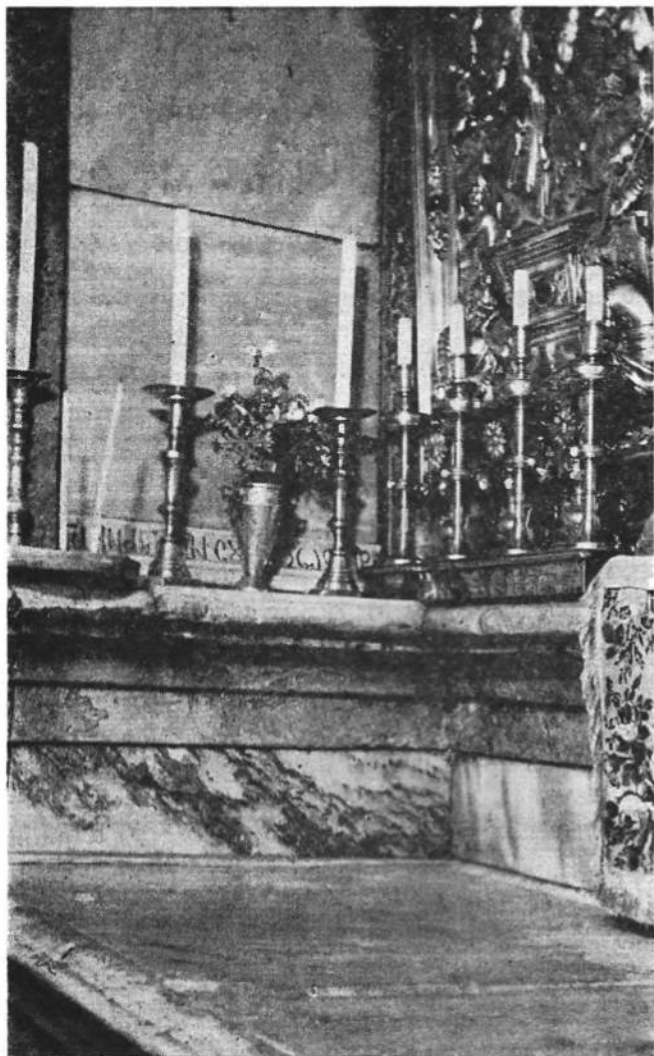
Присінок Божого Гробу, де мав стояти Ангел Господній по Христовому Воскресінню

роносицям Христове Воскресіння. Частина того каменя, що ним був завалений вхід до гробу, оправлена у мрамор; на ній відправляються деякі богослуження.

З першої частини Гробу, яка служить за педсінок, є вхід через дуже низькі двері, бо тільки на 1.35 метрів висоти, до властивого Божого Гробу в розмірах 2.02 x 1.93 метрів. Нутро Божого Гробу виложено білим мармуром. На право від входових дверей на незначному підвищенню стоїть плита з білого мрамору, якою накритий саркофаг, що в ньому було зложено тіло Господа і лежало так від п'ятниці до неділі, то є до Христового Воскресіння. Над саркофагом прибиті три ікони, що зображують Христове Воскресіння, а згори над самим саркофагом звисає 15 оливних лампад, які вічно освітлюють те повне святости місце.

Крім лампад, вірні приносять свої жертви в формі свічок, які засвічують і складають у Божому Гробі. У цьому святому місці ледве може вміститися дві, а вже три особи найбільше, які часто моляться там у великій покорі і скупченні.

Через низькі двері до Божого Гробу паломники звичайно не входять туди стоячи, а клякають і входять навколішках. На цьому святому місці служать Служби Божі католики, православні і вірмени. Всі вони мають означений час на свої відправи, які зачинаються вже в 3-тій годині ранку. Замітним є і те, що тут відправляється Служба Божа тільки та, що її устави приписують на день Христового Воскресіння

Нутро Божого Гробу, виложене білим мармуром

ІНШІ КАПЛИЦІ В ЗАБУДУВАННЯХ БАЗИЛІКИ

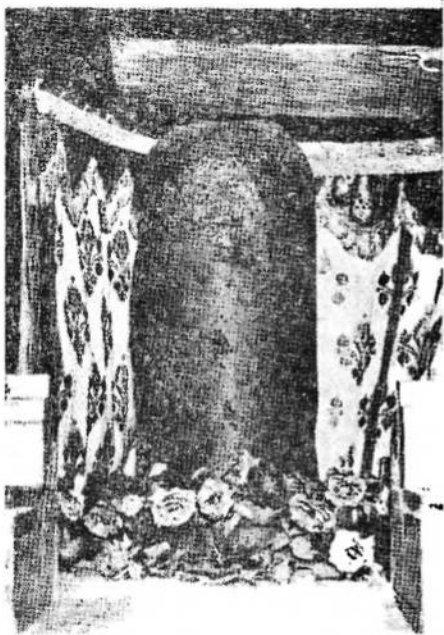
У правому крилі базилики Божого Гробу споряджено каплицю в честь Марії Магдалини. Ця каплиця має знаходитися на тому місці, де Марія Магдалина, блукаючи в неділю вдосвіта, шукала тіла Христа Спасителя. Не могла тоді погодитися з фактом, що не знайшла в гробі Христового тіла і повторяючи слова: *"Взяли мого Спасителя, і не знаю, де його поклали"*, почула милий голос: *"Жінко, чого плачеш, кого шукаєш?"* Марія Магдалина оглянулася й побачила мужчину в білому. Думаючи, що це огорожник, спитала його: *"Пане, коли ти виніс Його, скажи,*

Каплиця в честь Марії Магдалини

скажи мені, де ти поклав Його і я візьму Його." Тоді Христос сказав: "Маріє". Вона пізнала Спасителя і звернулася до Нього зі словами: "Учителю". На запрестольному образі зображена стріча воскреслого Христа Спасителя з Марією Магдалиною.

Зараз же до каплиці Марії Магдалини прибудовано і другу каплицю, присвячену появі Ісуса своїй Матері по воскресінню. В цій каплиці Отці Францисканці відбувають свої літургічні практики. Знаменна ця каплиця ще й тим, що за престолом знаходиться там частина стовпа, до якого Христос був прив'язаний під час бичування. Зі

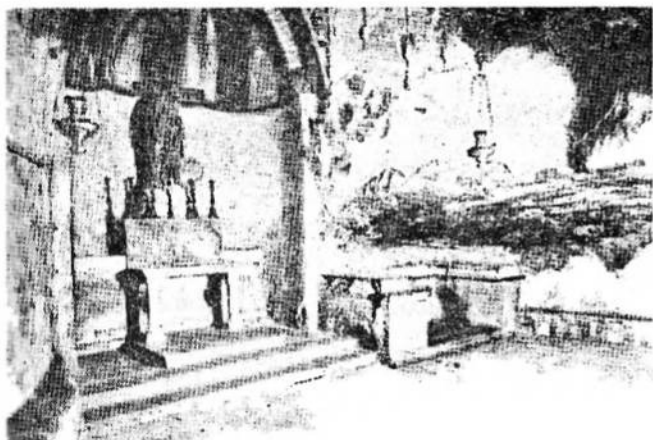

Частина стовпа, до якого був Христос прив'язаний під час бичування

Святого Письма знаємо, що Пилат хотів викликати милосердя в жидів над Христом, то й велів Його тяжко бичувати. Стовп, що до нього був прив'язаний Христос, перенесено з преторії Пилата та приміщено біля самої стіни за престолом цієї каплиці.

У захристії обидвох цих каплиць є між пам'ятками з часів хрестоносців і меч Годфрида з Буйону, який Отці Францисканці дістали в XIII стол. від єпископа Назарету. Цей меч і донині служить при церемонії прийняття кандидатів до лицарського ордену Божого Гробу.

Є ще багато інших каплиць і престолів, поміщених у базиліці Божого Гробу, на пам'ятку подій, що в свій час там відбувалися. Важнішими з них: каплиця присвячена св. Олені, або також Чесного Хреста. На цьому місці св. Олена відкопала печеру, що в ній були сховані три хрести: Спасителя і двох розбійників. До цієї каплиці треба йти 5 метрів удолину по кільканадцяти

Каплиця на місці, де св. Елена відкопала печеру, в якій були сховані три хрести: Спасителя і двох розбійників

сходах. Вона невеличка, поділена чотирьома ко-
люмнами на три часті. Колюмни закінчені вго-
рі капітелями різного стилю. Посередині престіл
присвячений Чесному Хрестові Господньому, зв.
також престолом св. Олени, яка знайшла той
хрест. З північного боку присвячено престіл доб-
рому розбійникові св. Дизмі, який перед своєю
смертю щиро розкаявся, то й Христос розрішив
його від усіх гріхів та обіцяв, що *"ще нині"* бу-
де з Ним у раю. У третій абсиді нема вже пре-
стола, а є сходи, які ведуть униз до тієї печери,
де св. Олена віднайшла сховані три хрести, між
якими був хрест, що на ньому вмирав Христос
Спаситель.

МІСЦЕ, ДЕ ЗНАЙДЕНО СВЯТИЙ І ЖИВО- ТВОРЯЩИЙ ХРЕСТ ГОСПОДНІЙ

Цісар Константин Великий збудував був "Мартіріюм" і "Анастасіс" під одним дахом, під який входили і місця знайдення хреста Господнього. Там, де нині каплиця св. Олени, Константин велів викувати на тому місці в скалі крипту, в якій продовж трьох століть, то є від IV до VII стол. переховувано з великим почитанням св. дерево Животворящого Хреста.

У 614 р. перси знищили Єрусалим, знищили і ті дві величаві святині Константина та забрали хресне дерево, що було прикрашене золотом і багатими дорогоцінностями. Хоч знищено святині, то ця крипта заціліла. По перемозі над персами цісар Гераклій відібрав від них св. хресне дерево і в 629 році завіз із тріумфом до Єрусалиму та примістив знов у крипті, яку переробив на каплицю. Це св. дерево і донині в дуже великій пошані й почитанню, а колись віддавали йому таку почесність, як Найсвятішим Тайнам. Крипта з хресним деревом положена від базиліки Божого Гробу нижче на 13 камінних сходових ступнів, опракованих у залізні штаби, щоб камінь не дуже стирався. Ця крипта має дуже нерегулярний вигляд. Одна її частина — це висушена цистерна, до якої вкинено в поспіху три хрести (бо надходили жидівські свята пасхи) і таксамо в поспіху засипано її землею. Пам'ять про схоронення цих трьох хрестів не затерлася в місцевого населення, яке вказало св. Олені місце, де їх

сховано. Це місце віддалене від гори Голготи на яких 30 метрів.

Поверхня гори Голготи має ледве 10.45 x 9.25 метрів і тільки одна четверта частина каплиці стоїть на її поверхні, а решта спочиває на підмурівці, під якою є нижча підлога. В цій каплиці що п'ятниці відчитується розважання 10 і 11 стації Хресної Дороги Христа Спасителя.

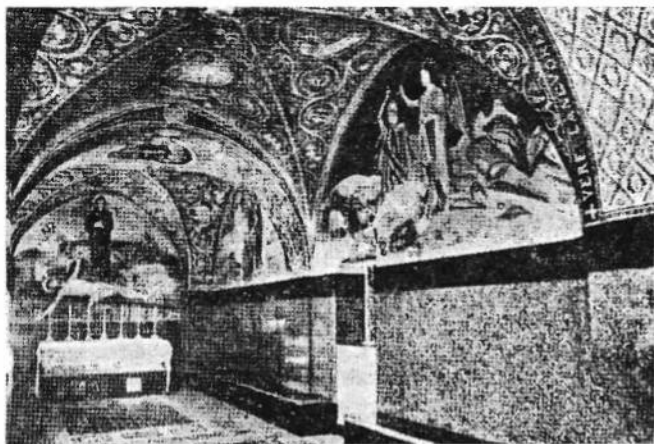
Місце, де Христос був прибитий до хреста, знаходиться в полудневій частині каплиці, де цю подію зображує мозаїковий образ на стіні за бронзовим вітварем. Зараз же на другій стороні вітвар присвячений Матері Страдницьі. Колись

Вітвар, присвячений Матері Божій Страдницьі

усі ці святощі були прикрашені всякими дорогоцінностями, а підлога була виложена мозаїкою. Нині тільки сліди тієї колишньої прикраси свідчать про давню пошану цим святим місцям.

У північній частині каплиці є місце, де Христа прибивали цвяхами до хреста і місце, де хрест був закопаний. Нині те місце під престолом прикрите срібною позолоченою бляхою. Його дуже шанують, бо на ньому ж умирав Спаситель світу.

Каплиця, де Христос був прибитий до хреста

МІСТИЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК МІЖ ГРІХОМ І ВІДКУПЛЕННЯМ

Трохи направо є металева закрива, що покриває щілину, яка постала від землетрусу в часі смерті Христа Спасителя на хресті. Зараз під Голгоотою, під добудованою поверхнею каплиці Голготи, є друга каплиця зв. каплицею Адама. Вона тісна і темна. Вівтар у ній посвячено Мелхиседекові, якого св. Церква вважає прообразом Спасителя. За престолом є маленькі дверцята в стіні, крізь які видно в скалі щілину, яка постала від землетрусу в часі Христової смерті.

Каплицю Адама споряджено під каплицею Голготи, щоб дати краще зрозуміння висловам св. Письма: *"Як через переступлення одного чоловіка прийшло осудження на всіх людей, так через праведність одного, прийшло оправдання на всіх людей"* (св. Павло Кор. V, 18). Тому часто малюють під хрестом череп Адама, щоб дати вислів розумінню тих слів св. Письма Деякі св. Отці є тої гадки, що Адам похоронений на горі Голготі. Також є усне передання, що праведний Ной забрав до своєї арки між іншим і кості Адама, а коли вийшов з арки, розділив ті кості поміж своїх трьох синів, як дорогі реліквії. Найстарший Сем отримав череп Адама, що його з надхнення св. Духа зберіг унутрі гори Голготи. В часі Христової смерті, як тріскали скелі, померкало сонце та інші великі і страшні дива діялися — в скалі показався череп Адама. Це передання має містичний зв'язок між гріхом

і відкупленням та відносить його до наведеного вгорі місця зі св. Письма. Правда, цю традицію послаблює те, що вона дуже пізнього походження.

Друга традиція каже, що там мав би знаходитися гріб Годфрида з Буйону з 1100 року і гріб Бальдвіна I. року 1113, цих двох передових лицарів-полководців із часів хрестоносних походів. Передання каже, що там було похоронених більше лицарів-полководців із часів хрестоносних походів, одначе останньо, десь у 1180 роках затерто сліди цих оборонців Божого Гробу, щоб не змішувати Святих Місць із несвятими особами.

Божий Гріб і інші святі Місця мають великий вплив і силу на паломників. Вони лишають незатертий знак у душі кожного прочанина, який мав щирий намір відбути прощу та поклонитися слідам Спасителя. Багато грішників, нав'яних по духом Святого Духа на цих св. Місцях, покинули свій гріх і віддалися досмертній покуті.

ХРАМ УСПІННЯ БОГОМАТЕРІ

Ще звечора радив мені ігумен оо. Ісусівців подзвонити до Отців Бенедиктинців і постаратися про можливість відслужити завтра вранці Святу Літургію в підваллі церкви Успіння Богородиці; може бо бути там більше число паломників-священиків, то й престіл буде зайнятий. Я потелефонував і узгіднив собі час на 6 годину ранку.

Другого дня перед шостою зранку повів нас двох сам ігумен оо. Ісусівців до цієї кімнати, званої "Дорміціум". Ідемо вгору сходами, яких начислюю понад 200. Нагорі затишно, спокійно й мило. Тільки здалека чути якийсь гамір, подібний до неспокійного крику-рейваху. Наближаємось туди і той рейвах чути чимраз голосніше. Проноситься він з одного будинку, до якого саме наближаємось. Що за галас так раненько — постає питання, а ігумен питає, чи чуємо той крик. Це — пояснює нам — євреї моляться на гробі царя Давида. Вони моляться неустанно день і ніч. Колись, як араби були ще тут панами, тоді жидам було заборонено молитися. Раз одного рабіна замордували, як застали на молитві. Жиди вірять, що цар Давид, так, як за свого життя побив великана Голіята і тим відніс перемогу над ворогом, так і по всі часи одинокий цар Давид дасть їм силу й могутність.

Наблизились ми до брами будинку, звідки проносився ні то плач, ні то крик розпуки якої сотні людей. У цьому будинку містився саме

гріб царя Давида. Через браму будинку входимо на подвір'я монастиря оо. Бенедиктинців. Я завважив, що коридор будинку перегороджений кільчастим дротом і треба при вході його усувати. Цей дріт — межа між жидівською і монашою посілістю. Серед подвір'я видніє прекрасна, в східньому стилі святиня, а побіч монастир оо. Бенедиктинців. Нас передає о. ігумен Бенедиктинцям, а ті вводять нас у підвалля церкви, де є кімната Успіння Богоматері. Ця кімната, хоч простора, однак напів темна, але

**Кімната, в якій мала уснути
Пречиста Діва Марія**

робить надзвичайно могутнє враження. Посеред кімнати лежить статуя Богоматері з алябастру, огорожена трьома рядами горіючих воскових свіч. Дальше, біля стіни стоїть престіл, переділений надвос, де служать Служби Божі. Тут не запроваджують електричного освітлення, щоб не попсувати настрою з часів, коли жила Мати Божа. Статуя Марії немов жива з білого алябастру чи мармору, і лежить на тому самому місці, де, як подає передання, Вона мала вснути. Воскове освітлення нагадує смерть, чи там відхід із тілом і душею в небесні тереми.

Душа, повна почувань і зворушення, не всилі зібрати всіх думок та їх упорядкувати. Вони переганяють одна одну, однак усі повні молитовного духа й богомільних почувань. Час пливе скоро і монах напоминає нас, збиратися на Службу Божу, бо після нас будуть служити інші священики. У двійку служимо Соборну Службу Божу в домі Богоматері за всіх, які ждуть помочі від Неї тут, на землі. Молимо Божу Матір за наш страждущий народ український, за многострадальну Батьківщину нашу... Тут не можна молитися байдуже, не можна мати розсіяних думок, коли довкола ще живі сліди святої дійсности. Тут кожне слово повне живої віри, кожна просьба повна сердечности, кожна думка викликає повно глибоких і святих почувань. Тут кожний простір повний невидимого Божества, тут жила і на другий світ відходила Та. Яку безчисленними порівняннями звеличуємо в акафістах, параклисах, молебнах та інших богослуженнях. Кожний слід Її здається ще свіжим, кожний Її рух, здається, ще тут у повітрі дрижить, живий.

Не звертаю уваги на небуденну красу цієї старовинної, немов казочної палати, яка скрізь різьблена в камені чудесними, переважно вишивковими орнаментами й узорами, на колюмнади оздоблені вибагливими капітелями та склепіння,

повне найвибагливіших скульптурних різьб і оздоб. Це все тільки для дослідників життя Богоматері, яка доживала свого віку під опікою св. Івана в Єрусалимі і брала живу участь у спільних молитвах із Христовими учнями й Апостолами. Я навіть не чув того чудесного запаху, що розносився з завішених вічних лямпад і кадильних у цім святім помешканню. Моя думка колувала все біля одного моменту, який св. пам. Папа Пій XII проголосив догмою, а який наша Церква з давен-давна вже святкувала: Успіння Богоматері і відхід Її з душею й тілом на той світ.

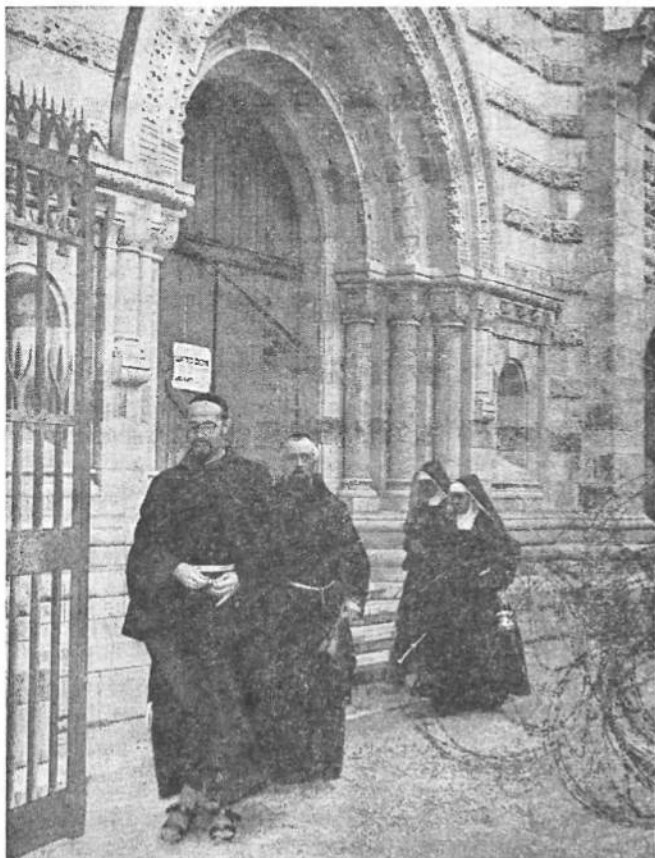
Після Святої Літургії пішов я до церкви, що була над цею кімнатою. Церковця в формі ротунди, невеличка, проте повна краси і принади. Стіни й долівка викладані дрібною кольоровою мозаїкою, яка зображує події з життя Богоматері. Своім мистецьким укладом і кольористикою, ці мозаїкові образи захоплюють думки глядача. Кілька престолів із різного гатунку мarmору, прикрашених багато золотом, кажуть про щедрість жертводавців. Усе тут уладжене гарно й гармонійно, з мистецьким смаком і тяжко з того храму Божого вийти. Тільки свідомість, що треба ще більше святих місць оглянути, виводить насилу з церкви на подвір'я. А тут нове явище приголомшує: на церковному подвір'ї розноситься якийсь надзвичайний запах бальзаму. Питаю місцевих отців, які є німецького походження, звідки цей райський запах? Отці тільки плечима здвигають. Не знаємо — відповідають. Нас уже неодні прочани питали, проте ми самі не знаємо, що сказати. Природно можемо пояснити, що на нашому подвір'ї росте багато евкалиптів-дерев, які своїми листками наповняють повітря запашним ароматом, але треба вам також знати, що евкалипти ростуть і по всіх інших місцях Єрусалиму, проте

ніде не чути такого сильного запаху. При тому один із Отців вказав мені невеличке дерево евкаліпту, з якого я за його дозволом зірвав кілька запашних листків. Зараз по зірванні вони видавали сильний аромат, одначе, заки я зайшов до Біблійного Інституту, втрапили свій запах. Я завіз їх до Канади і видобув із них трошки запаху, коли вложив їх до гарячої води.

ГРІБ ЦАРЯ ДАВИДА

Із сусіднього будинку неустанно нісся "хайдер" — жидівське моління. Це жиди молилися на гробі Давида. Ми перходили знову через ту провізоричну межу між жидівськими і бенедиктинськими посіlostями. Усуваючи кільчастий дріт прийшла мені думка помолитися також на гробі цього великого християнського пророка, автора багатьох псалмів-молитов, які відчитується в наших усіх богослуженнях. Він також пророкував про прихід Ісуса Христа. Моя думка стала постановою і я наблизився до дверей, що вели до кімнати гробу Давида.

Я увійшов до просторої кімнати повної жидів-богомольців. Були звернені обличчями до потужного каменя, що стояв майже посеред кімнати. Довкола цього каменя гуртувалися жиди, а біля самого каменя стояло п'ять рабів із прив'язаними до чола торами й вінками на головах, які кланялися і голосно молилися, а ця молитва розносилася невпорядкованими ритмами й нагадувала наше голосіння за усопшим. Їхні кивання головами і вимовлювання слів були аж надто свобідними, зливалися в ярмарковий хайдер і разили вухо кожного прохожого. Я також звернувся лицем до цього каменя, який мав би накривати кількатисячелітній саркофаг із тлінними кістями Пророка. Я станув тут на молитву, щоб він тут, на цій Святій Землі, в своїй державі-батьківщині і мною грішним опікуався та мої молитви заніс перед Бога і Спасителя нашого.

Межа поміж жидівською і християнською посілістю — кільчастий дріт.

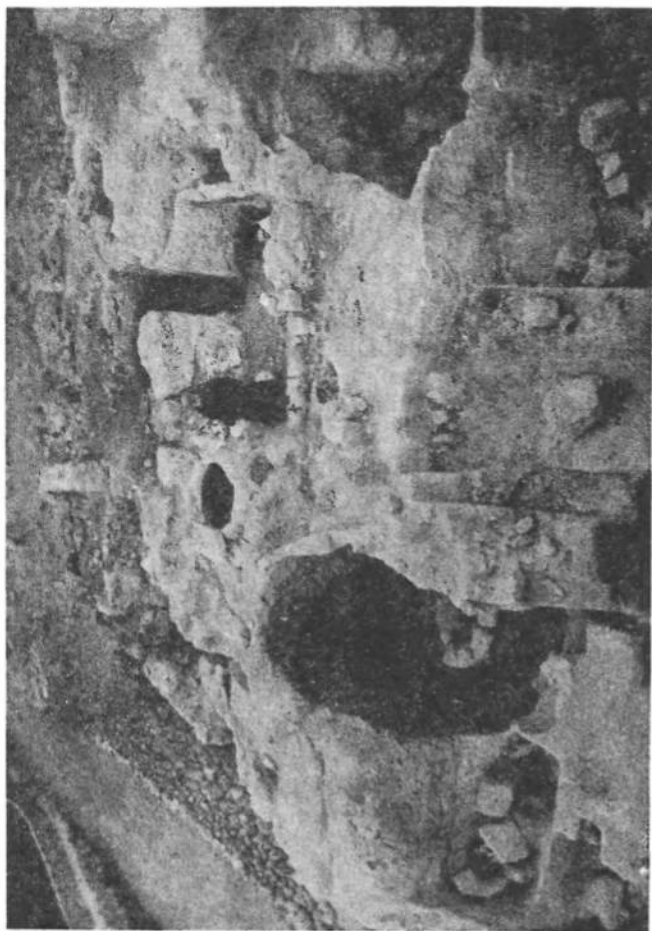
Говорив я напівголосно псалом 50-тий, якого автором був цей святий пророк. Коли дійшов майже до половини псалма, почув, що хтось наклав мені на голову якесь легеньке накриття. Я старався скупчено молитися і не оглядався,

тільки продовжував розпочату молитву. Я вже докінчував слова молитви і аж тоді завважив, що жидівський хайдер зовсім затих. У кімнати чути було тільки кінцеві слова моєї молитви. Я скінчив її і старався чимскоріш вийти з кімнати. При дверях стрінула мене старша жидівка. Вона спитала мене по-українськи, чи я часом не від Митрополита Шептицького. Я притакнув, а тоді вона зачала спазматично кричати й щось пояснювати приявним. На її крик побігалися інші жида з кімнати, де молилися, та слухали її пояснень. Прийшли також рабіни з вінками на головах, а вона все вказувала на мене. Це мене досить збентежило і я хотів чимскоріш вийти, але в дверях заступили мені вихід. Врешті вона звернулася до мене з запитом по-українськи, чи я не бажав би оглянути горницю, де Христос їв із Апостолами Тайну Вечерю. Я відразу пригадав собі, що тут над гробом Давида Христос велів знайти кімнату, в якій мав споживати пасху, то й відповів їй притакуюче. Жидівка, здавалося, виєднувала для мене дозволу в рабіна, який вагався, а потім таки згодився і пішов по ключі. Я почував себе ніяково, стоячи на порозі, бо не мав змоги вийти з цього жидівського хайдера. Тимчасом жидівка пояснила мені, що Великий Митрополит урятував її саму і її п'ятеро дітей від неминучої смерти з рук гітлерівців. Тепер її діти є в Єрусалимі й щонеділі ходять до католицької церкви молитися за душу Митрополита. Але, додала по короткій хвилі, в суботу ходять на сабаш...

ГОРНИЦЯ, ДЕ ХРИСТОС УСТАНОВИВ ПРЕСВ. ТАЙНУ ЄВХАРИСТІЇ

За хвилину прийшов рабін із ключами і ми пішли вузькими камінними сходами вгору, на "другу підлогу". Докладно — тут ніякої підлоги не можна розрізнити. Тут уся будова кована в одноцілому камені. Камінні сходи на "Горницю" ще в досить добромому стані. Ані сліду, що за ними довгі віки. Ідучи цими сходами за рабіном, я був у повній свідомості, що йду на те місце святе і таке дороге для кожного християнина, що ним уостаннє йшов Спаситель перед своїми страстями. Кімната ця знана зі св. Письма під назвою "Горниця". Моя душа тремтіла від зворушення. Зараз увійду до кімнати, де Христос уостаннє споживав Тайну Вечерю, де виявив Апостолам свої страсті, смерть і славне Воскресіння по трьох днях!..

Ще крок, ще два і ми перед дверима горниці. В мене зростає святий і богонадхнений настрій. Рабін отвирає важкі двері і я з молитвою на устах входжу в кімнату. Кімната досить простора, викликає поважний настрій. Стіни з одного каменя, закінчені вгорі легко лукуватим склепінням. Луки в майстерній пропорції спіраються на мармурових колюмнах, закінчених угорі вибагливо різьбленими капітелями. Стіни гладкі і рівні. стеля також. Долівка вимощена старою мозаїкою, сьогодні вже досить витертою. Колись ця дуже вибаглива, а нині така занедбана свята горниця обвіяла мене божеською святістю. Пізнати, що тут жили колись якісь вель-

Долина Кедрону в нинішних часах.

можі, які проте радо приймали Спасителя на свято Пасхи. Тільки зі стелі звисала тепер на заржавілому дроті якась незугарна лампа та псувала ввесь цей святий і божеський настрій. Недалеко від стіни стояв округлий стятий стовп височини около пів метра. На мій запит рабін пояснив, що на цьому стовпі була колись велика мармурова плита, на якій Христос споживав з Апостолами Тайну Вечерю. На мій запит, де нині та плита, рабін відповів, що вони вже цілими століттями шукають цього каменя і не можуть знайти. Я тільки змовив ще молитву св. Причастя: "Вечери Твоея Тайнія...", а рабін уже велів мені виходити... Виходив я немов із гостини від Христа Спасителя, де й донині царює така маєстатична й вічна повага, де відчувається надхнений Духом Божим спокій. Дарма, що там на долі над гробом Давида роздирають повітря жидівські моління й розходяться верескливим рейвахом по всій околиці. Ця какофонія не доходить до цього святого місця, не псує його святого, повного маєстату настрою. Сходячи наділ, я знову наложив собі на голову білу п'юску, яку мені хтось над гробом Давида наклав на голову. Бо ніяку божницю не вільно збезчещувати простоволосою головою...

Сходжу з рабіном наділ, а тут цей рейвах пригадує дійсність, яку Христос осудив у Єрусалимській Святині своїм висловом: "*Дім мій, дім молитви назветься, а ви зробили з нього вертеп розбійників.*" (Мт. 21, 13). Тут правдива крамниця не тільки речей до релігійного вжитку, але й усяких інших.

ХРЕСНА ДОРОГА

Часто чуємо про хресну дорогу, та мало хто має докладний її образ. В церкві часто приватно й публично відбувають хресний хід, відчитуючи перед кожною з 14 "стацій" відповідні молитви. Практиковані молитви хресної дороги, які в церквах так часто відбуваються, тривають около пів години. Хресна дорога Нашого Христа Спасителя тривала найменше дві години. Хто нині бажав би в розважанні відбутися ту дорогу, якою Христос ніс свій тяжкий хрест, мусів би йти найменше годину. А до уваги треба брати і те, що Христос був сильно збичований і так виснажений передстрашними переживаннями, що не мав звичайних сил сам іти під гору. А тут іще приходилося Йому нести на плечах і тяжкий хрест.

Початок Хресної Дороги був у забудуваннях твердині Антонія, де кватирувало римське військо і де резидував цісарський намісник. Цю твердиню збудовано на доручення Ірода і названо іменем його приятеля Марка Антонія. Цей багатий і виставний замок у нічому не уступав королівській палаті.

Перед тією твердинею було камінне підвищення, зване Літостратон або Гаввата, на якому відбулася трагічна розмова Пилата з Жидами, що її вислідом був присуд Христа на смерть.

Хресну Дорогу в Єрусалимі дуже шанують оо. Францисканці та що п'ятниці відбувають голосні розважання та хресні молитви, в яких беруть участь і паломники. У часі Хресної Доро-

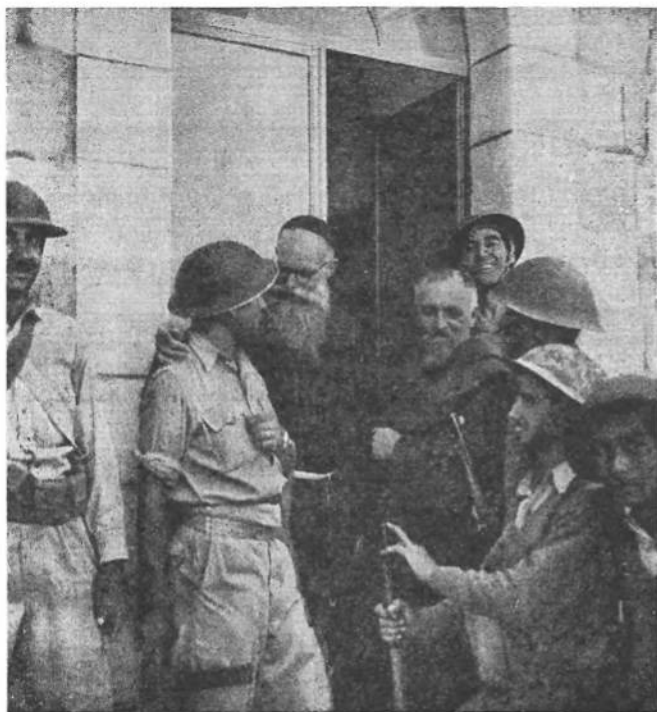
Отці Францисканці дуже шанують Хресну Дорогу і щоп'ятниці відбувають голосні розважання та хресні молитви, в яких беруть участь і паломники.

ги розважання розділено на 14 частин, званими стаціями. Ця давніша вже практика знайшла примінення і в східніх монастирських каплицях і церквах.

І стація: — Засуд Христа на смерть

Зачинається на подвір'ю давнього римського преторіюм, вісім дальших є розміщені на різних місцях вузьких вуличок у напрямі базилики Божого Гробу, а п'ять останніх таки в самій базиліці Божого Гробу. На місці, I-ої стації Хресної Дороги стояла колись святиня Премудрости Божої, яку знищили перси в часі нападу на Єрусалим 614 р. В часі турецької окупації були там військові кошари, пізніше мусулманська школа, а нині приміщено там станиці палестинської поліції.

У напрямі базилики Божого Гробу таки недалеко стоїть монастир оо. Францисканців, який збудовано на тій самій скалі, на якій стояла колись твердиня Марка Антонія. У підвалі каплиці є там великі камінні брили з римських часів із зарисованими пружками. Ці пружки — то різні жовнірські гри і розривки жовнірів під час їх службових і вартових занять. Нпр. читаємо, що вояки були зацікавлені присудом на Христа Спасителя і при допомозі кісткової віжки вгадували, який присуд впаде на Спасителя.

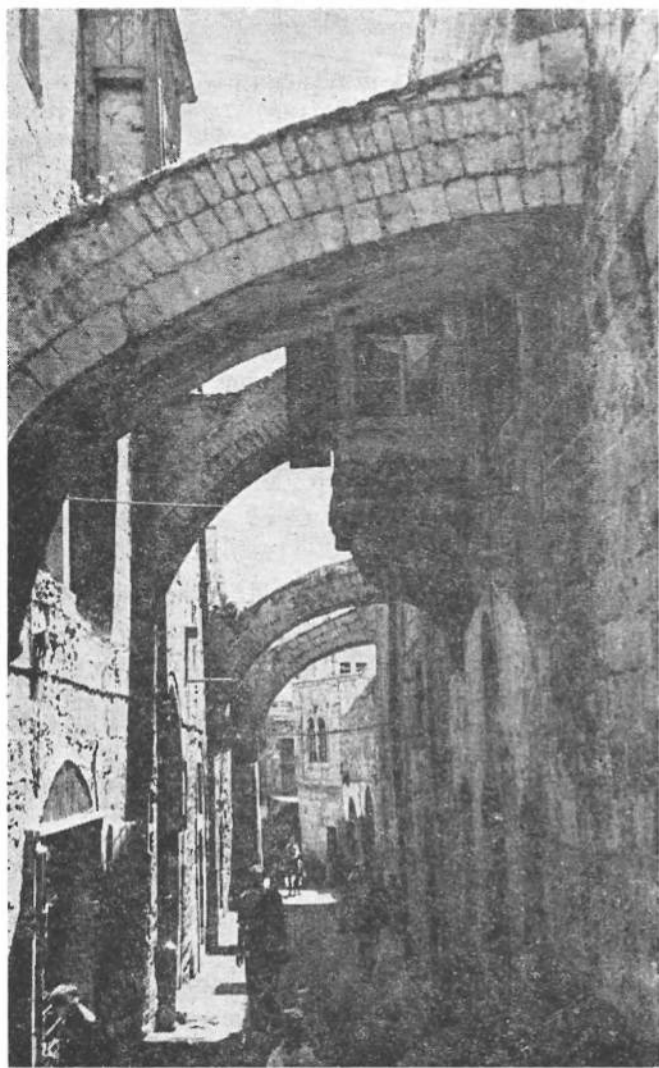

На місці I-ої стації Хресної Дороги — приміщена нині палестинська поліція.

II стація: — Ісус бере на себе хрест

Хресну Дорогу недалеко твердині Марка Антонія прикриває камінний лук, що має латинську назву "Ессе homo" — "Це чоловік". Пилат не бачив провини в Спасителя і не хотів засуджувати Його на смерть. Сподівався, що жидівська товпа може змилосердиться над збичованим Спасителем, то й велів бичувати Його до крові. Тяжко збичованого Спасителя поставив Пилат перед жидівську товпу і показав Його їм зі словами: "Ессе homo" — "Це чоловік". Та товпа не змилосердилася, а роз'юшена кількома голосами жидівської старшини закричала: "Розпни, розпни Його". Тут же відбувся діалог Пилата з жидівською товпою, якої вислідом був засуд Христа на смерть. Місце "Ессе homo" — "Це чоловік", мало би бути на цьому лукові, що нині є останком дому, в якому відбувався суд над Христом Спасителем. Зараз близько цього місця "Ессе homo" є базиліка з назвою "Ессе homo", що її збудував славний жид конвертит Альфонс Ратісбон. При базиліці збудував він також жіночий монастир для навертання на християнство жидівських дівчат. Цей монастир замешкують черниці Згромадження Сіонських Пань; їх ціль молитися за навернення на християнство жидів та виховувати навернених жидівських дівчат. У будову базиліки "Ессе homo" архітект штудерно вмурував старовинні пам'ятки з часів мук Христа Спасителя, між ними й частину цього луку. Друга частина вистає через вулицю, а решта вже знищена. Біля вівтаря цієї базиліки видніють великі брили нетесаного каменя, які колись належали до твердині Антонія.

Нинішній рівень вулиці на кілька метрів вищий, як був колись, коли нею останній раз у туземному житті йшов Спаситель із хрестом на раменах. У підвалі цього монастиря "Згромадження Сіонських Пань" долівка виложена камінни-

Частина Хресної Дороги Нашого Спасителя.

ми, яскраво порисованими плитами, що ними було колись виложено преторіум Пилатового "Літостратос", про яке св. Євангелист Іван пише: "Пилат же, почувши таке слово, вивів Ісуса і сів на судищі, що зветься літостратон, а по єврейськи гаввата".

III стація: — Ісус паде перший раз під хрестом

Хресна Дорога веде до середини міста. На тому місці, де є роздоріжжя, лежить на дорозі розбитий камінний стовп із написом. Це саме й місце, що на ньому Христос перший раз упав під тягарем хреста.

IV стація: — Спаситель стрічає свою Матір

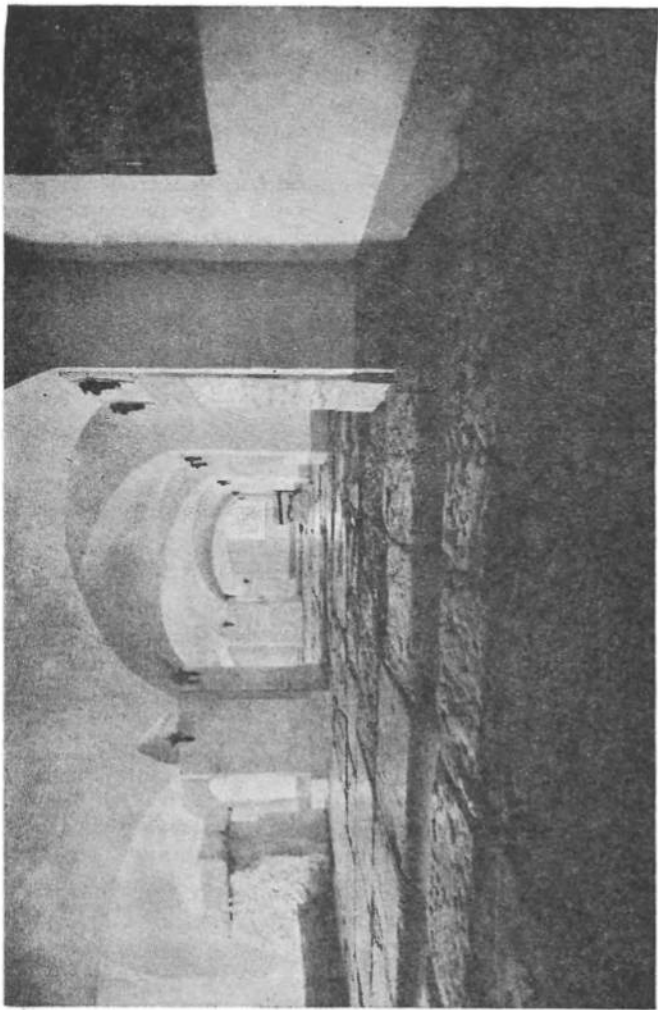
Лише кілька кроків від попередньої стації Христос стрінув свою Пресвяту Матір. Нам увижається повна болю Божа Мати, яка відсіля йде вже за Ісусом аж на саму гору Голготу. Вона вже не покидає свого Сина аж до зложення Його Пресвятого Тіла до Гробу.

V стація: — Симон Киренейський помагає нести хрест Спасителеві

У дальшій дорозі стрічаємо вмурований у стіну хрестовидний камінь на знак, що тут жиди звеліли Симонові Киренейському, що вертався з поля, нести хрест Ісуса. Про цю подію так пише Євангелист: "Виходячи, зустріли чоловіка киринейця, на ім'я Симон, і цього примусили нести Його хрест". (Мт. 27-32). Жиди навіть не уявляли собі, яке велике добродійство зробили Симонові. На роздоріжжю двох вуличок стоїть капличка на цю пам'ятку.

VI стація: — Платок Вероніки — Нерукотворний образ

Недалеко від місця, де жиди звеліли Симонові Киренейському нести хрест Спасителя, є знову пам'ятне місце. На нього — за переданням — вийшла Вероніка, а побачивши спочене лице Спасителя, що стікало кров'ю від тернових ко-

У підваллі — долівка виложена яскраво порисованими плитами, що ними було колись виложене преторіум Пилатового "Ліостротос".

лючок, отерла Його платком. На платку лишилася відбитка Пресвятого Обличчя Спасителя і цей нерукотворний образ зберігається дотепер у Римі, в церкві св. Хреста Господнього. У страшому поході з Ісусом ішли не тільки ті, що співчували горю Спасителя, а були й такі, що ненавиділи Його. Зараз же напроти місця, де Вероніка отерла кров і піт із чола Спасителя — є дім жида Агасфера, цього "вічного жида", який — за переданням — стомленому Спасителеві не дозволив опертися об стіну свого дому. Передання називає його вічним жидом, який через свій гріх буде терпіти в чистилищі аж до другого приходу Христа Спасителя. Народ приписує легендарні муки цьому жидові і на цьому світі.

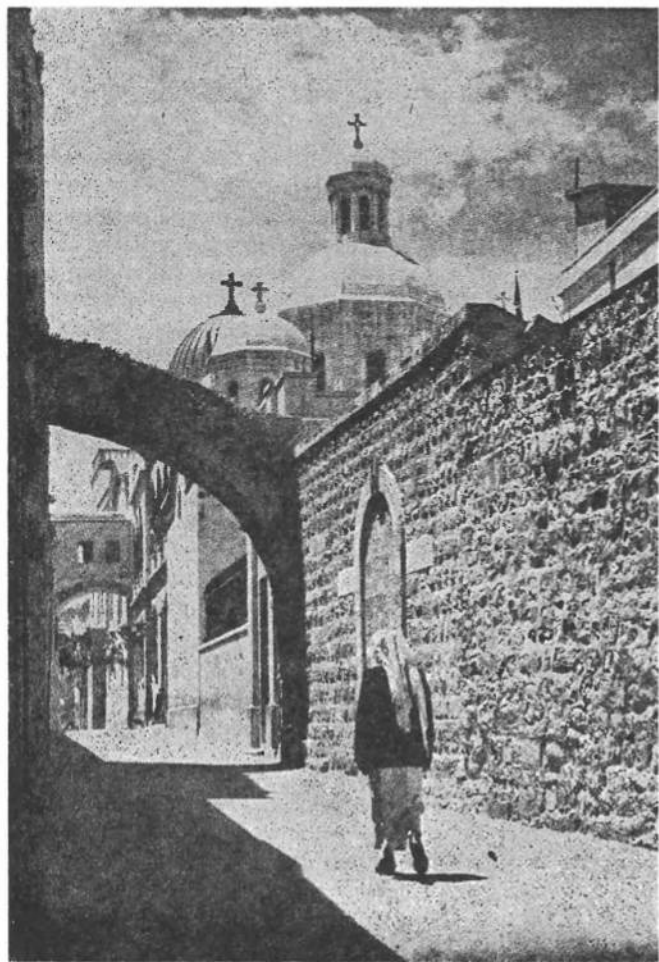
На місці, де Вероніка обтерла обличчя Христа Спасителя стоїть капличка під опікою католиків-греків; підземелля цієї каплички показує, який був рівень вулиці в часах Христових мук.

VII стація: — Другий упадок Христа

Яких 60 кроків звідтам кінчаться мури, що оточують місто і там є знову роздоріжжя. Тут колись можна було вийти на вільне поле в напрямі гори Голготи. Там була брама подібна до Дамаської брами. На цій брамі був прибитий присуд смерті для Христа і від нього ця брама називається брамою Присуду. Є там також і капличка а в ній є камінна брила, яка за переданням і здогадами археологів мала би походити ще з 555 років перед Христом. Дуже можливо, що до цієї брили був прибитий і напис, що був присудом Христа на смерть.

VIII стація: — Христос потішає Єрусалимських жінок

Переходимо через ринкову вулицю, йдемо яких 30 метрів та доходимо до хреста вмурованого у стіну грецького монастиря св. Каламбоса. Це пам'ятне місце, що на ньому стомлений Христос, спочений і скривавлений, чує гірке ридан-

Нинішній вигляд Хресної Дороги.

ня гурточка єрусалимських жінок, які в сльозах ішли за Ісусом. Він звертається до них і промовляє: "Дочки Єрусалимські, не ридайте наді мною, — а радше ридайте над собою і над вашими дітьми". (Лк. 23, 28). Дальшу хресну дорогу замикає згаданий грецький монастир. Щоб дістатися до IX стації, треба завертати.

IX стація: — Третій упадок Христа-Спасителя

Ця стація вже близько базилики Господнього Гробу. Христос приближується до місця Своєї смерті, до гори Голготи. Разом із Ним іде розюшена жидівська юрба, що кпинами і глузуванням проводить Його цілу хресну дорогу. Ось, перед Спасителем Голгота. Він знеможений і виснажений, побачивши "лобне місце", упадає втретє під тягарем хреста. Тут закінчується хресна дорога муром і знову треба обходити чимало дороги, щоб стати на чергових стаціях.

X стація: — (З Ісуса здимають одягу, XI стація: — (Спасителя прибавляють до хреста), XII стація — (Смерть Христа) і XIII (зняття Спасителя з хреста) знаходяться всі чотири в мурах базилики Голготи, а

XIV стація: (Зложення Спасителя до Гробу), міститься при самому Божому Гробі. Так доходимо до місця смерті Нашого Спасителя, місця, що скроплене Його Пресвятою Кров'ю. Ідучи цею хресною дорогою Спасителя, — наші очі шукають тих святих і пам'ятних місць: де Христос падав під тягарем хреста? де Він звертався, щоб успокоїти ридаючих жінок? Чи це справді ті місця, чи правдиві вони чи тільки приблизно правдиві? Отці і брати провідники по святих місцях пояснюють, що ті місця тільки приблизні.

Ідучи святою хресною дорогою чуємо під ногами святу землю, освячену стражданнями, зрошену потом і кров'ю Спасителя. Це Його остання дорога в цьому житті.

ГОРА МОРІЯ ЄРУСАЛИМСЬКА СВЯТИНЯ

Гора Морія це довгий гірський хребет, що його з двох боків оточують долини Кедрону і Теропейська. Гора Морія тим славна, що на ній у давнину стояла найбільша й найславніша святина, що була загально знана як "Єрусалимська". Вона була збудована на найвищому місці цієї високої гори, місця з яким зв'язують цілу історію людського роду.

Вже Праотець Авраам мав на цьому місці, на горі Морія, приносити Богові в жертву свого сина Ісаака. Жертвенник цей мав би знаходитися в підваллі нинішнього мечету Омара, що стоїть на місці колишньої Єрусалимської святині, збудованої царем Соломоном.

Гора Морія була в посіданні жидів ще від часів царя Давида, що купив її за 600 сиклів золота та збудував там вівтар цілопалення, щоби переблагати Бога за гріх гордості. Давид зробив Єрусалим столицею юдеїв, укріпив його сильними мурами та збудував на горі Морія царську резиденцію. Щоб було де примістити Кивот Завіту, задумав збудувати величаву святиню та прикрасити її золотом, сріблом та іншими дорогоцінностями. Кінець свого життя присвятив він на згромадження всіх тих скарбів для будови і прикрашення майбутньої святині.

Наступником Давида був його син Соломон, що докінчив діло Давида та здвигнув величаву святиню 970 року перед Хр. Для кращого забезпечення своєї держави укріпив Соломон сто-

лицю ще сильнішими мурами, які стоять до сьогодні. Святиня Соломона була місцем глибокого Богочитання жидів та їхньої слави упродовж 400 років, бо аж у 586 р. перед Христом спалив її вавилонський цар Навуходоносор разом із містом Єрусалимом. Для жидів прийшла тяжка 70-літня вавилонська неволя, яку оплакував пророк Єремія на звалищах Єрусалимської святині.

По сімдесяти роках перський король Кир 536 року звільнив жидів із вавилонської неволі. Кир покорив Вавилон, звільнив 40 тисяч жидів та дозволив їм відбудувати святиню в Єрусалимі. Жиди в запалі взялися до відбудови своєї релігійної твердині, з якою завжди була зв'язана їхня слава й сила. Поміг їм у тому ділі священник Ездра (Неемія), що був на службі перського короля і якого Кир любив. Друга святиня далеко не дорівнювала святині Соломона своєю величиною, проте друга була славніша першої тому, що її прославив своєю приявністю Спаситель світу. Святиня ця потерпіла кількакратне збезчещення і матеріальні шкоди упродовж 509 літ, заки Ірод Великий узявся до віднови та поширення її на 19 літ перед народженням Христа. З цієї Іродової святині осталися останки мурів звані стайнями Соломона. В цій Іродовій Святині був Христос жертвований Господу Богові 40-го дня по Своему приході на світ, у ній чудував як 12-літня дитина жидівських учених своїми розумними запитаннями й відповідями (Лк. 2, 46). У цій святині виступав Спаситель у часі своєї прилюдної науки і там навчав людей. Під час смерті на хресті в цій святині роздерлася занавіса згорі наділ, що мало означати, що скінчився Старий Заповіт. По смерті Спасителя прийшов і кінець святині. Римський полководець Тит ненарочно спалив її вогнем і жиди упродовж 65-ти років збиралися на її руїнах, щоб оплакувати колишню її славу й велич. У 135 р. на її руїнах збудував цар Гадриян поганську святиню в честь

Юпітера, але вона по кількадесяти роках була знищена.

200 років пізніше цісар Юліян Апостат, заїлий ворог християнства, хотів доказати, що не є правдиве пророцтво, яке каже, що з тієї жидівської святині камінь на камені не останеться. Отже велів здвигнути на місці старовинної святині нову величню.

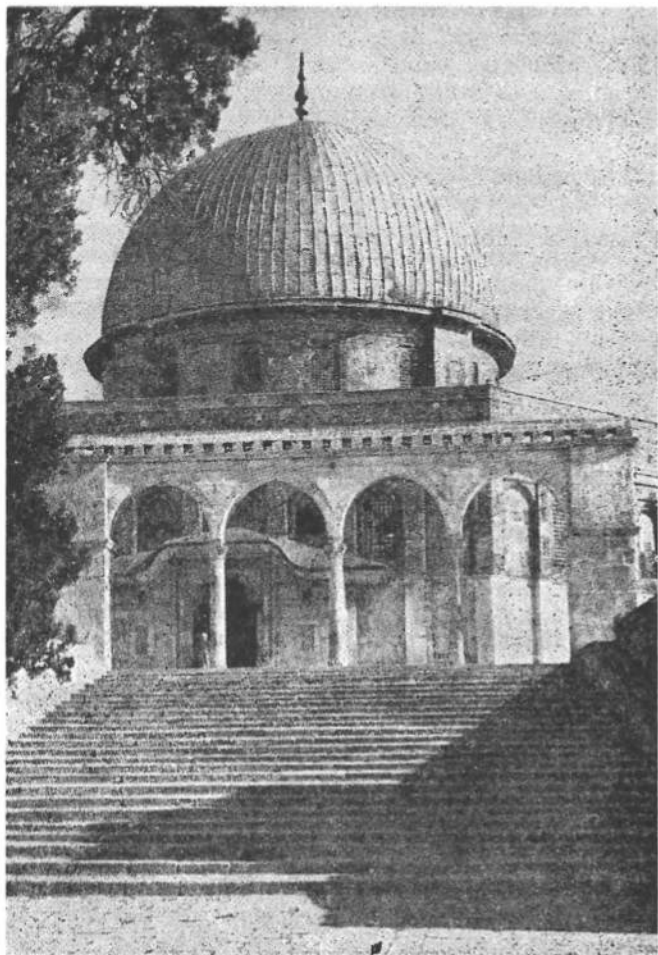
З усіх усюдів зібрали жиди скарби світу, щоб перевищити славну Соломонову святиню, але не змогли перевести будови: коли ставили фундаменти, знутри землі вибухав огонь та палив і нищив зачатє діло. Великий землетрус розвалював сильні камінні стіни так, що камінь на камені не міг устоятися. Святині Єрусалимської не відновлено і на тому місці, де була колись слава Єрусалимська святиня, стоїть сьогодні мусулманський мечет Омара.

МЕЧЕТ ОМАРА

Мечет Омара пишається нині на великій площі та є прикрасою міста Єрусалиму. Цей мечет сягає 635 року по Христі; тоді каліф Омар здобув Єрусалим і зробив гору Морія місцем молитви. Каліф Омар тільки започаткував будову цього величавого мечету, який мусулмани називають святиною з каменем, тому, що в ній знаходиться жертковий камінь іще від часів Авраама. Ця прекрасна мусулманська святиня, справжня архітектурна перла Єрусалиму, була завершена аж у 690 році, коли Абд-ель Мелек Меруана став каліфом Дамаску. Ця перша будова Єрусалиму не має в собі нічого з мусулманської архітектури, тому, що її будували візантійські архітекти.

Мечет стоїть на розлогій площі около 100 гектарів. Збудований у формі правильного восьмикутника проміром 54 метрів. Верх будови закінчений маєстатичною куполою, високою на 34 метри і в промірі 22 і пів метра. На купулі турецький півмісяць розміру трьох метрів. Будова мечету стоїть на підвищенні. До мечету ведуть багато-ступневі сходи з чотирьох сторін. Із кожної сторони сходи йдуть до притворів із гарно викінченими лукуватими склепіннями. Стіни виложені знадвору мармуровими плитами аж до вікон. Понад вікнами виложені фаянсовими плитами різного кольору, походженням із XVI сторіччя.

Заки ми ввійшли до цього мечету, оглядали його довго та подивлялися прекрасну будову. Без карти вступу входити не вільно. Купуємо не карту вступу, а цілу книжку, в якій описана історія цієї будови. При вступі віддирає варто-

Мечет Омара пишається на великій площі та є прикрасою міста Єрусалиму.

вий кусок окладинки, а книжку нам звертає. При вході треба роззуватися. Нам священникам каже натягнути поверх обуви мусулманські патинки, щоб не "осквернити" їхньої святині порохами з-поза цього мечету.

Входимо до мечету й відразу спостерігаємо сильно діючу гру барв. Її доповняє внутрішня прекрасна архітектура. Барви часто в своїх контрастах зливаються тут у вимріяну гру різних мозаїк, якими виложене склепіння. Смарагдові мармури, що з них утворені цілі ряди колюмнад, червень пестрих диванів, що ними вистелена долівка, сафіри в мозаїковому укладі — все грає своїми неземними барвами в опалях і перломутрах і творить у нашій уяві один гармонійний тон краси. Його доповняють пестрі вітражі в золочених оправах та рідкі арабески.

Нутро мечету підпирають колюмни з різного мarmору, дібраного так, щоб будові придати краси. Є там пурпурові мармури, є смарагдові, є білі — немов з алябастру, а є й із сірого граніту. Всі вони уложені з мистецьким смаком і творять один могутній акорд, відповідного настрою і краси. Підпирають вони лукуваті склепіння, вирізьблені одні краще других, прикрашені мозаїкою.

Оглядаю ті прекрасні й зі смаком виточені колюмнади і завважую, що вони часто подвійні в малій віддалі, бо 20—30 см. одна від одної та між собою дуже витерті, немов хтось проміж них просувався. Запитую мого провідника, брата францисканця словацької народности, чому ці прекрасні колюмни такі витерті. Брат добродушно всміхається й пояснює: мусулмани вірять, що хто просунеться крізь ті дві близькі колюмни, буде спасений. Я поглянув на мусулманів, що вешталися по цій прекрасній святині. Проте ні одного не знайшов, хто міг би пролізти цею прогалиною. Рідко хто може бути спасений із мусулман — завважую. А разом приходить

гадка, що мусять добре постити, щоби просуну- тися. У них непрямо наказаний піст: бо пузатий і грубий не пролізе до спасіння, а мусить схуд- нути. Брат-провідник провадить мене далше і в одній колюмні показує, немов птиче дупло, у яке мусулмани встромлюють свої руки. Запитли- во вичікую, а брат поясняє, що в тому дуплі має бути останок бороди Авраама. Мусулмани ма- ють окрему пошану до кожної бороди, а до Ав- раамової зокрема: Авраам спільний предок ара- бів і жидів. Вони його почитають за святого так, як і жида.

Входимо далі і бачимо на самій середині у ве- ликій дерев'яній оправі святу скалу, що на ній іще Авраам мав приносити Богові в жертву сво- го сина Ісаака. У пізніших часах на цьому каме- ні мав бути жертвеник цілопалення аж для трьох жидівських святинь, на якому жида складали довгі віки свої жертви Єгови.

Сходимо вдолину до підвалля, щоб звідтам краще оглянути цей камінь. Усередині є велика округла діра, якою спливала кров під час жер- твування, а потім вода, що нею змивали жертво- вану кров. Кров і вода мали окремий канал, що ним усе те спливало до потоку Кедрон.

У часі хрестоносних походів мечет Омара був замінений на християнську святиню зв. "Тем- плюм Доміні — Господня Святиня". Проте сул- тан Салядин вигнав невдовзі християн, відновив мечет і привернув знову магометанський культ.

Недалеко на схід від мечету Омара є кілька- кутний будинок, опертий на колюмнах і з кра- сною копулою, названий Давидовим Судом або Китайська святиня. Хрестоносці замінили були її на святиню в честь Якова Молодшого. Пізні- ше мусулмани знову привернули їй свій культ.

На захід від мечету Омара має бути місце, де стояли мури давньої Єрусалимської Святині, якої притвор був яких 12 метрів віддалений від святого каменя.

МЕЧЕТ ЕЛЬ-АКСА

Зараз у сусідстві подвір'я, що на ньому стоїть мечет Омара, знаходиться другий мусульманський мечет Ель-Акса. Цей мечет обсаджений оливними деревами й кипарисами, а вблизи його перепливає потічок. Мечет цей — великий будинок, збудований із матеріалу різного походження, довгий на 80, а широкий на 55 метрів. Нутро мечету дуже нагадує християнські святині. Сама назва Ель-Акса — те саме, що в українській мові "віддалений від Мекки".

Історія цього мечету не є ще докладно просліджена. Початок його мав би сягати VII стол. Хрестоносці називали його "Святинею Соломона". Не досліджено досі, що містилося в цьому мечеті в часах хрестоносних походів. Відомо тільки, що Салядин привернув цьому мечетові первісний вигляд, відновив копулу, а нутро його прикрасив прекрасною проповідальницею, яку спровадив з Алеппо. Проповідальниця ціла вложена перловою масою і слоневою кістю.

Одна кімната в забудованнях цієї святині має назву "Арсенал Темпларіїв". Темпларії це був один із лицарських орденів, що поставали в часі хрестоносних походів. Основником цього ордену був Гуго в 1118 році. Гуго мав мати в цих забудованнях свій осідок.

Подвір'я мечету Ель-Акса має положення нижче на 12 сходових ступнів, хоч робить враження, що це одна широченна площа. На цій площі є ще забудовання, чи радше останки му-

рів давньої Соломонової святині, які мають назву "стайні Соломона".

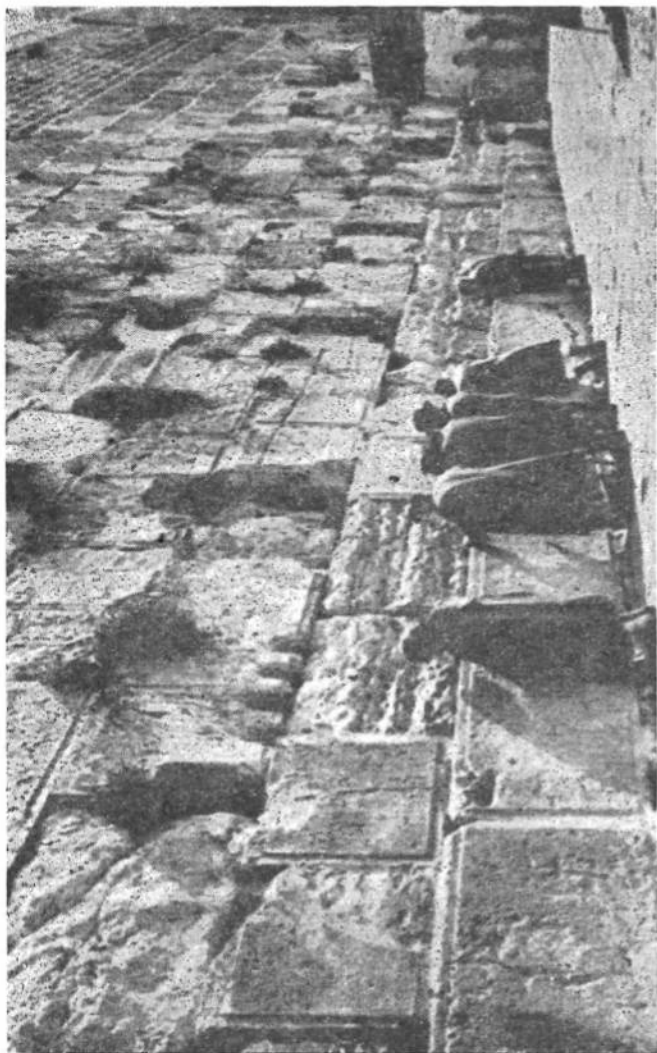
Золота Брама

На північному сході стоїть могутня старинна брама, звана Золотою Брамою. Передання каже, що цею брамою в'їхав тріумфально в Єрусалим Христос Спаситель перед своїми страстями. Увесь народ вітав Христа одушевлено окликаючи: "Осанна, Благословен Грядий во ім'я Господнє" (Іо. 12, 1-18) і стелив свою одержу під ноги осляти, що на ньому в'їздив Христос. Інші ламали віття пальмових дерев та встелювали дорогу в'їзду Христа у Єрусалим. Пам'ятку цього в'їзду святкуємо в Квітну неділю. Давно ця брама не називалася золотою, тільки східною, потім сузанською від перського міста Суза. В часах хрестоносців, що там володіли, ця брама була двічі в рік відчинена: раз у Квітну неділю, а другий раз у день Воздвиження Чесного й Животворящого хреста Господнього. Через цю браму мав урочисто внести хрест Господень цар Гераклій, який після перемоги над персами відібрав загарбаний хрест і з тріумфом на власних раменах вніс до міста Єрусалиму.

МУР ПЛАЧУ

Мур цей — то останки мурів, що ними була обведена Єрусалимська Святиня. Це сильний мур, збудований із потрійного ряду великих каменів розміру пересічно на 1.50x1.50x1 метрів. Є між цими каменями і камені на 4.50 метрів довжини. Довжина муру на 28 метрів, висота 18 метрів. У цьому мурі 24 верстви камінних блоків, а перед ним вузьке пасмо простору, що на ньому кожної п'ятниці збираються жиди та оплакують колишню свою велич і славу. Цей трагічний жидівський лемент пригадує нам засуд Христа Спасителя. На заввагу Пилата, що він не знаходить у Христі ніякої провини, жидівська товпа відповіла в заїлій ненависті до Ісуса: *"Кров Його на нас і на дітей наших"* (Мт. 27, 25). Вони самі стягнули на себе Божий гнів. Останки мурів Єрусалимської Святині становлять для них цінність великої ваги, та навіть не можуть свobodно цими останками покористуватися. Араби перешкаджають їм у молитві. Оповідають жиди, що в 1929 році араби хотіли відсунути їх від оплакування давньої слави й величі під стародавнім муром. Араби твердять, що жиди пробували перемінити на свою синагогу цей клаптик муру, який належить від віків до мусулман. Справа того спору опинилася аж перед Лігою Націй, яка в 1932 році видала рішення, що цей останок муру є арабською власністю, однак жидам дозволено під ним молитися.

А молитва їх повна болю і глибоких почувань. Вона немов жалісна літургія-діалог, що відбува-

Мур плачу в Єрусалимі

ється на переміну між рабіном і вірними євреями, між якими є сідоглаві старці, жінки і малі діти. Рабін вносить прошення:

"Задля палати, що знищена". Приявні жиди відповідають крізь плач і лемент: "Сидимо тут самітні і плачемо".

Р.: "Задля святині, що її зруйновано"... —
Ж.: "Сидимо тут самітні і плачемо".

Р.: "Задля нашої величі і слави, що відійшла від нас" — "Задля дорогих нам каменів, що лежать тут у грузах" — "Задля того, що наші священослужителі зійшли на злу дорогу і зблудили" — "Задля того, що наші царі погордили Богом"...

А жиди за кожним прошенням відповідають гірким і плачним молінням: "Сидимо тут самітні і плачемо". Довгі жидівські моління чергуються зі собою і прибирають щораз то іншу форму. Звернені чолами до святого муру, обмотані в лахміття, жовті від старости і нужди старці, а поруч них багаті й годовані діти Ізраїля у шовкових халатах голосять напр. ось таку літанію: Рабін: "Благаємо Тебе, змилуйся над Сіоном", а йому вторує жидівська товпа:

"І збери разом дітей Ізраїля".

Р. — "Приспіши нам час, Збавителю Сіона",
— Ж.: "І скажи, як цього прагне Єрусалим".

Р.: "Дозволь Сіонові віднайти знову своїх королів". — Ж.: "Дай силу тим, що оплакують Єрусалим".

Р.: "Дай, щоб мирні і радісні часи вернулися до Єрусалиму", — Ж.: "Дозволь, щоб галузка Єрусалиму ожила і видала базьки."

Без ріжниці віку й походження всі туляться до сірого й студеного каменя, товчуть до нього своїми головами, обнимають і цілують його, а це робить помітне враження на паломника. Пригадується латинське "Реквієм" або наш парастас за тим, що було і тільки осталося в пам'яті. Жи-

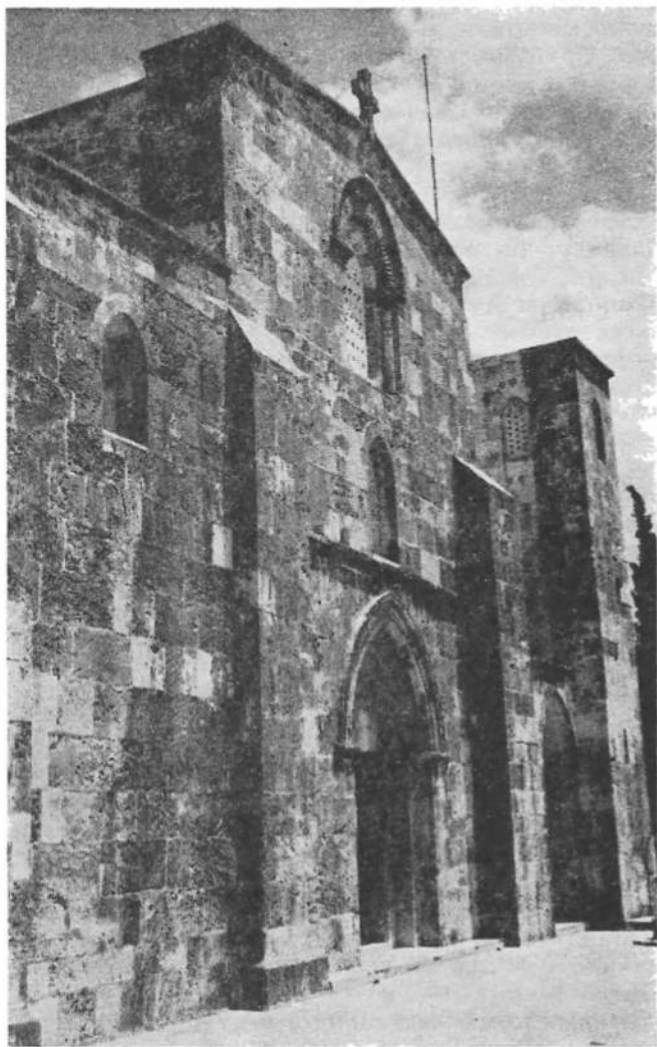
ди не мають нині доступу навіть на місце давньої Єрусалимської Святині, ані до мечету Омара, що в ньому знаходиться святий камінь з часів Авраама. Оце одиноке місце їх плачу, їх молитви й ридань, що заступає їм синагогу під голим небом часто на дощі і холоді. Місце, де вільно жидам плакати, широке на 3.60 і на 20 метрів довге попід муром. Плач їх сягає в сиву давнину, бо зараз після збурення Єрусалиму. Цісар Гадріян заборонив їм під карою смерти входити до Авлі Капітолю, та вони вкупилися на місце давньої святині, але з хвилиною, як магометани збудували на цьому місці мечет каліфа Омара, жиди пересли свій плач під оцей мур.

Церква св. Анни

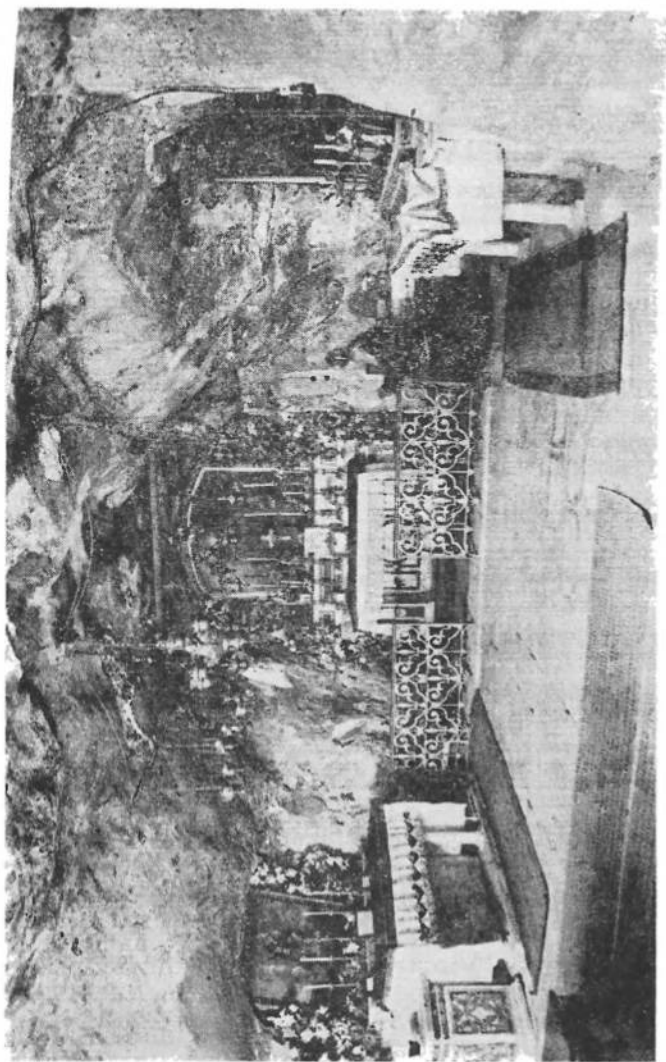
Виходячи з мечету Омара входимо в долину та минаємо прекрасно збережений храм св. Анни. Ця святиня збудована хрестоносцями на тому місці, де проживали родичі Пресвятої Діви Марії, Йоаким і Анна і де Вона народилася на радість для неба й землі. У підваллях цієї святині є вертеп, де проживала Пресвята Богородиця свої дитинні роки, а місце, де Вона народилася, відзначено і прикрашено іконами та освічено багатьма восковими свічами.

Цей прекрасний храм тепер в опіці т. зв. "Білих Отців" французького походження, що їх завданням є наvertати на християнство африканські народи. Ця святиня гарно відновлена в романському стилі. Внутрі поділена на три нави, а кожна з них на 37 метрів довга та 19 і пів широка. На середині середньої нави стоїть марморний вівтар під бальдахимом (піднебесне), а за вівтарем зображення св. Анни з Пресвятою Дівою Марією.

Недалеко цієї святині стоїть духовна семінарія греко-католицького віровизнання, а збоку неї мала духовна семінарія того ж самого віровизнання, яку ведуть Білі Отці.

Базиліка св. Анни. Тут народилася Пресвята Богородиця на радість для неба і землі.

Нутро церкви св. Анни.

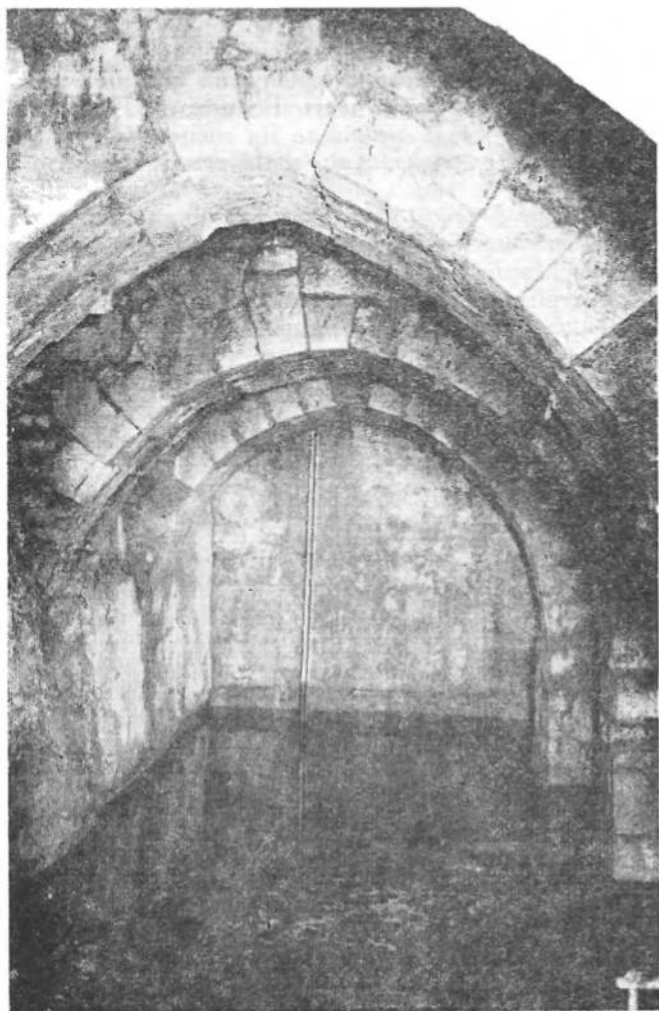
Молимося щиро на цьому святому місці рож-
дства Пресвятої Богородиці і немов чуємо Її
привність. Але брат-провідник закликає йти
дальше, бо є ще досить інших пам'ятних місць.

ОВЕЧА КУПІЛЬ — ВЕТЕЗДА

Відриваємося від молитви і йдемо за братом.
Він показує нам у близькій віддалі саджавку Ве-
тезду, зв. Овечою Купіллю. Місце, де була ця
чудотворна купіль у час Спасителя, відзначає
нині струнка колюмна в коринтійському стилі.
Таких колюмн було більше, нині тільки одна
осталася, гей свідок, що це місце було колись
лічним осередком для калік, хромих і сліпих.

Ось як св. Письмо говорить про цю Овечу Ку-
піль: *"У Єрусалимі, біля овечої брами, є са-
джавка, що по єврейськи зветься Ветезда і має
п'ять притворів. У них лежало багато недужих:
сліпих, кривих, сухих, що дожидали порушення
води. Бо час до часу сходяв Господній ангел у
саджавку і порушував воду та хто перший увій-
шов після порушення води, той одужував, яку б
і не мав він хворобу. А був там один чоловік,
що тридцять вісім років був у своїй недузї. Цього
Ісус побачивши, що лежить, та знаючи, що
багато літ уже нездужає, каже йому: "Хочеш
бути здоровим?" Відповів йому недужий: "Так,
Господи, та не маю чоловіка, що вкинув би ме-
не в саджавку, як порушиться вода; бо коли я
приходжу, інший улазить переді мною". Каже
йому Ісус: "Устань, візьми свою постіль і ходи".
І зараз одужав той чоловік, узяв свою постіль
і пішов." (Ів. 5, 2-9).*

Овеча купіль зв. також Ветездою — засипана
нині грубою верствою землі. Перед кількома ро-
ками Білі Отці, що в їх опіці це місце, зачали її
відкопувати. Нині ледве одна десята частина від-
копана і можна зійти в діл ок. тридцяти сходи-
вими ступнями аж до поверхні цілющої води, яка
нині блистить на дні каламутною калюжею. По-

Овеча купіль — Бетезда.

верхня цієї саджавки досить велика: займає около 1 гектара. На верху Овечої Купелі стоять руїни двох святинь, що були сукцесивно по собі збудовані. Перша була прекрасна святиня у візантійському стилі в честь Рождества Пресвятої Богородиці, друга прийшла на місце першої, побудували її хрестоносці; нині також лежить у руїнах.

Близько Овечої Купелі стоїть брама св. Степана, яку араби називають "Сітті Міріям", то є Діви Марії. Від брами св. Степана сходимо досить стрімко на шлях, що веде до Єрихону понад висохлий потік р. Кедрон.

ДОЛИНА КЕДРОНУ

Ця долина відділює Сіон від Оливної гори. Називають її також Йосафатовою Долиною та кажуть, що на цій долині буде місце Страшного Суду, про що пише пророк Йоїл: *"І зберу всі народи і приведу їх на Йосафатову долину"* (Йоїл, 3, 2). Нині потічок Кедрон зовсім висох та тільки в часі дощу спливають у його китловину води і творять потік. Долина ця камениста, творить немов глибоке корито, між двома високими берегами Сіонської й Оливної Гори. З-права й з-ліва виложена старинними гробівцями безіменних небіжчиків різної народности й віровизнать: із правого боку мали би бути гробівці мусулман, а з лівого на збіччях Оливної Гори гробівці єврейські. Оба збіччя вкриті гробовими плитами різного віку й якості. Є там гробівці старовинних пророків і царів, є і звичайних, нікому невідомих синів Ізраїля.

На видному місці є гробівець викутий у скالی — то гробівець непослушного сина Давидового Авесалома. Цей гробівець у погорді, як жидів так і магометан. Кожний із них, що переходить попри него, кидає каменем у напрямі гробівця на знак погорди й огиди для цього виродка. Зараз при ньому є другий гарний гробівець Йосифа, дещо пізнішого походження. Дальший гробівець із ганком і колюмнами, викованими з одностайного каменя, це гробівець Апостола Якова Молодшого. Дальший гробівець приписують пророкові Захарії, що його жиди в свій час замордували. Є там також гробівець, що його припису-

**Грiб Пресвятої Богородицi в пiдваллi храму Успiн-
ня Богородицi.**

ють пророкові Єремії, а даліше дуже давного віку, в єгипетському стилі поміж домами осели Сільое, є гробівець фараонової дочки. Хоч ті гробівці приписують різним особам, нема вже в них ніяких останків ані костей, вони порожні. Проте всежтаки вони свідки давнини, — що сягає часів і нашого Спасителя та навіть даліше. Нема певности, чи дійсно гробівці належали до названих осіб. Таке є передання, та доказових документів на це немає.

Силоамська Купіль

На збочах Сіонської Гори в тій самій долині Кедрону знаходиться Силоамська Купіль, при якій Христос Спаситель уздоровив чоловіка сліпого від уродження: плюнув у порошок і тим грязивом помазав сліпому очі, а потім велів умитися в Силоамському ставку, після чого сліпий прозрів. (Ів. 9, 6-7). На тім місці Силоамської купелі відкопано останки стародавньої святині в честь Христа Світлости, однак її не відбудовано. До ставу ведуть уділ сходи.

Каплиця св. Стефана

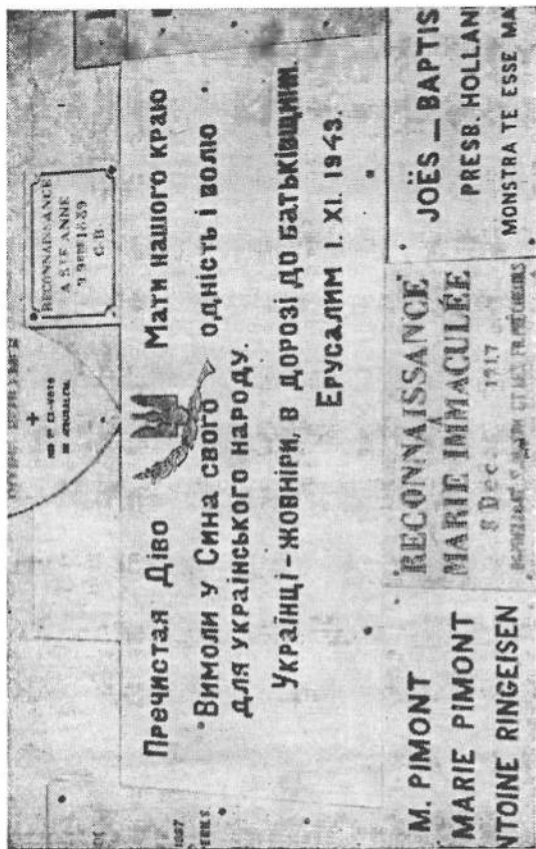
Недалеко, при самому шляху, стоїть капличка на пам'ятку вкаменування св. архидиякона Стефана. По обох сторонах входових дверей вири-то по-грецьки напис з Апостольських Діянь: *"І каменували Стефана, котрий молився і говорив: "Господи, Ісусе, прийми мого духа". І клякнув на коліна та крикнув сильним голосом: "Господи, не почисли їм того гріха" і то сказавши, уснув у Господі"*. (Діяння Апост. 7, 59-60).

ГРІБ ПРЕСВЯТОЇ ДІВИ МАРІЇ

Цей святий гріб є по другому боці висохлого потоку Кедрону, а над гробом пишається храм у честь Успіння Богоматері, який збудували хрестоносці. Передше стояв там храм на честь тої самої Небесної Патронки, одначе його знищили ще в 614 році перси в часі їх наїзду на Святі Місця. Храм в честь Успіння Богоматері враз із її гробницею переходив упродовж віків із рук до рук. Найперше опіку над цією святинєю мали Отці Бенедиктинці, потім Францисканці, а від 1757 року опікуються Гробом і святинєю Успіння Богоматері нез'єдинені греки. Гробниця Пресвятої Діви лежить глибоко в підваллях храму і треба до неї сходити 48-ма сходовими степенями. Сходячи вділ стрічаємо дві малі каплички, збудовані по правій і лівій стороні сходів: із правої сторони капличка в честь св. Йоакима і св. Анни, з лівої в честь св. Йосифа. У глибині цього підвалля нема ні денного, ні електричного освітлення. Ідемо зі свічками в руках і входимо немов до якогось темного храму, зовсім відмінного від інших. Царює тут мертва тишина, не чути сюди земного гамору. Розглядаюся направо, наліво і завважую по правій стороні довгий коридор, вижолоблений у підземній скалі, а в ньому Гробницю Богоматері. Ця Гробниця, подібно як Божий Гріб, відсічена від решти скали. Вхід до цієї Гробниці веде через низенькі двері, перед якими построєний престолік, що на ньому відправляють свої богослуження вірмени.

Стоїмо з молитвами на устах при вході до гробниці, що в ній зложено тіло Пресвятої Бо-

городищі. Перед Успінням явився Богоматері Архангел Гавриїл і звістив Їй перехід із землі на небо. Богомати приготувалася до цієї хвилини і так сталося, що Христові апостоли, які були розсіяні по світі проповідуючи Євангеліє, з'їхалися саме на той день до Єрусалиму та могли зложити Божу Матір до цієї гробниці. Не було

Українська таблиця в підвалі церкви св. Анни, де вснула Пресвята Богородиця.

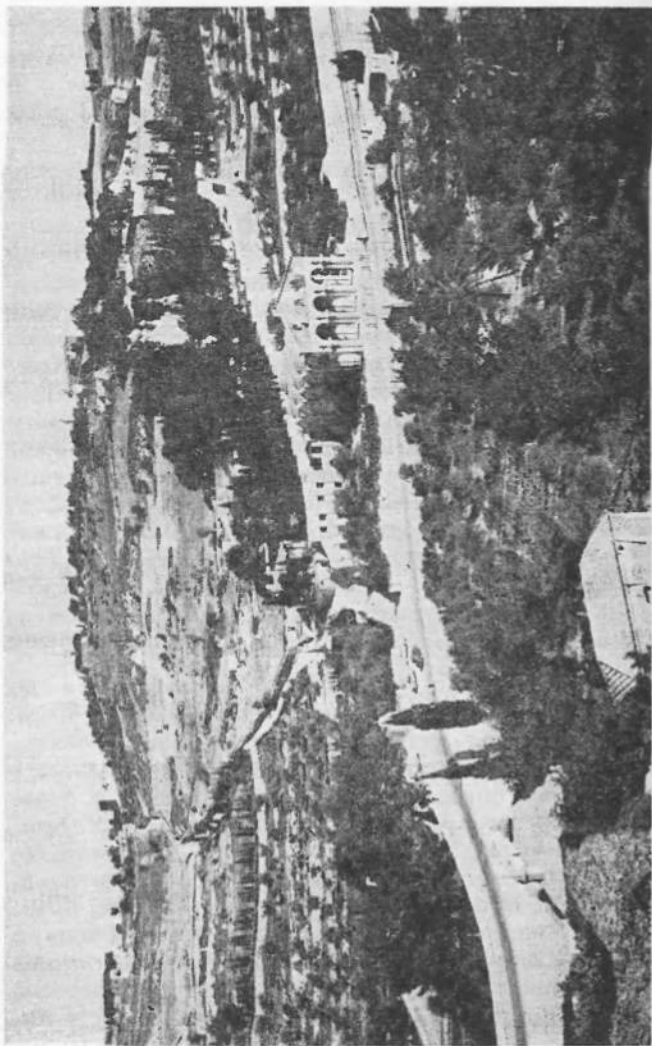
тільки апостола Томи, який аж третього дня приїхав і бажав глянути святе тіло Божої Матері. Йому відкрили гробницю, але тіла вже не було. Христос Господь, що воскрес третього дня, воскресив і Свою Матір. Того самого вечора, коли апостоли після вечері молилися, явилася їм Мати Божа вгорі в оточенні сили ангелів. Апостоли поспішили до Її гробу і не знайшли там Її святого тіла. Тоді повірили, що Вона взята до неба з тілом і душею.

Входимо у гробницю, що вся виложена білим мармуром. У ній привітно й радісно. Скала, що на ній були зложили тіло Пресвятої Богородиці, принесена сюди з Сіону, служить за престіл до богослужень. Тонемо в молитовному настрою. Нічого не бачимо і не чуємо. Пробуджує нас із солодкої задуми брат Ридерик: підімо поклонитися ще іншим святим і пам'ятним місцям. Виходимо зі свічками сходами вгору, вступаємо на Отченаш і Богородице Діво до присходових капличок Йоакима та св. Йосифа. Виходимо на денне світло, гасимо свічки і здається нам, що ми вийшли з другого світу.

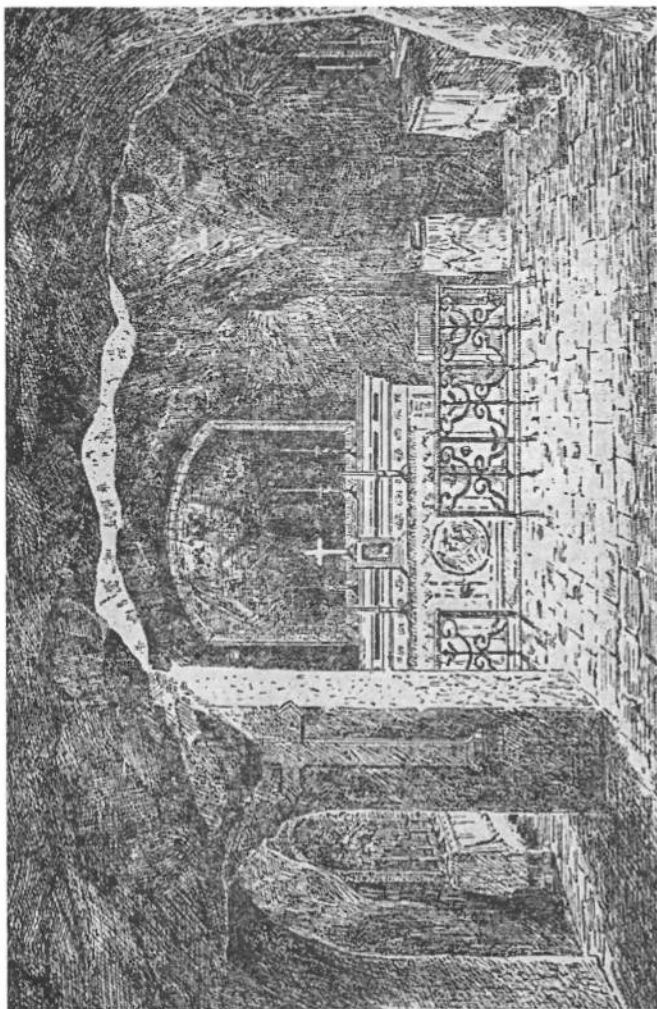
МІСЦЕ ПИМАННЯ СПАСИТЕЛЯ

Брат Ридерик вказує нам печеру в Гетсиманському саді. На цьому місці Христос Спаситель молився в той час, коли Юда з Іскаріоту привів жидівську товпу та поцілунком зрадив їй Христа. Св. Письмо описує цю сумну подію так: *"Ось прийшов Юда, один із дванадцяти, і з ним багато народу від первосвящеників і старшини народу, з мечами та дрючками. А Його зрадник дав їм знак, кажучи: "Кого я поцілую, той с, беріть його". І зараз, підійшовши до Ісуса, сказав: "Вітай, Учителю!". І поцілував його. Ісус же сказав йому: "Друже, нащо ти прийшов?" Тоді приступивши наклали руки на Ісуса і взяли його". (Мт. 16, 47-50).*

Іду в напрямі того місця, наближаємося до печери 17 метрів довгої, 9 м. широкої і 3.50 м. високої. Тепер ця печера перероблена на святиню з трьома престоликами, що на них служать паломники богослуження. Входимо всередину з запаленими свічечками, бо печера темна. Тут Христос часто перебував із своїми учнями й апостолами на розмові. Тут, далеко від мійського гамору, Христос на самоті часто молився. Тут, після установа Пресв. Євхаристії пішов з апостолами на останню молитву. Але апостолів так ломив сон, що Спаситель аж тричі просив їх до спільної молитви, щоб не ввійшли у напасть. Це не помагало і сон морив апостолів аж до приходу Юди з Іскаріоту. Тоді апостоли розбіглися, та боялися признаватись, що вони слу-

Загальний вид на Гетсиманський Сад.

Місце, де піймано Спасителя, нині перероблене на святиню.

хали Христової науки, а Петро тричі відкріся Його однієї ночі.

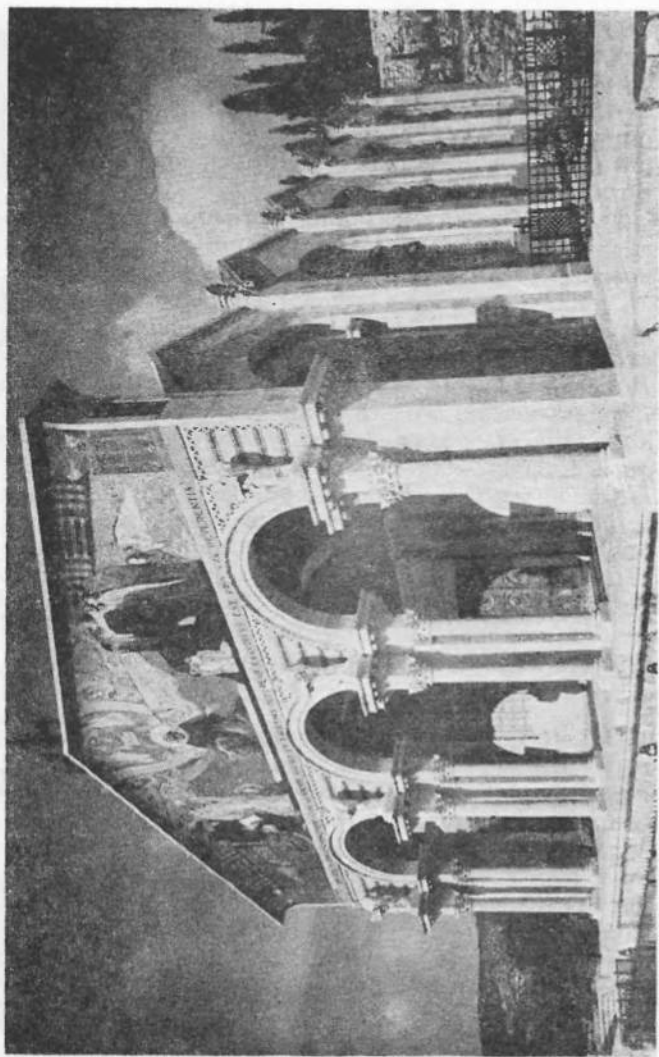
Вдавнину вважали, що на цьому місці Христос Спаситель кривавим потом заливався, одначе найновіші розкопки доказують, що Спаситель молився і кривавим потом заливався на тому місці, де нині вибудовано базиліку кривавого поту Спасителя. На цьому місці стояли вже дві святині в старину: одна збудована в IV столітті, а друга на тому самому місці в XII стол.

БАЗИЛІКА КРИВАВОГО ПОТУ СПАСИТЕЛЯ

Идемо до базиліки, що немов на терасі Оливної Гори збудована. Цей храм новий, бо щойно в 1925 р. викінчений. Подвір'я огорожено парканцем. На церковному подвір'ю ростуть прастарі оливні дерева, яких обвід має 7-8 метрів. Нутра дерев порожні й спорохнявілі, проте корони зеленіють блідо-зеленими відтінками. Можливо, що ці прастарі дерева були свідками привавої молитви Спасителя. Вік їх довготривалий, вони немов казочний фенікс усе відроджуються, все відмолоджуються.

Входимо вузькою хвірточкою на церковне подвір'я. Воно чистеньке, принадне. Скрізь видно дбайливу руку оо. Францисканців, які опікуються цею базилікою. Відкопана скала, що на ній лежав долів лицем і молився наш Спаситель. Вона тепер і головним престолом цеї базиліки. Голова базиліки притикає до Оливного Городу, а фронтом вона звернена до долини потоку Кедрон. Фронт базиліки оздоблений прекрасними колюмадами з коринтійськими капітелями, а над ними емблеми чотирьох євангелистів різьблені в білому мarmorі. Вершок базиліки в формі трикутника прикрашує мозаїка, що представляє жертву, яку Спаситель приносить Богу Отцеві за нас грішників.

Нутро базиліки напівтемне. Вікна з алябастру

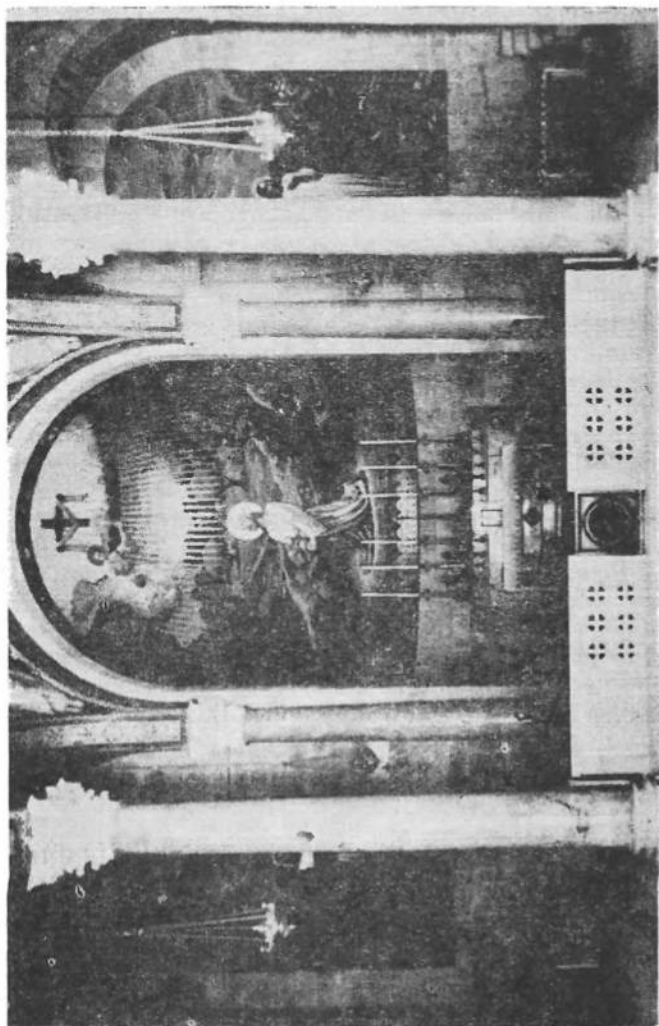
Базиліка кривавого поту Спасителя.

не пропускають повноти соняшного світла. Підлога виложена мозаїкою за зразками старинної базилики з IV стол. На стінах олівні образи Спасителя на кривавій молитві, зради Юди з Іскаріоту і Піймання Христа Спасителя. Отці Францисканці мають у пляні заступити ці зображення мозаїкою.

Настрій унутрі базилики поважний і викликає велике враження. Немов бачимо образ, так яскраво змальований св. євангелистом Лукою: *"І вийшовши, пішов звичаєм на Олівну гору; за ним пішли й учні Його. А прийшовши на місце, сказав їм: "Моліться, щоб не ввійти в спокусу". А сам відступив від них, як докинути каменем і припавши на коліна молився, кажучи: "Отче, коли хочеш, мимонеси цю чашу від мене; тільки ж не моя воля а Твоя нехай буде." Явився ж Йому ангел із неба покріплюючи його. А як був у смертельній боротьбі, ще ревніше молився; і був піт Його, як каплі крові, що капають на землю. І вставши від молитви прийшов до учнів та й застав, що вони спали від смутку. І сказав їм: "Чого спите? Встаньте, моліться, щоб не впасти у спокусу."* (Лк. 22, 39-46).

Скала св. Апостолів

Виходимо з базилики кривавого поту Христового, немов і ми бачили Його молитви і страсті. На церковному подвір'ю звертає на себе нашу увагу останок старого муру з колишньої базилики, а далі кавалок тієї скали, що на ній, згідно з переданням, Спаситель сказав до своїх учнів Петра, Якова і Йоана: *"Прескорбна душа моя аж до смерти; останьтеся тут і чуйте разом зі мною"*. (Мат. 26, 38).

Скала, на якій лежав долів лицем і молився Наш Спаситель, тепер є головним престолом у Базилиці Кривавого Поту Спасителя.

ОЛИВНА ГОРА

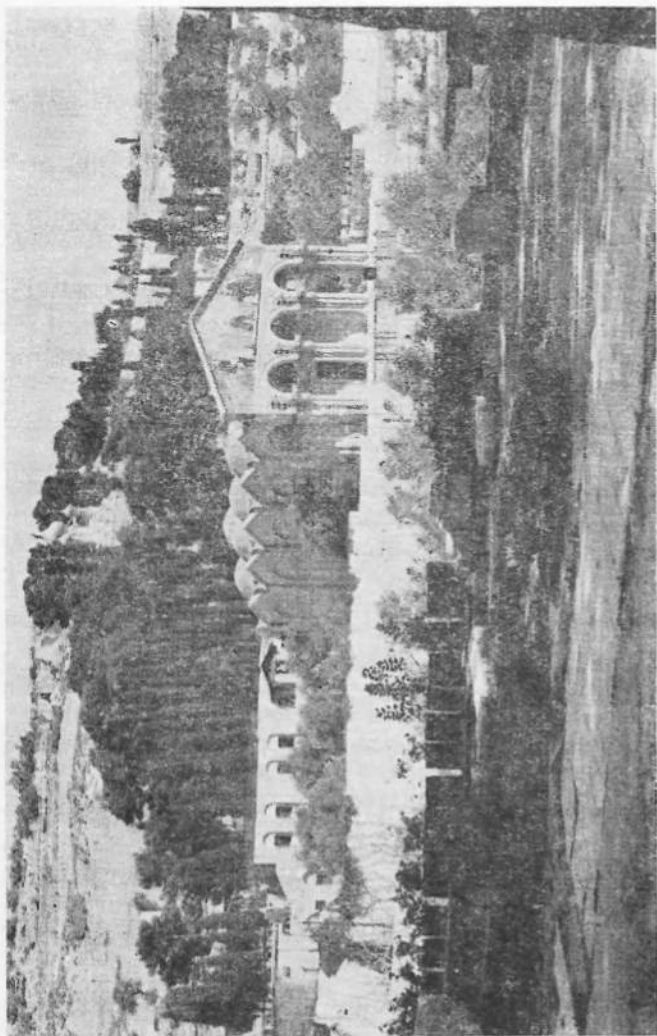
Цю гору багато разів згадується в Св. Письмі. Вона тісно зв'язана з життям і прилюдною діяльністю Христа Спасителя. Він часто тут перебував на молитві, чи на розмові з апостолами. Тут Він навчив нас цієї неземної молитви "Отче наш", тут, через цю гору переходив до Витанії, де жили Його богобойні приятелі Лазар із двома сестрами Марією й Мартою. З Оливної гори Христос Спаситель в'їздив тріумфально в Єрусалим і з Оливної Гори Він вознісся на небо. Тому то Оливна Гора для нас цінна, як місце, на якому Христос найчастіше перебував і найбільше його любив.

Різними дорогами можна дістатися на цю гору. Можна йти просто стрімкою стежиною, але можна також вибирати і довшу, зате вигіднішу дорогу, якою можна туди і таксівною заїхати.

Ідучи чи їдучи цим вигідним гостинцем, ми наємо з правого боку Біблійний Інститут під опікою оо. Домініканців, у поблизу якого стоїть базиліка св. Стефана, першого мученика, вкаменованого за визнання Христової віри. Ця базиліка недавно ще, бо щоприш перед кількадесяти роками збудована на руїнах давньої святині на тому святому місці. У крипті цього храму знаходяться мощі св. Стефана, які привезено з недалекої оселі і зложено на Сіонській Горі, заки побудовано цей св. храм, у якому вони тепер.

Королівські гробівці

Ідучи далше, ми наємо англіканську святиню св. Георгія і виходимо на поле покрите плитами королівських гробівців. Вправді нема там ані од-

**Оливна Гора, яку так багато згадується
у св. Письмі.**

ного короля колишніх євреїв. Є тільки порожні гробівці безіменних синів Ізраїля з раніших чи пізніших часів.

Входимо широкими сходами в нутро до широкого вестибюлю, що з нього виходять вузькі отвори до бічних печер-гробівців. Нутро цієї печери досить просторе; було воно викуте на замовлення королеви Олени з Адіябени, з-над берегів ріки Тигру. Вона перейшла на юдаїзм у 44 році по Христі, прибула до Єрусалиму і тут поселилася. Печеру-гробівець виковано для її родини. Знайдений в одній із кімнат її саркофаг перевезено до музею Лувр у Франції. Площа з королівськими гробами належить до французів.

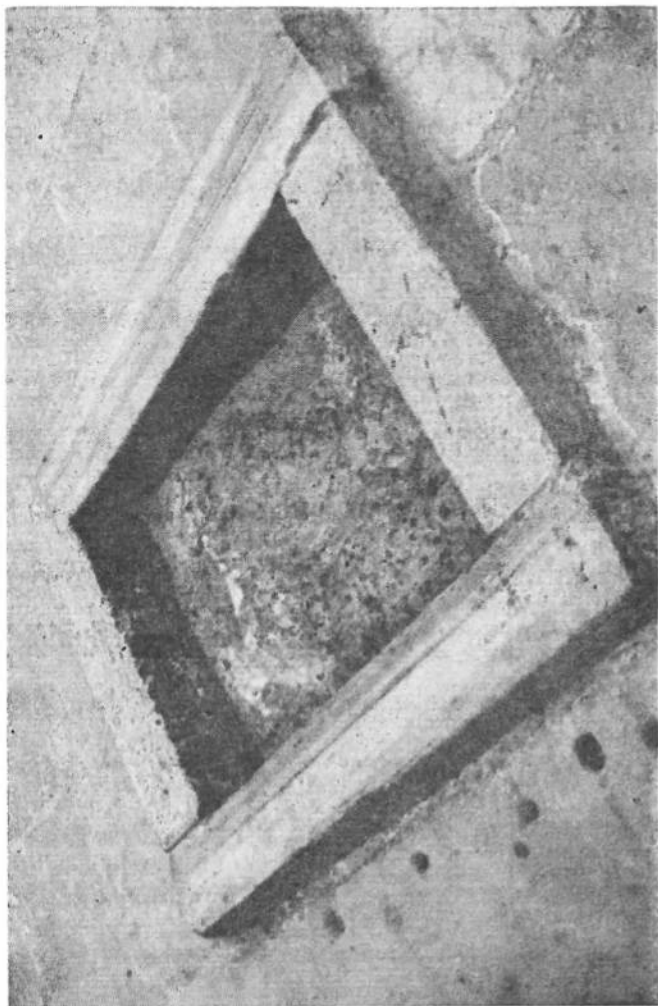
Гора Спокус

Дорога сходить униз, перетинає долину Кедрону, а потім іде збіччям до гори Спокус, високої на 831 метрів. На цій горі стояли табори військових команд у часах хрестоносних походів. На цій горі є кладовище поляглих англійців, а за ним підноситься верх гори. Звідси прекрасний вид на Єрусалим у протилежному напрямі на ріку Йордан, Мертве море й Моавські гори.

Оглядаємо в дальшій дорозі єврейський університет, недавно, бо в 1930 році збудований, що є неабиякою гордістю жидівських студентів. Оглядаємо прекрасну бібліотеку з 300.000 томами та природничий кабінет із рідкими біблійними рослинами. Вдорозі минаємо дім здоров'я, фундацію німецької цісареві Августині Вікторії. А там дорога, досить спадиста, веде до Оливної гори.

На Оливній Горі

Ця гора називається по арабськи свята гора й араби порівнюють її з горою Тавор або Геразім чи Синай. Найвищий шпиль гори прикрашений святим храмом "Господнього Вознесіння". У храмі зберігається відбита на камені стопа

Відбита стопа на камені Спасителя в часі Його Вознесіння. Нині на тому місці стоїть храм Вознесіння Господнього.

Спасителя з часів Його Вознесіння з землі на небо. Другу стопу на плиті зберігають мусулмани в своєму мечеті Ель-Акса, в заглибленні на тому місці, де в християнських святинях стоять св. престоли. Це заглиблення у великому почитанні мусулман, бо вони почитають Спасителя також і в своїй мусулманській релігії як Духа Божого.

Церква Христового Вознесіння

Це давня, прекрасна святиня, невеличка розмірами, але цінна своєю стариною і пам'яткою, яку оставив тут Христос Господь, а саме останній слід своєї лівої стопи, заки вознісся звідси на небо. Камінна плита, на якій показують стопу, оправлена в білий мармор, зложена на маленькому престоліку внутрі святині.

Цей храм поставила в IV стол. св. Олена. Він у формі ротунди (правильного восьмикутника) і без покрівлі, щоб вірні могли все звертати свої очі вгору на небо, в невідомі простори Господнього Вознесіння. Довгі віки паломники тонули тут у молитвах, піднявши вгору очі. Але і цю святиню св. Олени, як і другі, знищено в VII ст. Хрестоносці церкву відбудували, але мусулмани відтак храм християнам відібрали та держать досьогодні. Вони покрили верх святині круглою копулою і не вживають її до свого культу, тільки раз у рік дозволяють християнам служити там християнські богослуження: в день Господнього Вознесіння.

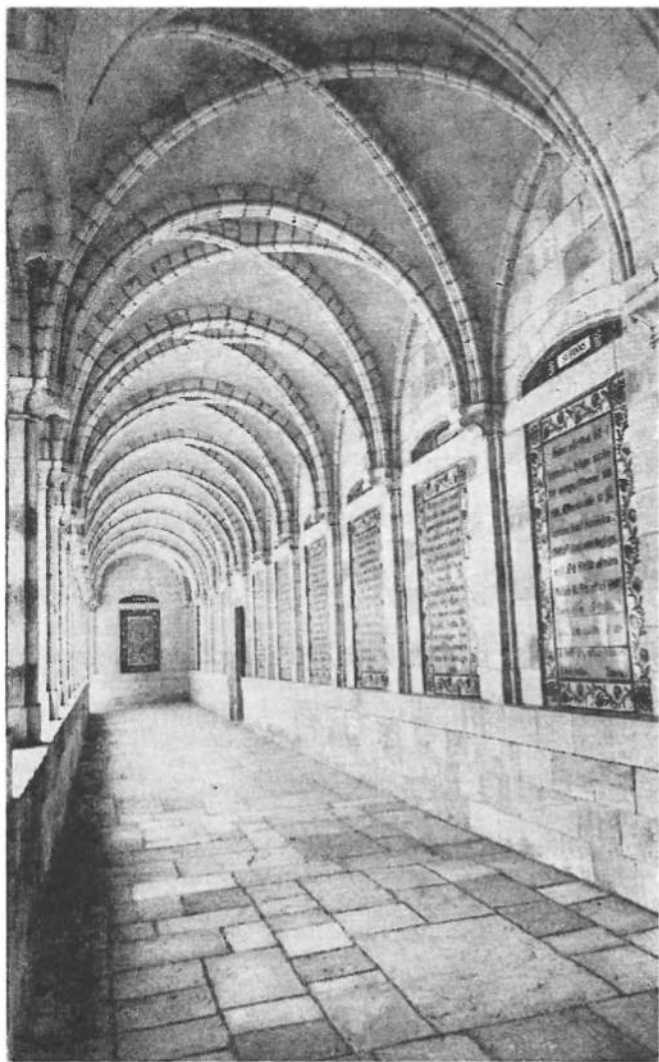
Базиліка Господньої Молитви

Цю базиліку збудували в XII стол. хрестоносці під назвою "Патер Ностер", Отче Наш, бо на цьому місці мав Христос Господь навчити апостолів цієї молитви. Хрестоносці збудували базиліку на старих фундаментах давньої базиліки Єлеони, що її здвинула св. Олена на пам'ятку навчання Христа про збурення Єругалиму та

Храм Вознесіння Господнього.

про кінець світу. Святе Письмо так говорить про кінець світу: "Постануть бо ложні Христи і ложні пророки і будуть творити великі знаки і чуда, щоб отуманити, коли буде можна і вибраних". (Мт. 24, 25). Марко євангелист про кінець світа говорить таке: "Стережіться, щоб хто вас не звів. Бо прийдуть многи під моім іменем і будуть говорити: "Це я". І багатьох зведуть. А коли почувете про війни, не страхайтесь, бо це мусить статися. Та на тім іще не кінець. Постане бо нарід проти народу і царство проти царства і будуть місцями трясення землі і голод і розрухи. То буде початок горя." (Мк. 13, 5-8). Апостол Лука так пише: "Прийдуть дні, коли з цього, що бачите, не зістане камінь на камені". І питали його і говорили: "Вчителю, коли це станеться і який є знак, коли те має наступити?" А Він сказав: "Уважайте, щоб вас не звели. Бо прийдуть многи в ім'я Моє та будуть говорити — це я. Час наблизився, не йдіть за ними. Коли почувете про війни й розрухи, бо це має статися, але не зараз іще кінець." Тоді говорив їм: "Постане бо нарід на нарід і царство проти царства. Будуть місцями великі трясення землі і голод і помір і страхи і знаки великі з неба будуть." (Лк. 21, 6-11). Свята Олена вважала своїм обов'язком увіковічнити це святе місце святинею Єлеон, щоб усі запам'ятали ці слова Спасителя. На цьому місці мав також наш Спаситель навчати апостолів "Отченашу" і сьогоднішня базиліка "Молитви Господньої", що належить до французьких Кармелітів, виложена скрізь мармуровими плитами, а на них вириті золотими буквами слова молитви Господньої в сорок різних мовах. Є там таблиця молитви Господньої й поукраїнському на фронтівній стіні; таблицю поставила за останньої світової війни горстка українських вигнанців.

Нутро храму Господньої молитви.

В ДОРОЗІ ДО РІКИ ЙОРДАНУ

Витанія

В дорозі з Єрусалиму до Єрихону переїздимо через місцевість Витанію, де в часах Христа Спасителя жив богобоязний Лазар із своїми двома сестрами Марією й Мартою. Христос часто заходив до цього благословенного дому в гостину. В цьому домі Спаситель дав нам прекрасну науку про дочасні й вічні добра; коли Марія сіла при ногах Спасителя і пильно вслухувалася в Його науку, а Марта, пораючись у хаті, звернулася ще й до Спасителя з проханням, щоб Він звернув увагу на те, що Марія, сестра Марти, не помагає їй у праці, тільки Його слова слухає.

До Витанії приїхало кілька таксівок паломників, а з нами провідник-францисканець: він у передньому авті спинив усі авта з паломниками. Всі ми виступили з авт, а брат-францисканець відчитав уступ зі св. Письма: *"І сталося, коли вони йшли, поступив в одне село; одна ж жінка на ім'я Марта, приняла Його в свій дім. У неї була сестра, що звалась Марія; вона сіла в ногах Господа й слухала Його слова. А Марта клопоталась великою послугою, ставши же сказала: "Господи, чи байдуже Тобі, що сестра моя одну мене зіставила служити? Скажи їй, нехай поможе мені." Відповідаючи Ісус, сказав їй: "Марто, Марто, ти турбуєшся і побиваєшся про многе; одного ж треба. Марія кращу вибрала частину, що не відніметься від неї."* (Лк. X, 38-42).

Слухаючи слів св. Письма переходить у нашій уяві ціла подія гостини Христа, а очі шука-

Таблиця Господньої Молитви, яку постарали українські вигнанці.

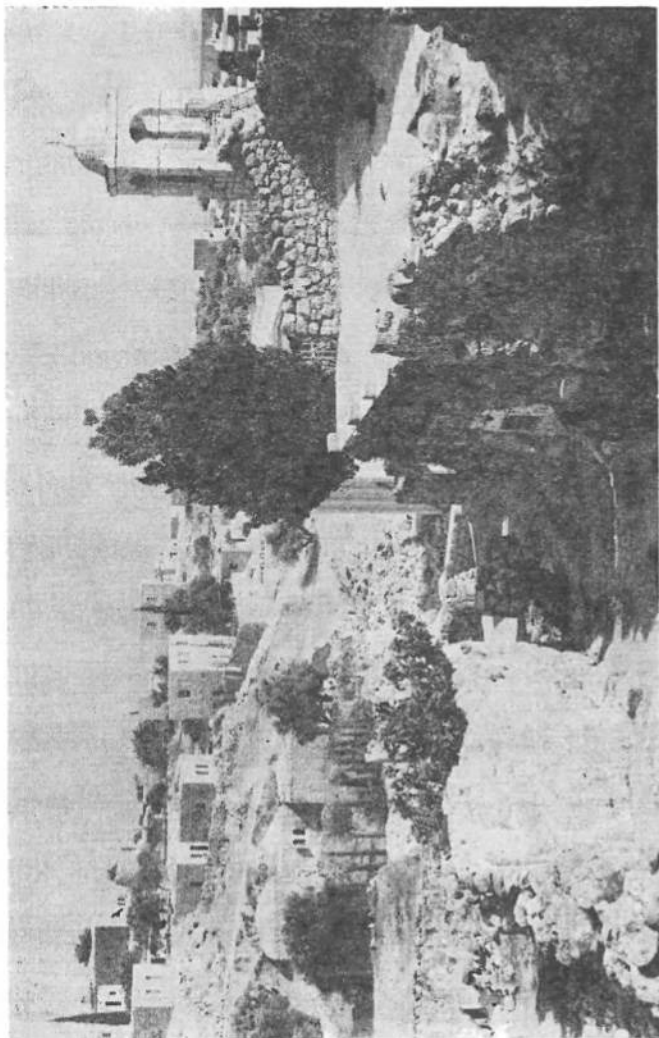
ють дому Лазаря. Та його нема: майже двотисячлітній зуб часу понищив давні оселі. На їхніх руїнах постали свіжі, мусулманські. Провідник поясняє, що дім Лазаря, за переданням, стояв на цьому місці, де він тепер читав нам св. Письмо.

Ідемо за нашим провідником під узгір'я, в якому видніє печера-гробниця Лазаря. Тут Лазар був похоронений і лежав у гробі 4 дні, аж чути було вже його зіпсоване тіло. Христос велів відкрити камінь від гробу, ввійшов у середину та молитвою й могутнім словом воскресив Лазаря.

Входимо в нутро гробниці з засвіченими свічками. Тут вогко, повно камінних відламків і жу-желиці. Провідник поясняє, що тут над гробницею стояв храм Божий. Тепер тільки румовище з нього осталося. Вхід до Лазаревої гробниці був із нутра церкви. Нині цей вхід засипано відломками каміння. Знищено його в часі хрестоносних воєн. Гробниця є під опікою мусулман; перед кількома роками вони відкрили її для публичних відвідин. Ідемо з засвіченим світлом сходами вділ. Гробниця складається з присінка і властивої гробниці. Обі невеличкі, яких 4 метри в промірі.

У дорозі до Єрихону

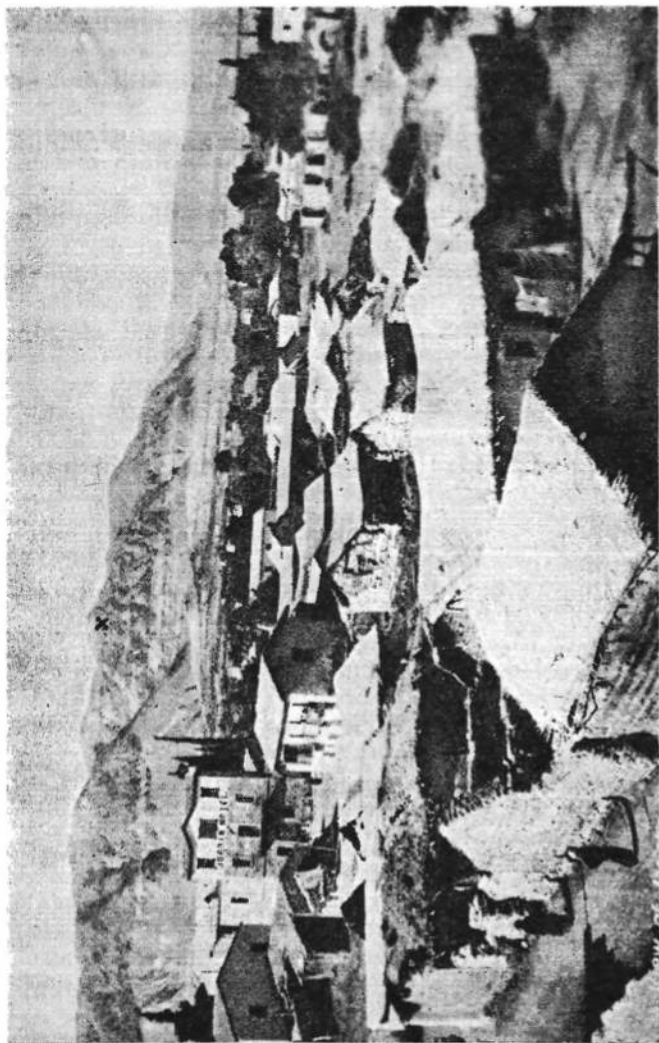
Сідаємо в таксівки та їдемо далі в напрямі Єрихону. Виїздимо з Витанії і знову провідник спиняє нашу прощу. Ось грецька церковця: на цьому місці Марта, сестра Лазаря перебігла Ісусові дорогу та сповістила про смерть Лазаря. *"Тоді Марта почувши, що надходить Ісус, вибігла назустріч Йому"*. (Ів. XI, 20). Не задержуємося тут довго, а їдемо далі, в напрямі Єрихону. На якомусь закруті завертаємо до джерела. Ось джерело святих Апостолів — поясняє нам провідник. Цею дорогою ходив часто Христос з Апостолами. З'їздимо скелистою дорогою в долину і ось, серед розкішної зелені, видніє вже

Витанія, де жив богобоязливий Лазар із своїми двома сестрами Марією й Мартою.

Гробниця Лазаря є під опікою мусулман.

**Ерихон, куди Христос Спаситель ходив часто
зі своїми апостолами.**

Єрихон. Провідник спиняє нашу прощу й читає св. Письмо про Милосердного Самарянина. "Один чоловік ішов з Єрусалиму до Єрихону і попався між розбійників; ті обдерли його й поранили та відійшли, зівставши півмертвого. Припадково йшов тією дорогою якийсь священик і, побачивши його, проминув. Так само й левіт, прийшов на те місце і подивившись, проминув. Самарянин же якийсь, ідучи дорогою наблизився до нього і, побачивши, змилосердився. І приступивши, перев'язав його рани, поливаючи оливою й вином, посадив його на свою скотину й привіз до гостинниці та й доглядав його. А на другий день (від'їжджаючи) виняв два динари і дав гостинникові і сказав: "Доглядай його і що над це видаш, я вернувшись, віддам тобі." (Лк. X, 30-36). Тут провідник показує нам господу на тому місці, де самарянин мав оставити побитого.

Ідучи проміж сірі й мертві скелі, завважуємо таблицю з написом: "Sea level — позем моря". Камінний гостинець веде спадисто вділ. Ідемо в напрямі Мертвого моря і чуємо, що нам гуде в ушах. Повітря густішає, чуємо сильніший тиск атмосфери. Здалека бачимо мечет, що біліє в соняшних проміннях між високими мінаретами. Провідник пояснює, що араби називають його "Пророк Мойсей", бо вірять, що там був похоронений Мойсей. Щороку в квітну п'ятницю вони розкладаються скрізь там довкруги табором.

Перед нами розкішна й запашна зелень, така рідка на тих сірих скалах. Це Єрихон. Невелике село, або радше містечко, пригадує нам часті ходи Христа з Єрусалиму до Єрихону і назад. Перед нами Новий Єрихон. Він не був іще збудований у Христових часах. Старий Єрихон наліво, кудю спрямовує провідник нашу прощу. Ідемо дещо вгору. Наліво видніє висока гора. Це Гора Кварантани, де Христос Спаситель по-

**Сліди старинних мурів, що ними колись був
обведений Єрихон.**

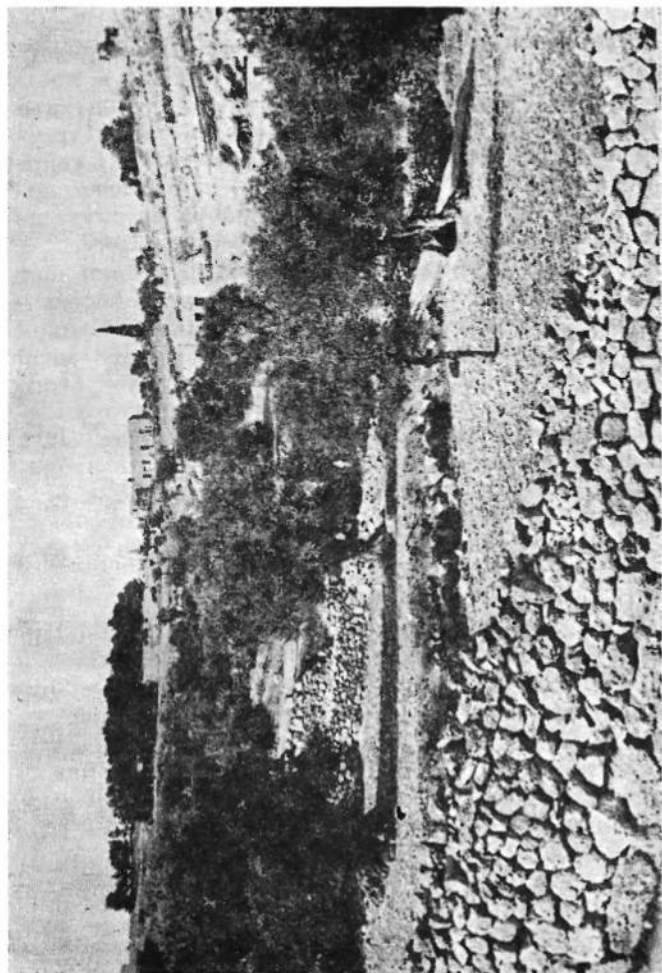
стив і молився упродовж сорока днів і сорока ночей перед своїм публичним виступом. На цю пам'ятку маємо св. Великий Піст.

В'їздимо до Старого Єрихону. Він уже дуже старий і ледве кільканадцять хат стоїть іще з давніших часів. Решта ж самі руїни та на них здебільша новіші будівлі. Ось сліди старинних мурів, що ними був обведений Єрихон у давнину. Мури грубі на 3 і пів метра. Вони збудовані з малої, та тривалої цегли, обіймали площу яких 5 гектарів еліпсуватої форми. Вид цього старовинного міста пригадує його 2600-літню історію. Ось джерело води, яке нинішні мешканці називають джерелом Єлисея. Тут старозавітній пророк Єлисей мав замінити воду з гіркої на солодку питну, як про це згадується в четвертій Книзі Царств. Тут відбувалася битва синів Ізраїля з хананейцями. Єрихонські грубі мури розпалися від голосу ізраїльських труб і хананейці були переможені.

Передання каже, що за часів Соломона арабська цариця Саба принесла до Палестини бальсамове дерево і його управляли мешканці Єрихону впродовж 16 століть. Ця рослина піднесла економічно місто і його мешканців та вможливила їм розвинути широку торгівлю.

Гора Карантани

Це гора, на якій Спаситель відбував сорокденний піст на молитві. До неї їдеться наліво від Старого Єрихону все вгору. Гора висока на 350 метрів від підніжжя гори, а ок. 100 метрів від позему Середземного моря. Скалиста і стрімка, робить ця гора особливе враження. Збіччя гори вкриті стародавніми печерами, в яких живуть пустиножителі. На збіччях цієї гори є до 40 печер, а особливої уваги заслуговує монастир на половині збіччя. Це грецький монастир із V стол. Близько нього є печера, що в ній

Єрихон як оаза серед сірої пустелі.

Христос Спаситель мав постити 40 днів і 40 ночей.

Яскині вижолобили собі пустиножителі різних народів і живуть там у самовідреченні, в пості й молитві, щоб так бодай частинно наслідувати піст Ісуса Христа. Високо на скалистій і стрімкій горі мав Диявол показати Христові всі скарги світу й обіцяти їх, Христові, щоб тільки поклонився йому. Спаситель відправив сатану, ангели ж прийшли до Нього і служили Йому.

По вислуханні св. Письма про 40-денний піст Христа Спасителя від'їздимо в напрямі Мертвого моря. Переїздимо щераз через Новий Єрихон і тут стає наш провідник, бо на цьому місці Христос мав уздоровити т. зв. ерихонського сліпця, який щосили кричав до переходячого Ісуса: *"Ісусе, Сину Давидів, помилуй мене."* Ісус став і велів привести його до Себе; як же наблизився він, спитав його: *"Що хочеш, щоб я зробив тобі?"* Він сказав: *"Господи, нехай прозрю"*. А Ісус сказав йому: *"Прозри. Твоя віра спасла тебе"*. (Лк. 18. 39-42).

Без ніяких пояснень сідаємо в таксівки й від'їздимо до Мертвого моря. Як Старий, так і Новий Єрихон виглядає наче оаза серед сірої й каменистої пустелі. Тут зеленіє рісня, тут ростуть овочеві дерева, тут навіть цвіти цвітуть. Якись великі, яких тяжко в часі їзди розпізнати. В'їздимо даліше немов у яму, бо яких 400 метрів нижче позему Середземного Моря. Нашої розмови майже не чути, над нами більший тягар повітря.

МЕРТВЕ МОРЕ

Розлогою долиною їдемо просто до Мертвого моря. Ось сіріє воно своїм плесом, довгим на 75 і широким на 16 кілометрів. Глибина моря сягає місцями 400 метрів.

Вид на це море сумний. Довкруги мертвеччина. Ніщо там не тільки в морі, але й над морем не росте, ані не жиє. Ані комашки, ані травички, навіть моху не видно. Повітря понад морем чисте, лазурове. Вода на вигляд також чиста, прозора, хвилює, як кожне море чи озеро. Наш провідник читає зі св. Письма першу книгу Мойсея (19 глава, стих 16-25) про те, як Господь знищив вогненним дощем грішні міста Содому й Гомору, а на їх місце лишилося це Мертве море. Ступаю над саму воду й набираю її в пригорщу. Вона немов із газом, кипить на долонях. Смакую її і відразу виливаю: вона гірка й щіплива, наче розтоплена смола. Руки не хочуть висихати, липкі і клеяться якоюсь гідкою рідиною. Не було іншої води, щоб їх обмити і я обмив їх аж за кілька годин, коли вернувся до Єрусалиму.

Береги моря високі і скалисті сіріють довкруги непривітною мертвеччиною. З цих сірих скалистих гір випливає декілька джерел, що вливаються в Мертве море. Вливається до нього також знана нам ріка Йордан. Відпливу води Мертве море не має. Воно випаровує, бо тут досить гаряче. У морі залишаються мінерали, як магnezія, хлор, сірка й багато інших; із них американські жиди виробляють різні субстанції, потрібні в промислі.

Над морем збудували американці декілька готеликів і ресторанів для відвідувачів. Харч у них дорогий. Дехто з американців купається в Мертвому морі в надії, що позбудеться своїх ревматичних та споріднених із ревматизмом недуг. Бачу, що в воді люди держаться високо на поверхні: це вказує, що вода густа і тяжко в ній втопитися.

Розглядаюся довкола за біблійним стовпом соли, що в нього замінилася цікава і непослушна Лотова жінка. Його не видно. Питаю провідника, а він указує на якусь білу статую далеко серед піль. "Це той стовп, що його шукаєте" — поясняє він. Упродовж віків дощі й вітри затерли всякі сліди людського вигляду Лотової жінки, але видно ще солоний камінь, із яким передання зв'язує Лотову жінку.

Також показує провідник у далечині гору Небо, високу на 1200 метрів. На ній мав згинуть Мойсей у часі мандрівки до Обіцяної Землі, не діждавши хвили вступити на неї. У підніжжі цієї гори тягнеться Моавська рівнина, що на ній кочували ізраїльтяни в дорозі до Обіцяної Землі. Сонце ховається поза пустинні гори, що оточують Мертве море, тільки довжезні тіні верхів падають на мертве морське плесо. Збираємося оглянути ще сьогодні Йордан, святу ріку, що в ній Христос хрестився. У Старому Заповіті над цією рікою навчали жидів пророки Ілля і Єлисей. Останнім із пророків був св. Іван Хреститель, Предтеча Господній, якому Ірод велів стягти голову. Ось там, над Мертвим морем, на горі Махерус, Ірод мав палату, а в підвалі цієї палати держав Івана Хрестителя. Здалека бачимо святу ріку, що рвучко котить свої каламутні хвилі до Мертвого моря. Приїздимо над береги ріки. Виходить провідник і читає св. Письмо: *"Тоді Ісус прийшов із Галилеї на Йордан до Йоана, щоб від нього хреститися. Та Йоан не допускав Його і сказав: "Мені треба б від Тебе*

приняти хрещення, а Ти приходиш до мене?" Та Ісус відповів і сказав йому: "Зістав тепер, бо так ми маємо сповнити всяку справедливість." Тоді оставив його. Після хрещення Ісус негайно вийшов із води; та й ось відкрилось небо і побачив Божого Духа, що голубом злітав і зійшов на Нього. І ось голос із неба промовляє: "Це мій Син любий, в ньому моє благовоління." (Ів. 3, 13-17).

Стаємо на цьому місці, де Спаситель мав сходити до води. Тут стояв довгі віки великий хрест. В останніх часах оо. Францисканці вибудували на цьому місці капличку. Вдавнину багато навернених на цьому місці охрестилося. Простирає, що в них були занурювані в воду, заховували вони на день свого похорону.

Два ряди мармурових сходів нині впроваджують паломників на середину ріки. Паломники роззуваються і сходять бродячи в Йорданську ріку та п'ють із неї воду, дарма, що вона каламутна. Багато виймають плящинки, щоб набрати цієї води до дому.

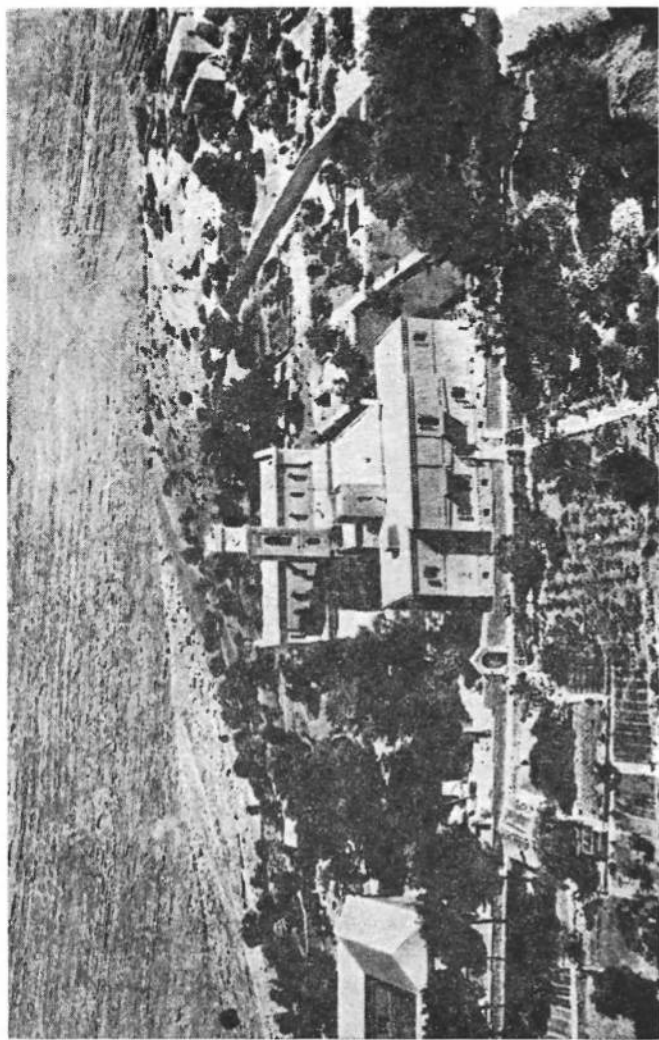
Ще здається так недавно, як наш великий Митрополит Андрій їздив із прощеною на Святу Землю, служив Велике Йорданське Водосвяття на ріці Йордані. Тоді всі привезли до своїх домів свяченої води з Йордану.

Сходжу в воду і я та хоч обмиваю своє обличчя. Пробую пити. Вода солодка, як кожна питна вода, тільки каламутна. Купатися в Йордані майже неможливо, бо дно і береги повні намулу і від цього каламутна вода. Береги Йордану в'ються досить круто. Нема на них ні каміння, ні піску. Видно, досить там вогкості, бо поросли буйною травою, трощей й лозою. (Гл. образок на обгортці книжки).

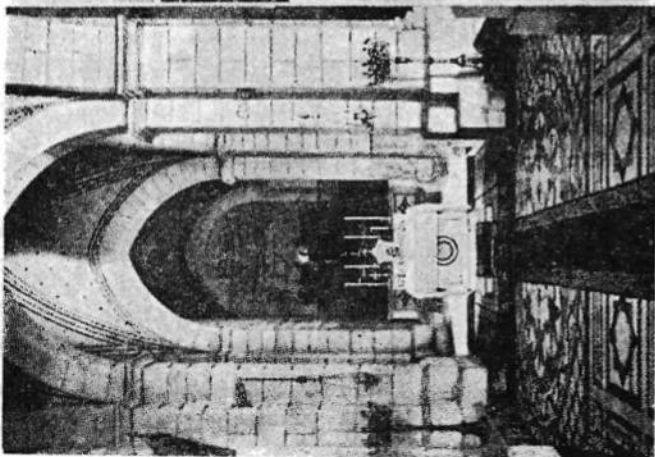
На обличчях паломників велике і святе враження. Вони стоять у воді довший час, хрестяться і відмовляють молитви.

ЕМАУС

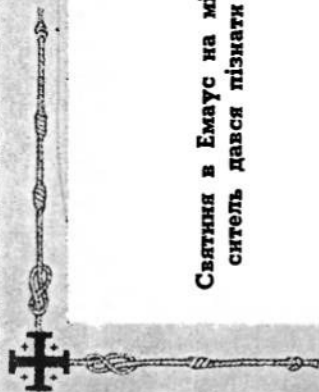
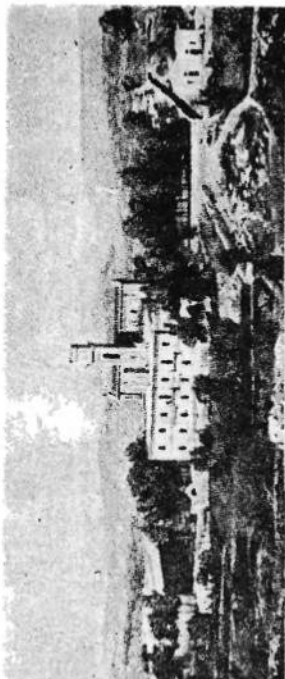
Знаємо зі Святого Письма, що два апостоли йшли з Єрусалиму до Емаус і розмовляли з собою про Христа і Його воскресіння, а потім іще того самого дня повернулися до Єрусалиму і були на горниці разом із другими одинадцятьма. Довгий час учені й археологи не знали, де шукати цього біблійного Емаус і здогадувалися, що це містечко перейменоване нині на Амвас, що в половині дороги між Єрусалимом і Яффою. Багато вчених не вдоволилися тією теорією тому, що задалеко було б тим двом учням Христовим одного дня йти до Емаус і вернутись назад до Єрусалиму та бути на горниці. У 1873 р. оо. Францисканці робили розкопки в Кубубе якраз 60 стадій від Єрусалиму (дві милі), як пише св. Письмо, і натрапили на фундаменти давньої святині в розмірах 30x22 метрів. Святиня, як виказують сліди, була вибаглива й багато вивінувана. Її будова була на тому місці, де був дім Клеопи, або коло дому учня Христового, що був свого часу запросив Христа Спасителя до себе. Святе Письмо так оповідає про цю подію: *"В той же день два з них ішли до села віддаленого на 60 стадій від Єрусалиму, що називалося Емаус. І говорили між собою про все те, що сталося. А коли вони розмовляли й випитували себе, сам Ісус приблизився до них та йшов з ними. Та очі їх були здержані, щоб Його вони не пізнали. Він же озвався до них: "Що це за бесіда така, що ви йдучи між собою ведете, і чому ви сумні? І один із них, на ім'я Клеопа, відповідаючи сказав до Нього: "Невже ж ти*

**Вид на Емаус, де Христос Спаситель явився своїм
двом учням.**

170

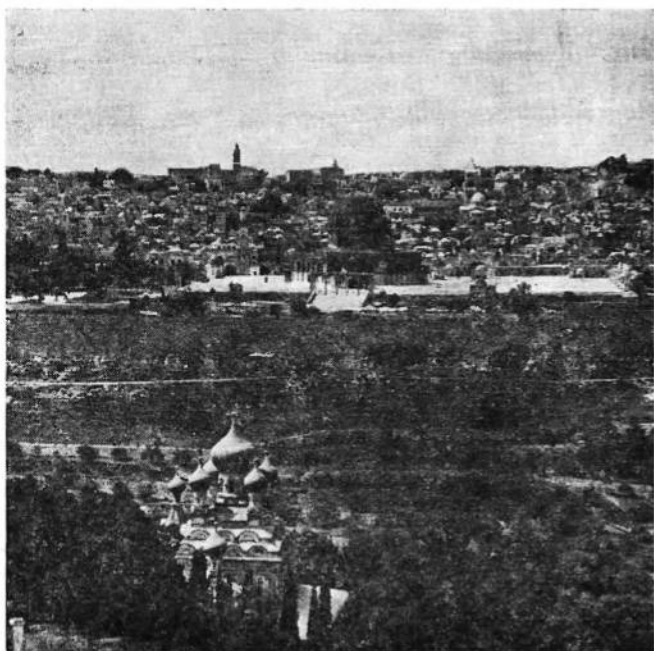
Святиня в Емаус на місці, де Христос Спачителъ дався пізнати двом своїм учням.

одинокий прихожий у Єрусалимі не знаєш про те, що сталося там тими днями?" А Він спитав їх: "Про що?" Вони ж відповіли Йому: "Про Ісуса Назарянина що був пророк, могутній у ділі й слові перед Богом і всіми людьми; як видали первосвященики й старшина наша на Нього засуд смерті і розп'яли Його. А ми сподівались, що це той, що має спасти Ізраїля; та до того всього, це третій день, як це сталось. Щоправда, здивували нас і деякі жінки з наших, що були ранком біля гробу та й не знайшовши Його тіла, прийшли й сповістили, що бачили навіть явлення ангелів, і ті казали, що він живий. І ходили деякі з наших до гробу і знайшли так, як жінки казали, але Його не бачили".

А Він сказав до них: "О, нерозумні й тяжкі серцем повірити всьому, про що сповіщали пророки. Чи ж не треба було Христові отак страждати та й увійти в свою славу?" І почавши від Мойсея і від усіх пророків, вияснив їм з усього Писання, що було про Нього.

І наблизились до того села, куди йшли; а Він так робив, ніби йде далі. Та вони не пускали Його кажучи: "Зістанься з нами, бо вже йде до вечера і клониться день." І Він увійшов, щоб остатися з ними. І сталось, як був Він із ними за столом, узяв хліб, поблагословив і розломивши, подав їм. А в них відкрились очі і пізнали Його; і став їм невидимий. І говорили вони один до одного: "Чи не горіло наше серце, як Він розмовляв із нами вдорозі і як вияснював нам Писання?" І вставши в ту годину, вернулись у Єрусалим, і застали зібраних одинадцятьох і тих, що були з ними, які розказували, що воістину воскрес Господь і з'явився Симонові. А ці розповіли, що було в дорозі, і як пізнали Його в ломанні хліба." (Лк. 24, 13-35).

Святиня, про яку згадано, побудована на місці дому Клеопи, де Христос дався пізнати своїм

Вертаємося з душевною насолодою в Єрусалим...

двом ученикам під час ломання хліба і при тому зник їм з очей. У 1901 р. оо. Францисканці збудували на руїнах давних фундаментів нову святиню, яка має пригадувати паломникові, що Христос завжди з нами, хоч ми Його не видимо. Миле життя з Христом і легко переносити з Ним життєві труднощі.

Оглядаємо Ель Кубубе, біблійне Емаус, із подивом і душевною насолодою, а потім вертаємося в Єрусалим. Переглядаю місцевості, які зв'язані з життям і навчанням Христа і здається мені, що важніші вже оглянув, уже відвідав, помолився на тих пам'ятних місцях. Остається ще декілька, подальше від Єрусалиму, як Генеза-

ретське озеро, Галилейська Кана, Тиверіяда і Капернаум.

Хоч дні дуже гарячі в Йорданії й Палестині, дарма, що вже кінець місяця жовтня, всежтаки жаль мені залишати св. Землю, не обійшовши її скрізь. Шукаю в Єрусалимі охочих їхати таксівкою в напрямі Тиверіяди і Капернауму, але охочих нема. Паломництва рідшають з огляду на пізню пору року. Рішаюся виїздити зі св. Землі, але з постановою: знову відвідати св. Місця. Питаю о. д-ра Борковського чи можливо примістити в "Каза Нова" прощу в числі кількадесяти осіб. Довідаюся, що заряд оо. Францисканців радо прийме окрему групу, одначе треба кілька місяців наперед повідомити. Окрема група втішається деякими привілеями моральними й фінансовими. Більша група дістане провідника, що вміє пояснювати все мовою зрозумілою для групи, та ще й отримає знижку за мешкання й харчі.

Відвідую в келіях своїх великих добродіїв Отців і Братів Францисканців, бо завтра раненько маю покидати св. Землю. Обдаровують мене рідкими пам'ятками й реліквіями св. Землі. Отець д-р Борковський приносить мені грамоту-пам'ятку відбутої на Святу Землю прощі, з емблемами Вечерника, себто Горниці, де Христос установив Пресв. Тайну Євхаристії, Божого Гробу, Гетсиманської святині і святині Преображення на горі Тавор.

Другі Отці дарують мені вервички з оливного дерева, хрестики й інші дорогі пам'ятки. Розпитую про прощу української групи, як би така приїхала. Отці раді моїй пропозиції. Вони окремо займуться такою групою, дадуть окремих своїх провідників по Святій Землі, займуться підводами та знижать для групи ціну за побут і утримання. Треба тільки кілька місяців наперед повідомити їх про таку прощу.

Металева плащаниця, ок. 1x0.80 розмірів у храмі Божого Гробу в Єрусалимі, нині під опікою православних греків. Угорі на плащаниці є напис: "Подаянієм Ясневельможнаго Яго милости пана Івана Мазепи, Россійського Гетьмана". — Вдолні є напис по латині: "Summa Illustrissimi Joannis Mazera — Ducis Russiae". Дошки з другого боку, якими плащаниця підбита, вже дещо спорохнявілі.

Прощаюся сердечно з директором "Каза Нова", вирівнюю невеличкі рахунки за побут і харч та спішу на літак, щоб не втратити нинішнього відльоту.

Немов птицею перелітаю понад святими місцями і на прощання відмовляю 103 псалом: "Благослови, душе моя, Господа..."

З М І С Т :

Вступ	5
В дорозі до Назарету	13
Назарет	21
Єрусалим	29
Каза Нова	33
Вифлеєм	37
Вифлеємська печера	45
Поле пастирів	49
Аїн Карім	53
Церква на місці, де Богомати відвідала Єлисавету	56
Старі єврейські гробівці	61
Гора Сіон	63
Святиня в честь Петра з Галліканту	66
Голгота	72
Базиліка Божого Гробу	77
Божий Гріб	81
Інші каплиці в забудуваннях базиліки	85
Місце, де найдено св. Хрест Господній	89
Містичний зв'язок між гріхом і Відкупленням	92
Храм Успіння Богоматері	94
Гріб царя Давида	99
Горниця, де Христос установив Пресв. Т. Євхаристії	102
Хресна Дорога	105
Гора Мерія — Єрусалимська святиня	115
Мечет Омара	118
Мечет Ель-Акса	122
Мур плачу	124
Церква св. Анни	129
Овеча Купіль — Витезда	130
Долина Кедрону	133
Гріб Пресв. Діви Марії	136
Місце піймання Спасителя	139
Базиліка Кривавого Поту Спасителя	142
Оливна Гора	146
В дорозі до ріки Йордану	154
Мертве Море	165
Емаус	168

